

ઓપિનિયન

यो वै भूमा तत् सुखम्।

તંત્રી : વિપુલ કલ્યાણી

પુસ્તક : 14 • પ્રકરણ : 05 • સર્ણગ અંક : 161

26 ઑગસ્ટ 2008

શેષ લવાજમ : £41.60 / £66.60

સત્યના પ્રયોગો : આજે પણ સફળ !

○ સોનલ પરીખ

લક્ષ્મણ અમારે ત્યાં - મુંબઈ સર્વોદય મંડળમાં આવ્યો તે પહેલાંથી તે અમારા વાતાવરણમાં છવાયેલો હતો. તેનો પૂર્વ ઇતિહાસ કોઈ ફિલ્મ વાર્તાથી ઓછો રોમાંચક ન હતો. એક ટપોરી, છૂટપૂટ 'ભાઈગીરી' કરી ક્યારેક જલસા કરતો ને ક્યારેક જેલવાસ ભોગવતો હોય. દરેક જલસા, દરેક જેલવાસથી ગુનાની દુનિયામાં પગ મજબૂત કરતો જતો હોય. તે એક દિવસ મહાત્મા ગાંધીની આત્મકથા વાંચીને ન્યાયાધીશ સમક્ષ ગુનો કબૂલી લે અને તેના પગલાંથી પ્રભાવિત થઈ એક ગાંધીસંસ્થા તેને પોતાનો બનાવી લે. ચારે બાજુ સત્યનો જયજયકાર થાય - કોઈ વાર્તામાં આવું આવે તો 'લેખકોને ગપગોળા હાંકવા સિવાય શું કામ હોય છે?' કહી લોકો ભૂલી જાય. પણ સત્ય ઘણી વાર કલ્પના કરતાં વધુ રોમાંચક, વધુ અસામાન્ય હોય છે.

મુંબઈ સર્વોદય મંડળના થાનક, શાન્તાશ્રમ ખાતે, 'ગાંધી બુક સેન્ટર'માં, તુલસીદાસ કે. સોમૈયા સાથે લક્ષ્મણ ગોળે

ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૮માં લક્ષ્મણ જેલમાંથી છૂટ્યો અને સીધો મુંબઈ સર્વોદય મંડળના તુલસીદાસભાઈ સોમૈયા પાસે ચાલી આવ્યો. ૩૦ વર્ષનો એ શરમાળ, ઓછા બોલો, એકવડા બાંધાનો યુવાન ક્યારે મંડળના કાર્યકર્તાઓમાંનો એક બની ગયો, ખબર ન પડી.

તેના આવતાની સાથે ટી.વી. અને અખબારોના પ્રતિનિધિઓએ એની મુલાકાત માટે પડાપડી કરી મૂકી. દર બેત્રણ દિવસે તેના ફોટા, મુલાકાત, સમાચાર પ્રસારિત થવા લાગ્યા. આ એક રીતે તેની આકરી કસોટી હતી. લોકપ્રિયતા, પ્રસિદ્ધિ અને પ્રશંસાના ઘોડાપૂરમાં તેનું સીધુંસાદું - સાચકલું અસ્તિત્વ તણાઈ જાય તેવી પૂરી શક્યતા હતી.

પણ દિવસો ગયા, મહિનાઓ ગયા. લક્ષ્મણ બધાને રસપૂર્વક મળે છે, પણ લપેટાતો નથી. પોતા વિશે વિગતવાર વાત કરે છે, પણ તટસ્થતા ગુમાવતો નથી. પોતાનું પરિવર્તિત સ્વરૂપ તેને ગમે છે, પણ પોતે પોતાથી અંજાઈ ગયો નથી. જૂઠું, અસલામતી અને અશાંતિના સંક્રમણમાંથી છૂટવાનો, શાંત જિંદગી જીવવાનો જે મોકો તેને મળ્યો છે તેની તેને પૂરી કિંમત છે. એ માટે ગાંધીજીની આત્મકથા અને સોમૈયાકાકા પ્રત્યે તે કૃતજ્ઞતા - ઋણભાવ અનુભવે છે. પણ તેમની ખુશામત કરતો નથી. ચરખો, ખાદી, પુસ્તકોને કુતૂલવપૂર્વક અપનાવે છે. પોતાના વિચાર અને લાગણીને

વ્યવસ્થિત રજૂ કરી શકે છે. કહે છે, 'નેલસન મંડેલા અને માર્ટિન લ્યૂથર કિંગ જેવા મહાન લોકોએ ગાંધીગીરીને વિશ્વવિખ્યાત બનાવી. હું તો નાનો સાધારણ માણસ. પણ એક નાનકડી ગાંધીગીરી મેં પણ કરી છે અને એ ગાંધીગીરીએ મને નખશિખ પલટી નાખ્યો છે.'

લક્ષ્મણ ગોળેના પિતા એક મિલકામદાર હતા. ગરીબી હતી, પણ સંતોષ હતો. સાત ધોરણ સુધી ભણ્યા પછી લક્ષ્મણને પિતાએ નાંદેડની બોર્ડિંગમાં ભણવા મૂક્યો. ત્યાં તેને ફાવ્યું નહીં. પિતાએ કહી દીધું, 'ભણવું ન હોય તો કામે લાગ.' કામની શોધમાં લક્ષ્મણે મહોલ્લાના નાકે બેસવા માંડ્યું. ૧૫ વર્ષની ઉંમર. નાકા પર બેકારોની ટોળી જામતી. લક્ષ્મણને મિત્રો મળ્યા. જતા-આવતાની મશકરી કરવી, નાની-મોટી દાદાગીરી કરવી, સિગરેટો ફૂંકવી, - આવું આવું ચાલતું. આમાં જ એક વાર પાણીના ઝઘડામાં એક સ્થાનિક દાદાને અસ્ત્રો મારી દીધો. એક ઘા પેટમાં, એક ચહેરા પર. પોલિસ પકડીને લઈ ગઈ. કેસ ચાલ્યો. લક્ષ્મણ પહેલી વાર જેલમાં ગયો ત્યારે ઉંમર હતી ૧૬ વર્ષ. પોલિસે ઉંમર વધુ બનાવી તેથી લક્ષ્મણ રિમાન્ડ હોમને બદલે જેલમાં મુકાયો. જેલમાં રીઠા ગુનેગારો, ગેંગસ્ટર્સ મળ્યા. તેઓ હુકમ ચલાવતા પણ સાથે 'ઘંઘો' પણ શીખવતા. 'ચાકુ, અસ્ત્રા છોડ દેનેકા. ગન લે, ભેજા ઊડા દે. બાત ખતમ.' ગનના રસ્તે લક્ષ્મણ ગયો નહીં. જોખમ હતું ને. ક્યાંક પોતાનું ભેજું ઊડી જાય તો ?

છૂટીને આવ્યો ત્યારે તે પણ રીઠો થઈ ગયો હતો. ઝૂંપડપટ્ટીના રાજકારણમાં હવે તે સક્રિય બન્યો. ૧,૫૦૦ કાચાં ઘર - તેમાં મતનું, પોલિસનું, મટકા-દારૂનું, ચરસ-ગાંજનું, કરજ-ઉઘરાણીનું - આવાં કંઈક ચકકર ચાલે. લક્ષ્મણને ધાકધમકી આપી ખંડણીઓ વસૂલ કરવાનું ફાવી ગયું. દોસ્તીઓ - દુઃશ્મનીઓ, તોડફોડ - મારપીટ ચાલ્યા કરતાં. પૈસા આવ્યા કરતા. પિતાને આપતો તો 'હરામના પૈસા કદી નહીં લઉં'નો જવાબ મળતો. લક્ષ્મણ પરવા ન કરતો. મોજમઝા, દોસ્તો, ખાણીપીણીમાં મળતું તેટલું ઊડાવી દેતો. પકડાય તો જેલવાસ ભોગવી આવતો, છૂટીને ફરી આ જ બધું કરતો. મજા આવતી હતી તેને.

બાળકો ઈશ્વરના ફિરસ્તા લેખાતા આવ્યાં છે. હૈદરાબાદમાંની હાલની એક જાહેર પ્રદર્શની વેળાની બાળકોની આ વિનવણી, કાશ, 'ટેરરિસ્ટ અન્કલ' સાંભળે તો ચોમ્બેર રંગ આવી જાય !

ઓપિનિયન

- “ઓપિનિયન” ગુજરાતી ભાષાનું માસિક વિચારપત્ર છે અને દર માસની ૨૬મી તારીખે બહાર પડે છે.
- “ઓપિનિયન”ના ગ્રાહક ગમે તે અંકથી થઈ શકાય છે.
- “ઓપિનિયન”માં શક્ય હોય ત્યાં સુધી જાહેરખબર ન લેવાની અમારી નેમ છે.
- એમાં વ્યક્ત થતા વિચારો માટેની જવાબદારી જે તે લેખકોની છે.
- “ઓપિનિયન”નાં ધોરણ અને સ્વરૂપને અનુલક્ષીને લેખકોએ પોતાની કૃતિઓ મોકલવી. હાલ પુસ્કારનું ધોરણ નથી. પરંતુ છપાયેલી કૃતિના લેખકને જે તે અંક ભેટ મોકલવાની પ્રથા છે.
- લખાણ શાહીથી ચોખ્ખા અક્ષરે અને કાગળની એક જ બાજુએ લખવું. નનામા લેખો અસ્વીકૃત બનશે.
- ભાષા સારી માઠી હશે તેને વિષે લખનારે જરા પણ અચકાવાનું નથી. અમારી શક્તિ પ્રમાણે અમે સુધારી લઈશું. ઓછામાં ઓછી ગુજરાતી જાણનાર વાચક પણ સામયિકની મારફતે જેટલી દાદ લઈ શકે તેટલી દાદ દેવી એ અમે અમારી ફરજ સમજીશું.
- જેઓ લખી ન શકતા હોય તેઓ બીજાની પાસે લખાવીને લખાણ મોકલી શકે છે.

લવાજમના દર

વાર્ષિક લવાજમ આ દેશ માટે £25 તેમ જ પરદેશ માટે £40 છે. ચેક યા પોસ્ટલ ઓર્ડર અથવા ડ્રાફ્ટ Parivaar Communicationsને મોકલવો.

લવાજમ - સંપાદકીય પત્રવ્યવહાર

“ઓપિનિયન”

'Kutir', 4 Rosecroft Walk, WEMBLEY, Middlesex HA0 2JZ [U.K.]

Tel. : [+44] 020 - 8902 0993

e.mail : vipoolkalyani.opinion@btinternet.com

ભારત માટે લવાજમ ભરવાનું ઠેકાણું

Villa Bellevue, 30, Avantikabai Gokhale Street, Opera House, MUMBAI - 400 004

Tel. : [022] 2386 2843

Fax : [022] 2826 1155/1166

e.mail : bharti_parekh@hotmail.com

સંપર્ક : ભારતીબહેન પારેખ

માત્ર ભારતમાંના ગ્રાહકોએ જ, ફક્ત Rs. 2,000ની રકમ. Vipool Kalyani ને નામે લખી મોકલવી

ગ્રાહક પત્રિકા :

Name :

Address :

Post Code :

Telephone :

e.mail :

Subscription : £25 / £40

Date :

ગાંધી તેના જીવનમાં આવ્યા ત્યારે તે મુંબઈની આર્થર રોડ જેલમાં હતો. ૧૯ ગુનાઓ તેની વિરુદ્ધ નોંધાયા હતા અને કેસ ચાલતા હતા. ૧૮ ગુનાઓમાં તે નિર્દોષ સાબિત થયો હતો અને ૧૯મા કેસના ચુકાદાની રાહ જોતો હતો.

એવામાં એક દિવસ તેના મિત્ર પ્રદીપ ભાલેકરના હાથમાં તેણે ગાંધીજીની આત્મકથાની સંક્ષિપ્ત આવૃત્તિ જોઈ. કુતૂહલથી પાનાં ફેરવી ગયો.

તે વખતે જેલના અધિકારીઓનાં વર્તનના વિરોધમાં તે કેદીઓ ઉપવાસ પર ઊતરેલા. લક્ષ્મણ અને પ્રદીપ તેમના નેતા. ત્રણ દિવસના ઉપવાસ પછી, એક કેદીને પેટમાં દરદ થવા લાગ્યું. ખબર આવ્યા પછી અડધો કલાક કોઈ ફરક્યું નહીં. એટલે મામલો વિફર્યો. એ કેદીએ ભીંતમાં માથું પછાડી લોહી કાઢ્યું. બીજા એક કેદીએ પોતાના જ પેટમાં અસ્ત્રો માર્યો કે તમે અમને માનસિક ત્રાસ આપો છો. પોલિસે લાઠીચાર્જ કરી બધાને વિખેર્યા, પૂરી દીધા. પાંચ માથાં ફૂટ્યાં, બેના હાથપગ ભાંગ્યા. કેદીઓએ અરજી કરી અને અમુક અધિકારીઓની બદલી પણ થઈ.

લક્ષ્મણને થયું, ‘સત્ય જીતે છે તો ખરું.’ વિચારો આગળ વધ્યા. ‘મારા જીવનમાં સત્ય ક્યાં છે? એક જૂઠા છૂપાવવા બીજું, ત્રીજું... કેટકેટલાં બસ જૂઠા જ ચલાવ્યાં છે આજ સુધી. બહુ થયું. હવે તો સાચું બોલ !’ પણ હજુ મન ડગમગતું હતું. તેણે મુંબઈ સર્વોદય મંડળને પત્ર લખી મોટી આત્મકથા મંગાવી. એક ચિત્તે વાંચી ગયો. એક ચિત્તે વિચારી ગયો. ગાંધીજીનો જાદુ અસર કરતો હતો. તેને થયું, શરૂઆત પોતાનાથી જ કરવી જોઈએ. બાપુએ સત્ય માટે કેટલું કર્યું ને મેં તો આડાઅવળા ધંધા જ કર્યાં. હું પોતે ખરાબ બન્યો છું. ને પાછો બીજા સારા બને તેમ ઈચ્છું છું. આ તો બરાબર નથી. શું કરું - શું કરું?

અને તેણે ન્યાયાધીશને પત્ર લખી પોતાના ગુનાઓની કબૂલાત કરી દીધી. સજા માગી લીધી. લખ્યું કે હું કોર્ટનો કિંમતી સમય બગાડવા માગતો નથી. જે સજા થશે તે હું સ્વીકારી લઈશ. ન્યાયાધીશ છક થઈ ગયા. સજા તો કરી, થોડી માફી પણ ય આપી. એ સજા દરમિયાન હળવો ફૂલ થયેલો લક્ષ્મણ જેલમાં ‘ગાંધીગીરી’ કરવા લાગ્યો. કેદીઓ ચીડવતા, ગુસ્સો કરતા તો હસી દેતો. અરજી, રિપોર્ટ, ફરિયાદો લખી આપતો, સૌને મદદ કરતો. દરમિયાન, “નયા કાળ” અખબારની એક જૂની નકલ હાથમાં આવી. ‘મુંબઈ સર્વોદય મંડળ’ કરીને એક ગાંધી સંસ્થા ‘ગાંધી શાંતિ પરીક્ષા’ લે છે. તેના ઈન-ચાર્જ એક સોમૈયાકાકા છે, વગેરે જાણ્યું.

તેણે સોમૈયાકાકાને પત્ર લખી પોતાની ટૂંકી માહિતી આપી અને લખ્યું, ‘મને સજા અને દંડ અપાયા છે. દંડ ભરવાની મારી શક્તિ નથી, પણ મારા આત્માને શાંતિ મળી છે. સત્ય સ્વીકારવાની હિંમત મારામાં આત્મકથા

વાંચીને આવી. ‘ગુનો બીમાર માણસનું લક્ષણ છે. જેલનો હેતુ આ બીમાર માનસને તંદુરસ્ત બનાવી તેને સમાજમાં ફરી પ્રમાણિકતાથી જીવતો કરવાનો છે. આ અર્થમાં જેલ એક સુધારગૃહ છે.’ આ ગાંધીજીનું વાક્ય રોજ યાદ કરું છું. જેમને જેમને હેરાન કર્યાં છે તેમની માફી માગી રહ્યો છું. મને આશીર્વાદ અને માર્ગદર્શન આપવાની પ્રાર્થના કરું છું.’

સોમૈયાજી પણ સ્તબ્ધ. ૪૦-૫૦ વર્ષની કારકિર્દીમાં આવું જબરદસ્ત પરિવર્તન જોયું નહોતું. તરત તપાસ કરી, દંડ ભર્યો. બીજા લોકોને પ્રેરણા મળે એ હેતુથી તેનો કિસ્સો પ્રસિદ્ધ કર્યો અને જેલમાંથી છૂટ્યા બાદ તેના પુનઃસ્થાપનની જવાબદારી લીધી.

લક્ષ્મણના આ પરિવર્તનને સૌએ વધાવી લીધું છે. હાલ તે સંસ્થાના પુસ્તક ભંડારમાં કામ કરે છે. બીજેથી વધારે પગારની નોકરી મળે છે તો જતો નથી. ‘મારે હવે ગાંધીજીનું કામ જ કરવું છે.’

લક્ષ્મણની ઘટના પછી જેલના કેદીઓના સંખ્યાબંધ પત્રો આવે છે, જેમાં પુસ્તકો અને માર્ગદર્શનની માગણી હોય છે. લક્ષ્મણ તેના જવાબ આપે છે. જે સોંપાય તે બધું કામ કરે છે. ફૂરસદમાં ચરખો ચલાવે છે, વાંચે છે. ખાદી પહેરે છે. ‘સત્ય અને અહિંસા એ જ સાચો માર્ગ છે એ હું સમજી ગયો છું. મારો પરિવાર હવે મારાથી ખુશ છે. લગ્ન નથી કર્યાં. ફૂરસદ ક્યાં છે? ભણવાનું છે, શીખવાનું છે, કામ કરવાનું છે.’ આંખોમાં ચમક અને ચહેરા પર સ્મિત સાથે લક્ષ્મણ કહે છે.

‘સત્યના પ્રયોગો’ આજે પણ થાય છે. - ગાંધીજીના દેહાવસાનને ૬૦ વર્ષ પૂરાં થઈ ગયાં છતાં, દુનિયામાં અનેક જાતની ઊથલપાથલ અને પરિવર્તનો થયા છતાં, આજે પણ એ પ્રયોગો સફળ થાય છે, તે એક સુંદર અને પ્રેરણાદાયક ઘટના નથી?

[B/2, Ritik Apartment, S. V. Road, Dahisar (East) MUMBAI - 400 068, India]

આપ કી તારીફ ઠાકર નિર્મિથ ઠાકર

બળવંત નાથકને
'લાડલી' ઝાલી કલમ
સર્જને - વિલેચને!
ખોર ઝાલ્યું ના રહે,
ઓખાખ્યા બળવંતને?

ઘડીક સંગને, સ્નેહ અને સેવા વડે, સાર્થક કરીએ !

કિતના આસાન હૈ તસ્વીર બનાના ઔરોં કી ખુદ કો પાસ-એ-આઈના રખના કિતના મુશ્કીલ હૈ.

ઉર્દૂ શાયર ઈશ્વરત આફરીનના, 'ફાનૂસ' સંગ્રહમાંના, આ શેરનો, બિલ હાવર્ડ દીધા અનુવાદ આધારે, માઈનો આમ સમજાય છે : બીજાની છબિ ચીતરવી કેટલી આસાન છે; પરંતુ અરીસા સામે ઊભા રહી, ખુદને જોવા-તપાસવાનું ભારે તકલીફ ભરેલું કામ છે. ... આવી આવી મુશ્કેલીઓ વચ્ચે, આપણી ખુદની જ એક વાત વિશે પેટછૂટી વાત કરવી છે.

મારાં બા પાંચેક અઠવાડિયાઓથી માંદગીને બિછાને છે. હોસ્પિટલમાં છે. એમને બીજાત્રીજા નાનામોટા રોગો ઉપરાંત, 'ડિમેન્શિયા' - ખાસ કરી, 'વેસ્ક્યુલર ડિમેન્શિયા' (રક્તવાહિનીઓની મનવિક્ષિપ્તિ) તેમ જ 'એજિટેટેડ ડિમેન્શિયા' (પ્રક્ષુબ્ધ મનોભંશ) પણ છે. 'ધ અલઝાઈમર્સ' રોગના કુળનું જ આ દરદ છે.

નરહરિ કે. ભટ્ટકૃત 'વિનયન શબ્દકોશ' અનુસાર, ડિમેન્શિયાના ઉન્માદ, ગાંડપણ, પાગલપણું, મનોભંશ, મનવિક્ષિપ્તિ - અર્થો જડે છે. તો અલઝાઈમર્સ રોગ અંગે નરહરિભાઈનું અધિકરણ છે : ત્રિદોષ. (૨) સામાન્યપણે ચાલીસ વર્ષ પછી મગજના કેટલાક કોષના નાશને કારણે ભૂલી જવાની શરૂ થતી માનસિક પરિસ્થિતિ. તેને કારણે વ્યક્તિત્વમાં પરિવર્તન આવે, ભૂલી જવાય, સમય અને સ્થળ વિશેનો ખ્યાલ અચોક્કસ બને, અકારણ ઉદાસીનતા આવે, ઈન્દ્રિયોથી ઓળખવાની અને પારખવાની શક્તિ ઓછી થવા માંડે, અનિર્ણીત અવસ્થા આવે, બોલવાનું અસ્પષ્ટ બને, અવાજ બદલાઈ જાય. બોલવામાં વિષયાંતર થયા કરે, વગેરે. આવી માનસિક સ્થિતિ વિશે તબીબી ચિકિત્સા આપનાર, જર્મનીના દાકતર હતા એલોઈ અલઝાઈમર (૧૮૬૪-૧૯૧૫).

સાંપ્રત લોકશાહીનું એક વરવું ચિત્ર

તાજેતરના કુડીબંધ બોમ્બધડાકા પછી, ગુજરાતના મુખ્ય પ્રધાન નરેન્દ્ર મોદીની સુરતની મુલાકાત વેળાનું આ ચિત્ર છે. અહીં કોઈ પણ દેશ, તેમ જ કોઈ પણ શાસકને ય ગોઠવી શકાય. કોઈ જ ફેરફાર નહીં. અંતિમવાદી રાજનીતિને કારણે ઠરેલ દુનિયાગીરી તદ્દન બદલાઈ રહી છે. લોકશાહીને નામે, શસ્ત્રધારીઓની વચ્ચે સલામત રહીને લોકસંપર્ક રાખવાની આવી આવી નીતિરીતિ હવે ચોમેરે દાખલ થઈ ગઈ છે. આવી જડબેસલાક સલામતી વ્યવસ્થાને કારણે સામાન્ય જનને કેટલો ખર્ચ, ભલા, માથાદીઠ ભોગવવાનો આવતો હશે? દેશ કંગાલ બને તે ઉપરિયામણ !

'દર્શક'નું દર્શન છે : માનવજાતિના ઈતિહાસ પર સ્થિર અખંડ નજર નાખીએ તો ... બળની જગ્યાએ સંમતિનું સંસ્થાપન તે જ માનવ સંસ્કૃતિનું કાયમી ધ્યાન-શિખર રહ્યું છે. વધારેમાં વધારે સંમતિ ને વધારે ને વધારે ક્ષેત્રોમાં સંમતિ - ઓછામાં ઓછું બળ ને ઓછામાં ઓછા પ્રદેશમાં બળ તે જ માનવજાતિનો આરોહણક્રમ દેખાય છે.

તજજ કક્ષાએ રહી, નરહરિભાઈ ભટ્ટે, અહીં, સામાન્ય માણસ સમજી શકે તેવી સમજણ આપી છે. આમ તો ઈન્ટરનેટ પર કોઈને ય માહિતીવિગતોનો અસીમ ભંડાર સાંપડે તેટલી સામગ્રી જડે. તે દરેકને આપણા સમાજમાં, આપણી રીતરસમમાં, જીવનરીતિમાં બીબાંઢાળ ઢોળી શકાય ખરાં કે? અનુભવે લાગતું નથી.

વારુ, અમેરિકાના મિઝૂરી નગરથી ડેવિડ વિલ્સ નામના બી.બી.સી.ના એક પત્રકારે અબીહાલ એક ડૂંશેટ લેખ કર્યો છે - 'લાંબી વિદાયની હૃદયવિદારકતા'. તેના આરંભના કેટલાક ફકરાઓ કંઈક આવા છે :

એક વૃદ્ધા ખાલીખમ્મ ઝાંકયાં કરતાં હતાં. કોઈની પણ ઓળખના વિસોટા મોં પણ દેખાતા નહોતા. તેની પડખે પથારીમાં તેનાં બે નજીકનાં સગાંઓ બેઠાં હતાં - તેની દીકરી અને દોહિત્ર. તે બંને, તેને બાઝી પડી, હેત ઊભરાવતાં રહ્યાં; તેને વાર્તા વિનોદ કરતાં હતાં; તેની બંને હથેળીઓને હેતે થમાવતા રહ્યાં; પરંતુ સામે કોઈ જ પ્રતિભાવ નહોતો.

પોતાની મનપસંદ પ્રવૃત્તિઓની ય તે વાત કરતાં હતાં. પાળતૂ જાનવરના રોજિંદા ખેલની ઝલક આપતાં હતાં. ભૂતકાળમાંના સાહસિક પ્રસંગોની વાતો પણ, એક પછી, કરતાં રહ્યાં : અને છતાં, એક પણ હરફ સુધ્ધા નહીં. પછી, થોડીક વારે, બહુ જ નજીવા સમયગાળા માટે, ભૂતિયા સંચારવાળી મુખચર્યા પર સ્મિત ફરક્યું. અને લાગલાં બંનેએ તેની ખરબચડી ત્વચા પર ચૂમીઓ ભરી દીધી. માદીકરા માટે તે કુદરતની દેશ સમી વિપળ ઘડી હતી.

બેપાંચ પળ વીતી હશે, અને પછી માદીકરો જવા નીકળ્યાં. માતા સરસું જોઈ બોલ્યાં : 'કેવું હસતું મોં છે ! ચાલો, હવે સુખેથી આરામ કરજો અને ઊંઘી જજો. ... હં ને !' પરસાળની બહાર નીકળતાં જ માદીકરાની આંખોમાં આંસુ છલકાઈ છલકાઈને દડ દડ વહેતાં રહ્યાં. - છે ને, લાં...બી... વિદાયની પેલી હૃદયવિદારક વાત ?

લંડન કૉલિંગ

આ ૭૮ વર્ષની વૃદ્ધાને અલઝાઈમર રોગનું નિદાન પંદરેક વર્ષ પહેલાં થયેલું. અને લગભગ તે કાળથી, તેની યાદદાસ્ત હાથતાળી દીધા કરે. વળી, પોતીકી કાળજીસંભાળ લેવાનું ય તેને વસમું થઈ પડ્યું. તે ચાલી ય ન શકે અને વાતચીત પણ કરી શકે નહીં. આવી દિશા અને દશા આ બાઈને ભોગવવા આરો આવ્યો. તદ્દુપરાંત, નર્સિંગ હોમમાં માને રાખવાનો વરસે દહાડે આશરે પચાસેક હજાર ડોલરનો (વીસ-એકવીસ લાખ રૂપિયાનો) ખર્ચ થતો રહ્યો છે.

આ માત્ર અમેરિકાની, મઝૂરીની જ વાત રહેતી નથી; ઘર આંગણે, આપણા દરેક સમાજમાં અને આપણા અકેક ઘરમાં, આવું આવું બની શકે છે. અલઝાઈમર રોગની શોધ એકાદ સૈકા પહેલાં થઈ છે, તે ખરું, પણ તે લાંબા સમયગાળાથી દેખાતો રોગ છે. પશ્ચિમના દેશોમાં આ વિશે બે દાયકાઓ જેટલા લાંબા ગાળાની જલદ ઝુંબેશને પરિણામે, છેક હવે, સામાન્ય જનતાને સારુ આ વિશેની સમજદારી પહોંચી છે. બ્રિટનમાં અને અમેરિકામાં, કરોડોને ખરચે, આ રોગની સારવાર માટેના ઔષધો બાબત સંશોધન - પ્રયોગો થતા રહ્યા છે. યુનાઈટેડ કિંગડમની ઉત્તરે સ્કોટલૅન્ડ વિસ્તારની એબરડીન યુનિવર્સિટીમાં ચાલેલી વૈજ્ઞાનિક શોધને અંતે, 'રેમ્બર' નામક એક દવાની શોધ થયાના એક સારા વાવડ સાંપડે છે. ૩૨૧ દરદીઓ પર આ દવાના પ્રયોગો કરવામાં આવેલા અને તબીબી સંશોધકોને ૮૧% ફાયદો જોવા મળેલો છે. પ્રાધ્યાપક ક્લોડ વિસચિકના કહેવા મુજબ, ૨૦૧૨ સુધીમાં આ દવા બજારમાં મૂકવામાં આવે.

'નેશનલ હેલ્થ સર્વિસીસ'ની રચનાને આ સાલ સાઠ વર્ષ થયાં. આ સેવા હેઠળ, ડિમેન્શિયા બાબતનાં સંશોધન કામો સારુ, હાલ, ફક્ત ત્રણ ટકાનો ખર્ચ કરાઈ રહ્યો છે. અત્યારે દેશ ભરમાં જ ૭,૦૦,૦૦૦ જેટલાં દરદીઓ નોંધાયેલાં છે. જગવિખ્યાત અંગ્રેજ સાપ્તાહિક, "ધ અબ્જર્વર"માં લખતા તેના તબીબી કટારનવીસ ડેનિસ કેમ્પબેલના જણાવ્યા મુજબ, વડીલ વર્ગની વય જેમ જેમ વધતી રહી છે તેમ તેમ એન.એસ.એચ. ક્ષેત્રે

સૂચિત અંદાજપત્રમાં ભારે મોટી રકમ જરૂર પડવાની છે. કહે છે કે આગામી બે દાયકામાં, એ આંક વાર્ષિક આશરે ૩૫ બિલિયન (અબજ) પાઉન્ડનો થઈ જશે ! અબીહાલ, આવા દરેક દરદીની પાછળ સરેરાશ £૨૫,૪૭૨નો ખર્ચ કરવામાં આવી રહ્યો છે.

‘અલઝાઈમર્સ સોસાયટી’ના એક વરિષ્ઠ અધિકારી, એન્ડ્ર્યુ કેટરિંગમ કહેતા હતા : ‘લોકો એમ માને છે કે ડિમેન્શિયામાં દરદીઓ યાદદાસ્ત ગુમાવી દે છે, પરંતુ આવાં દરદીઓની સામૂકી જિંદગી છિનવાતી હોય છે. તમારા અવયવો કામ કરતા અટકે છે. ધીમે ધીમે આખું જીવન જાણે કે નષ્ટપ્રાય બની બેસે છે. લોકો ચાલી શકતાં નથી, વાતચીત કરી શકતાં નથી તેમ જ પછી, ખાઈપી પણ શકતાં નથી.’ સોસાયટીના અંદાજ મુજબ,

સુજાતા ભટ્ટનો બ્રિટનના પ્રતિષ્ઠિત એવોર્ડ માટેની યાદીમાં સમાવેશ

ખ્યાતનામ એનઆરઆઈ કવયિત્રી સુજાતા ભટ્ટ અને અન્ય પાંચ કવિઓનાં નામ, કવિતા માટેના બ્રિટનના સૌથી મૂલ્યવાન ઈનામ માટેની આખરી પસંદગી યાદીમાં સ્થાન પામ્યાં હતાં. “પ્યોર લીઝર્ડ”ને ફોરવર્ડ પ્રાઈઝ અને ૧૦,૦૦૦ પાઉન્ડનું ઈનામ મળવાના ઊજળા સંયોગો છે. અમદાવાદમાં જન્મેલાં કવયિત્રીનું નામ તેમના સંગ્રહ “પ્યોર લીઝર્ડ” માટે ૧૦,૦૦૦ પાઉન્ડના ફોરવર્ડ પ્રાઈઝના સંભવિત ઉમેદવારોની યાદીમાં મૂકાયું છે.

જેમનું કાવ્ય “સર્ચ ફોર માય ટંગ” બ્રિટનના ઘણા ઉચ્ચત્તર માધ્યમિક વિદ્યાર્થીઓ માટે જાણીતું છે તેવાં લેખિકા હાલમાં તેમના પતિ અને પુત્રી સાથે જર્મનીમાં વસવાટ કરે છે. ૧૩૦ જેટલા કાવ્યસંગ્રહોની ચકાસણી પછી તે છ કવિઓનાં નામ આખરી પસંદગી યાદીમાં મૂકાયાં છે. પસંદગી પામેલા અન્ય કવિઓમાં જેમી મેકકેન્ડ્રીક, મીક ઈમલા, કેથરીન સ્મીથ, જેઈન ગ્રીફીથ્સ અને જેન હેડફીલ્ડનો સમાવેશ થાય છે.

કોમનવેલ્થ પોએટ્રી પ્રાઈઝ (એશિયા) ઉપરાંત કેટલાક એવોર્ડ સુજાતા ભટ્ટને મળ્યા છે. ‘મંકી શેડોઝ’ (૧૯૯૧) અને ‘ઓગાટોરા’ (૨૦૦૦) સહિત છ કાવ્યસંગ્રહો તેમણે પ્રગટ કર્યા છે. તેમની કૃતિઓનો વીસ કરતાં વધુ ભાષાઓમાં અનુવાદ થયો છે. ૧૯૯૭માં તે ઈનામ મેળવનાર જેમી મેકકેન્ડ્રીક તેમના પાંચમા સંગ્રહ ‘કોકોડાઈલ્સ અને ઓબેલીસ્કસ’ માટે યાદીમાં સ્થાન પામ્યા છે.

૧૯૮૮માં પોતાનો પ્રથમ સંગ્રહ પ્રગટ કરનાર મીક ઈમલાએ વીસ વર્ષના અંતરાલ પછી આ વર્ષે તેમનો કાવ્યસંગ્રહ ‘ધ લોસ્ટ લીડર’ પ્રગટ કર્યો છે. સસેક્સ યુનિવર્સિટીમાં સર્જનાત્મક લેખનનાં પ્રશિક્ષક કેથરીન સ્મીથ ‘લીપ’ માટે જયારે બ્રિસ્ટોલ યુનિવર્સિટીનાં અંગ્રેજીનાં અધ્યાપિકા જેઈન ગ્રીફીથ્સ ‘અનધર કંટ્રી’ માટે પસંદગી પામ્યાં છે.

શેટલેન્ડમાં રહેતાં કવયિત્રી, શિક્ષિકા, કલાકાર અને પ્રસંગોપાત શોપ આસીસ્ટન્ટ જેન હેડફીલ્ડ તેમણે કેનેડામાં રચેલા તેમના બીજા કાવ્યસંગ્રહ ‘નાથ નો પ્લેસ’ માટે યાદીમાં સ્થાન પામ્યાં છે.

સન ૨૦૫૧ સુધીમાં, આ રીતે, દેશ ભરમાં ૧૭,૩૫,૦૮૭ જેટલાં દરદીઓ હોઈ શકે છે. બ્રિટનના અઘેત લઘુમતી સમાજમાં, હાલ, આશરે ૧૧,૦૦૦ જેટલાં આવાં દરદીઓ હોવાનો અંદાજ છે. બીજા પાસ, દુનિયાના વિકસી રહેલાં વિવિધ દેશોમાં, સન ૨૦૨૫ સુધીમાં, ડિમેન્શિયાના દરદીઓમાં ૭૧ ટકા વધારો થાય, તેવો અધિકૃત અંદાજ સાંપડે છે.

ગુજરાતી સમેતની, હિન્દવી પેટા ખંડના વિવિધ લઘુમતી સમાજમાંના દરદીઓ માટે કોઈ ખાસ પાર્શ્વભૂની સમજણસેવા ખરી કે ? – જવાબમાં, ‘અલઝાઈમર્સ સોસાયટી’નાં એક અધિકારી સારાહ ફેનલોન કહેતા હતાં કે આ અંગેનાં સંશોધન કામને અમે હજુ પામીને ગોઠવી શક્યાં નથી. ‘સહારા લો’ નામે એક ફિલ્મ સોસાયટીએ બનાવી છે અને તે 020 7423 3575 પરે સંપર્ક સાધીને જોવા મેળવી શકાય છે. વળી, ‘કન્ફ્યુઝ એન્ડ લો’ નામની બીજી એક ફિલ્મ ગુજરાતી, ફારસી, હિન્દી અને પંજાબી ભાષાઓમાં ય જોવા સારુ સાંપડી શકે છે. આમ, કેટલુંક સાહિત્ય તેમ જ આવશ્યક વીડિયો ગુજરાતી સહિતની જબાનમાં જોવાવાંચવા સાંપડે છે. અહીંની સેવાઓમાં વિશેષ ક્ષમતા લાવવા, આ ક્ષેત્રની ભારતમાં કામ કરતી સંસ્થાઓ તથા વ્યક્તિઓ સાથે સતત સંપર્ક રાખવામાં આવી રહ્યો છે, તેવી તેમણે દલીલ કરેલી. વળી, ‘અલઝાઈમર્સ સોસાયટી’ હેઠળ, ‘બ્લેક એન્ડ માયનોરિટી એથ્નિક કમ્યુનિટીસ પ્રોજેક્ટ’નો આદર કરવામાં આવ્યો છે. સોસાયટીનું વિવિધ સાહિત્ય આ વેબસાઈટ પરેથી મેળવી શકાય : http://www.alzheimers.org.uk/site/scripts/documents_info.php?categoryID=200308&documentID=536

ગિજુભાઈ બધેકાએ ક્યાક કહ્યું છે : ‘આપણું મોં ગંદું છે કે સ્વચ્છ તે જોવા આપણે અરીસો રાખીએ છીએ. અરીસો આપણા મોંનો નિરીક્ષક - પરીક્ષક છે. અરીસો આપણા મોંનો શિક્ષક છે, ઉપદેશક છે. અરીસો આપણા મોંની સ્વચ્છતાનો ચોકીદાર છે. એમ જ આપણી બુદ્ધિ, સ્વચ્છ છે કે જાડી તે જોવા માટે આપણે અરીસો જોઈએ. એમ જ આપણી શક્તિઓ અને વૃત્તિઓ સ્વાભાવિક છે કે વિકૃત તે જોવા માટે અરીસો જોઈએ. એમ જ આપણું અંતર જોવા આપણી સામે અરીસો જોઈએ. આપણો સાચો મિત્ર - આપણો સાચો ગુરુ અરીસો છે.’

વારુ, વાચકજી, ચાલો, ખુદને, આથીસ્તો, આ અરીસો ધરીએ. – આપણે તેને માટે કેટલા સજ્જ છીએ ? ધીરજ ધરવાની વાત છે અને માંદ્વલીકોર કરુણા જગવવાની તાતી જરૂરિયાત છે. દરદીનાં વ્યક્તિત્વની ગરિમા અને ગૌરવ જાળવવાનું ભારે અગત્યનું છે. તેમની શારીરિક, ભાવાત્મક, સાંસ્કૃતિક, વ્યક્તિગત લાગણીઓ સમજવી જરૂરી બને છે. દરદીના રોજિંદા જીવનના વિધવિધ ઉત્કૃષ્ટ ગુણધોર્મોની જાળવણીનો મુદ્દો ય આમાં આવેલો છે. કુન્તલ, કુંજ અને હું ભણેલા છીએ; ગણેલા હોવાનો દાવો ય કરીએ છીએ; સંવેદનશીલ સમજદારીનો વીંટો લઈને ધૂમીએ છીએ, અને તેમ છતાં, અમે ય ક્યાંક ટૂંકા પડ્યાં છીએ. થાય છે કે, આજે જે દેખાયું છે, સમજાયું છે તેની વહેલેરી જાણકારી હોત, તો બાને સવિશેષ કાળજીવાળી સેવાશુશ્રૂષા આપી શક્યાં હોત !

– પરંતુ, આપણો સમાજ આ દરદીની પાયાગત સમજદારી ધરાવે છે ? આપણાં પરિવારોમાં તેની જાણકારી અને સમજદારી છે ખરી ? છણકા, ઉપેક્ષા, ઉદાસીનતા, અવિવેક, અજ્ઞાન, ગંથિ કે પછી પૂર્વગંથિ, જેવા જેવા અનેક ખૂણાઓ ઘસી ઘસીને, આપણે, નિરંતર આળાપણું તજતાં તજતાં, અનુભવપ્રધાન સંવેદનશીલતા કેન્દ્રસ્થ જાળવી, ખુદનું ઘડતર કરી શકીએ છીએ કે ? – સૌને સોજજું - સમથળ શક્તિસામર્થ્ય સાંપડજો.

પાનબીડું :

પ્રભુ,

આજે હું તારી પાસે બહુ દુઃખી હૃદયે આવું છું.

..... ને દુઃસહાય રોગે ઘેરી લીધા છે.

તેમનાં કષ્ટ ને પીડા મારાથી જોઈ શકાતાં નથી

આગળ શું થશે તેનો વિચાર કરતાં હું ધૂજું છું

તેમનાં કુટુંબીજનોની વ્યથા અસહ્ય છે.

- કુન્દનિકા કાપડિયા

(સદ્ભાવ : ‘પરમ સમીપે’માંની ૮૬મી પ્રાર્થનામાંનો આરંભઅંશ)

ધંધોધાપો ધમધોકાર ચાલે છે !

‘ઘરાકને સંતોષ આપવો એ અમારો મુદ્દાલેખ છે !’ – સૈકાઓથી આવું આવું સાંભળતા અને વાંચતા રહ્યા ય છીએ. અને તેથીસ્તો, ધંધોધાપો ધમધોકાર ચાલે છે, એવું જોઈને, અનુભવીને ધરપત થાય, કેમ કે વેપારીનો દીકરો હું ખરો ને ! રોજમેળના પહેલાં પાને, બેસતા વરસે, બાપુજી ॥ શ્રી ૧૧ ॥ કંકુ અક્ષરે લખતા. વેપારવણજ કમાવાનું સાધન છે; અને તેમ, સેવાનું પણ સાધન છે તેવી સમજણ બાપુજીએ આપી હતી. તે કહેતા કે સવાયું કમાઈએ, ઘરાકને સાંચવીએ અને સમાજ માટે કંઈક કરી છૂટીએ.

પરંતુ એ તો એકલદોકલ વેપારીની વાત થઈ. અને જગતના પટ પરે, દરેક સમાજમાં, આવા આવા વેપારીઓની મોટી ફેજ રહી છે. આજે ધંધાધાપા વિકસ્યા છે. એકલદોકલ વેપારીમાંથી વેપારવણજની પેઢીઓ બંધાઈ છે, ગંઠાઈ છે. અને હવે આ પેઢીઓએ સંસ્થાગત નિગમોને સ્તરે આંતરરાષ્ટ્રીય સ્વરૂપ લઈ લીધું છે. ઓકટોપસ માછલીની પેઠે આવાં નિગમોનાં અવયવોનો કોઈ પાર નથી. સરસાઈ મેળવવાને સારુ પેલી સેવાની ભાવના, સવાયું કમાવાની વૃત્તિ બારીની બહાર ધકેલાઈ ગઈ છે. નીતિમતાને ઠેકાણે હરીફાઈમાં, અવ્વલ નંબર જાળવવા, પછી, કોઈ માર્ગની આભડછેટ પણ રહી નથી. અને વળી, આ જાગતિક સ્તરના વેપારવણજમાં, લોકોની અવરજવર ચોમેરે વધી ગઈ છે. આપ્રવાસના સીમાંકન નિયમોને દરેક સ્તરે માન્યામાં ન આવે તેવા તેવા પડકાર થતા રહ્યા છે તેમ જ આર્થિક સવલતોને સારુ, પછી, કાયદાકાનૂનોની ઐસીતૈસી થતી આવી છે. વિકસિત દેશોને, પરિણામે, આનો સામનો સવિશેષ કરવાનો બન્યો છે.

અને કેટલાકોને આમાં પણ સહજ કમાવાધમાવાનું સાધન દેખાયું છે. ગેરકાનૂની આપ્રવાસને ધંધો બનાવીને ઘીકેળાં કરતી ટોળકીઓની પેઢીઓ ચોમેરે જામી રહી છે. એશિયા, આફ્રિકા, યુરોપ, દક્ષિણ અમેરિકાના વિવિધ મુલકોમાં, ખાનગી સ્તરની ટોળકીઓએ નકરો ધંધો જમાવ્યો છે ! ‘બ્રિટિશ બ્રોડકાસ્ટિંગ કોર્પોરેશન’ની તાજેતરની આવી એક તરતપાસ મુજબ, હિન્દવી નરસલની આવી પેઢીઓની પણ સગડ મળી રહી છે. ભારતમાંના લોકોને ગેરકાનૂની રીતરસમ સાથે બ્રિટન ભેગા કરવાનું એક ષડયંત્ર મોટા પાયે હમણાં હમણાં ચાલી રહ્યું છે. લઘુ પંજાબ તરીકે ઓળખાતા અમારા સાઉથવેસ્ટ વિસ્તારને કેન્દ્રમાં રાખીને આવી એક ટોળકીએ જમાવટ કરી છે. ઓળખપત્રોની મોટા પાયે ચોરી કરવામાં આવે છે અને લોકોને બ્રિટનમાં રોજગારી આપવાની બાંધધરી પર, પંજાબમાંથી મોટે પાયે, લોકોની અહીં આયાત કરવામાં આવી રહી છે. આ ધંધામાં, આવા લોકોને ‘ફ્રેજી’ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આવા લોકોને માટે જર્જરિત મકાનમાં રહેવાનું થાય છે. અકેક ઓરડામાં ઝાઝા લોકોને સમાવવામાં આવે છે. ગુલામોને સારુ નિયમો હતા તેવા જ કોઈક નિયમો હેઠળ રોજગારી અપાય છે. વળતરની રકમનો દર બહુ જ નીચો હોય છે. તેમને કોઈ કાયદો લાગુ પડી શકતો નથી, કેમ કે, સઘળાં ગેરકાનૂની આપ્રવાસીઓ છે. ટૂંકામાં, આ સૌ બનાવટખોરો, અપરાધી ગુનેગારો તેમ જ નિર્દય માલિકોના સંકજામાં સપડાયેલા છે. આ અહેવાલ મુજબ, અઠવાડિયાના છ દિવસ, દરરોજના બાર કલાકની રોજગારી અને માંડ દોઢસો પાઉન્ડનું વળતર – એટલે કે કલાકે ફક્ત બે જ પાઉન્ડ ! – રાષ્ટ્રીય લઘુત્તમ રોજગારી દર કરતાં ક્યાં ય ઓછો દર !! ... લંડનના મેયર બોરિસ જહોનસનની એક જાહેરાત અનુસાર, બૃહદ્ લંડન માટે દરેક કલાક પેટે સાત પાઉન્ડ અને ૪૫ પેન્સનો આ લઘુત્તમ દર જાહેર છે.

બીજી પાસ, હિન્દી ફિલ્મના નિર્માતા સવ્યસાચી જૈને ‘દૂર કિનારે’ નામની એક ફિલ્મ બનાવી છે. યુનાઈટેડ કિંગડમ તથા યુરોપના ગેરકાનૂની રીતે ઘૂસણખોરી કરવાના એક આંતરરાષ્ટ્રીય ષડયંત્રને કેન્દ્રમાં રાખતી તેની ફિલ્મ-કથા છે. કહે છે કે આ ફિલ્મમાં પણ આવા આવા ષડયંત્રોની ઝાંખી આપવાનો એક પ્રયાસ થયો છે.

ભલા, આવું ગુજરાતમાં બને ? ગુજરાતીઓને ય આવું ભોગવવાનું આવે ? – બેલાશક ! ગુજરાતમાં પણ આવી ટોળકીઓ લહેરથી ધંધોધાપો કરતી રહી છે. અનેક લોકોને ભોળવીને કડદો કરી લે છે. અહીં આવેલાં અસંખ્ય ગુજરાતી યુવાન યુવતીઓનાં હાલહવાલ તપાસીએ તો જ સમજાશે કે કમાનારાઓને સારુ કશું જ અડતું નથી, કશું જ નડતું નથી.

રોજગારીનો દુકાળ હોવાને કારણે રોજગારી મેળવનાર અનેક પ્રકારના જૂઠાસાચા કરે છે. દસ્તાવેજોની બનાવટમાં થતી આવેલી આવી આવી ઘાલમેલની વિગતો “હિન્દુસ્તાન ટાઈમ્સ”ના ૧૪ જુલાઈ ૨૦૦૮ના એક ખાસ હેવાલમાં ય જોવા સાંપડી છે. ઉપરથી નીચે જ્યારે સઘળે આવી ઘાલમેલ હોય, તો પછી આ જૂઠું તંત્ર સમાજનું શું ભલું કરવાની છે ?

ખેર ! ... આવી વિપરિત પરિસ્થિતિ વચ્ચે, મૂકેશ અંબાણી, રતન તાતા, કે.પી. સિંઘ અને લક્ષ્મી મિત્તલ સરીખા શ્રેષ્ઠીઓને મળવાને સારુ રાજકુમાર ચાર્લ્સ હાલમાં નિમંત્રણ પાઠવ્યાં છે. હિંદી પેટાખંડ વિસ્તારમાં, અનેક ઐતિહાસિક ઈમારતોની જાળવણી બાબત, પરિસરની સમૂળી દેખભાળના વિવિધ કાર્યક્રમો માટે ટેકો મેળવવા તેમ જ યુવાનોમાં બેકારીઓની સંખ્યા નહીંવત કરવાની બાબત કેન્દ્રસ્થાને રાખવામાં આવી હોવાનું જણાયું છે.

રાજકુમાર ચાર્લ્સ લાંબા સમયગાળાથી ‘પ્રિન્સીપલ ટ્રસ્ટ’નું મોટા પાયે આયોજન કરી રહ્યા છે અને તેના દ્વારા ગંજાવર કામો થતાં આવ્યાં છે. બ્રિટિશ એશિયન ટ્રસ્ટ હેઠળ, આથીસ્તો, ભંડોળ એકઠું કરી શકાય તે અંગે નજીકમાં સંગીતના, રમતગમતના તેમ જ વેષભૂષાના વિવિધ જંગી કાર્યક્રમો અહીં ધરવામાં આવે તેવી વકી છે.

(૨૮.૦૭.૨૦૦૮)

આનંદને જોતા રહ્યા... અવસાદની આંખે !

- હરજીવન દાફઝા

કોઈને આમ સમજાયો, કોઈને તેમ સમજાયો,
અદી અક્ષર હતા તોયે ન પૂરો પ્રેમ સમજાયો.
જીવનનો દાખલો કોનો હશે સારો, ખબર ક્યાં છે ?
ગણી નાખ્યો હતો સૌએ સ્વયંને જેમ સમજાયો.
સદીઓથી ખીલા ફરતે હજી ચક્કર લગાવો છો,
બલા માણસ ગતિનો અર્થ તમને એમ સમજાયો ?
તમે આનંદને જોતા રહ્યા અવસાદની આંખે,
અમંગળ પત્ર વાંચ્યો મેં તો કુશળક્ષેમ સમજાયો.
યુગોની ચાતનામાંથી નીકળતાં વાર ના લાગી,
એ ખડકી ખોલવાનો ભેદ અમને ક્રેમ સમજાયો !

ઊરમિના સાગરમાં ક્યારેક-ક્યારેક એકાદું મોતી
લઈને આવવાની આજથી શરૂઆત કરું છું...

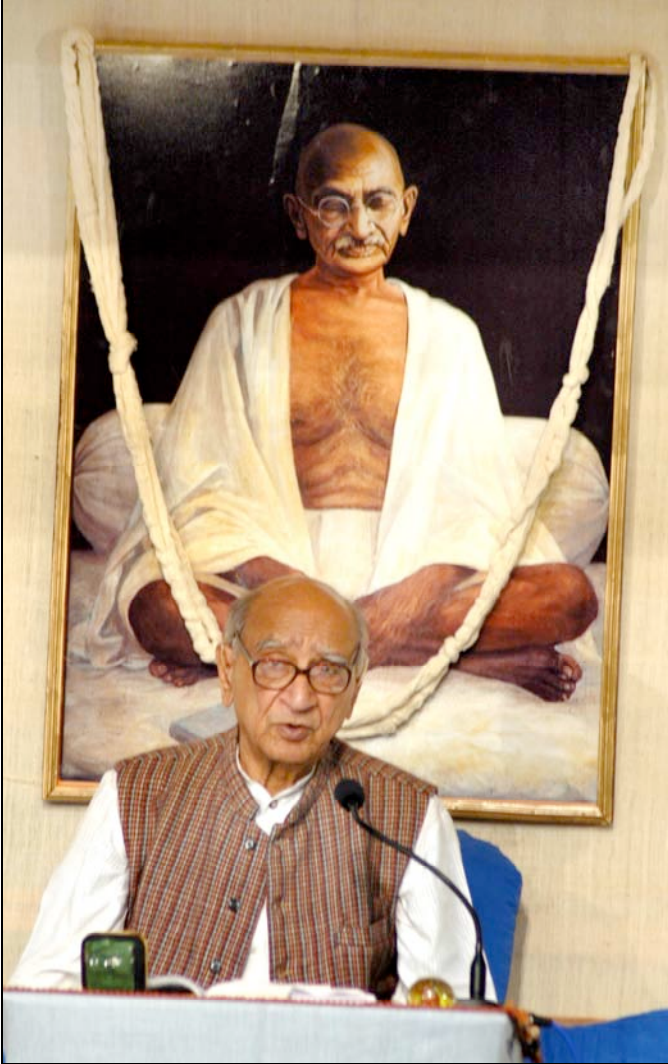
હરજીવન દાફઝાની આ ગઝલ ગયા વર્ષે અસ્મતિા પરવ, મહુવા ખાતેના કવસિંમેલનના જીવંત પ્રસારણ સ્વરૂપે ટી.વી. પર સાંભળી હતી ત્યારે ખીલા ફરતા ચક્કર લગાવવાની વાતવાળો શેર કાગળ પર ટાંકવા મજબૂર થઈ ગયો હતો. ગઝલના પહેલા ત્રણ શેર પહેલી નજરે જ ગમી જાય એવા મજાના થયા છે પણ આખરી બે શેરમાં કવિએના સાચા સ્વરૂપે પ્રગટ થયા છે. કુશળક્ષેમવાળો શેર વાંચતા જ ‘યુધિષ્ઠિર કો કોઈ દુરજન નહીં મલિા ઔર દુરયોધન કો કોઈ સજ્જન નહીં મલિા’વાળો પાઠ યાદ આવી જાય છે. અને આખરી શેર જેટલો ધીમેથી યુલે છે એટલો જ વધુ અરથગહન બન્યો છે. આંખની આગળ એષણાના પડળ બાઝી ગયા હોય કે સંબંધના ‘અમે’ને ‘હું’ની બંધ ખડકી નડતી હોય યા મુક્તિનો માર્ગ મોહ-માયાએ ગોપતિ કરી દીધો હોય ત્યારે જીવનમાં ચાતના સવાિય શું બરો છે? અને આ બંધ બારીઓ એકવાર ખોલી નાંખો તો પછી...?

‘મારું જીવન એ જ મારી વાણી, બીજું તે તો ઝાકળ પાણી’

ગાંધીયુગ આવ્યો અને ગયો એમ ભલે તમે કહો,

હું તો કહું છું કે ગાંધીયુગ આવશે.

ગાંધીજી ‘ઉર્જાનો અક્ષુણ્ણ સ્રોત’ છે, તેમ ગૂજરાત વિદ્યાપીઠના કુલનાયક સુદર્શન આયંગરની જાહેર રજૂઆત છે. તો બીજી પાસ, ભદ્રા વિક્રમ સવાઈ, એમનાં મધ્યમઘટાં પુસ્તક, ‘ગાંધીની વીરપસલી’માં, આપણા ઉત્કૃષ્ટ કવિ ઉમાશંકર જોશીની આ ઉપર લીધી પંક્તિઓ ટાંકતાં ટાંકતાં, ખુદની તથા આપણી આશા અને શ્રદ્ધા દઢ કરે છે. વિશેષે ભદ્રાબહેન લખે છે, ગાંધીગંગાના જુદા જુદા ઘાટેથી જેને જે રુચ્યું - સૂચ્યું, તેનું આચમન આપણને અવારનવાર મળતું રહ્યું છે. ગાંધીજીનું વિભૂતિતત્ત્વ એટલું વ્યાપક છે કે આવતાં અનેક વર્ષો સુધી એનો સ્પર્શ આપણને મળ્યા જ કરશે.

ગાંધીગંગાના આવા, નારાયણ મહાદેવ દેસાઈ દીઠા એક ઘાટેથી, ગાંધીકથા માણવાનો અવસર, પશ્ચિમી દેશોમાં પહેલવહેલો, હવે નજીકમાં માણવા મળવાનો છે. ‘ગાંધીદર્શનને વિશ્વના ચાંકમાં મૂકનાર સમર્થ ચિન્તક’ તરીકે નારાયણભાઈ જાણીતા છે. મહાત્મા ગાંધી, આચાર્ય વિનોબા તેમ જ લોકનાયક જયપ્રકાશ નારાયણના તંતોતંત અંતેવાસી, નારાયણ દેસાઈ, અબીહાલ, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠના કુલપતિપદે તેમ જ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખપદે ય વિરાજમાન જગવિખ્યાત કર્મશીલ વિચારક અને સાહિત્યકાર છે. સાંપ્રત ગુજરાતી સાહિત્યના એક સર્વોચ્ચ વિવેચક, સાહિત્યકાર ધીરુભાઈ ઠાકર જેને ‘ગુજરાતના સંસ્કારજીવનની અને ગુજરાતી સાહિત્યની મહત્ત્વની ઘટના’ લેખે છે, તે સુગ્રથિત બૃહદ્ ગાંધીચરિત, ‘મારું જીવન એ જ મારી વાણી’ નામક ઓપિનિયન / Opinion

વિખ્યાત મહાગ્રંથમાં, કર્તા નારાયણ દેસાઈએ ‘થોડુંક અંગત’ નિવેદન કર્યું છે. તેનો છેલ્લો ફકરો કંઈક આમ છે: ગાંધી-રસ ઘૂંટો ઘૂંટો પીધો છે. જે. કૃષ્ણમૂર્તિએ એક વાર પહેલગામમાં ચર્ચા કરતાં કરતાં અચાનક પૂછી પાડેલું: ‘તું સામાજિક કામ શા સારુ કરે છે?’ તે વખતે તો જે શબ્દો સૂચ્યા તેવા શબ્દોમાં જવાબ આપી દીધેલો. મને એમ છે કે એમને એથી સમાધાન પણ થયેલું. પણ પછી, થોડા દિવસો પછી, મારો એ જવાબ ગીતની પંક્તિઓ રૂપે ઊતરેલો:

માંડી મેં તો મનના ઉમંગ કેરી લહાણી રે,

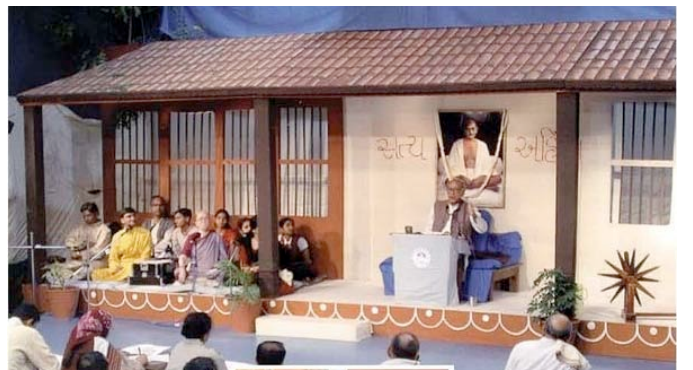
આવો જેને કરવી હોય ઉજાણી રે !

માંડી મેં તો મનના ઉમંગ કેરી લહાણી રે.

ધીરુભાઈ ઠાકર ‘અર્વાચીન ગુજરાતી સાહિત્યની વિકાસરેખા - જ’માં, આ મંડાયેલી ‘મનના ઉમંગ કેરી લહાણી’ બાબત નોંધે છે તેમ, ‘ગુજરાતી સાહિત્ય અને સમાજની નારાયણ દેસાઈની બીજી એક વિશિષ્ટ સેવા એ છે કે તેઓ ‘ગાંધીકથા’નો કાર્યક્રમ દેશમાં વિવિધ સ્થળે ફરીને ગુજરાતી અને હિન્દી ભાષામાં કરે છે. સતત સાત દિવસની આ કથામાં ગાંધીજીવનના પ્રસંગોની વિશદ વિશ્લેષણ સહિત સચોટ રજૂઆત કરે છે અને ગાંધીજીના વિચાર તથા વ્યક્તિત્વનો મહિમા સમજાવી તેને અંગે થયેલ ગેરસમજ દૂર કરે છે. વળી ગાંધીજીના સિદ્ધાંત સમજાવતાં ત્રણ કલાક સુધી શ્રોતાઓને ભાવવિભોર કરે છે. તેમાં પ્રસંગને ઉચિત સ્વરચિત ગીતોનું ગાન પણ થાય છે.’

મુંબઈને આપણે ભારતમાંના બૃહદ્ ગુજરાતનું સ્વાભાવિક પાટનગર કહીશું. જ્યારે લંડન ડાયસ્પોરિક ગુજરાતી સમાજજીવનનું પાટનગર પ્રસ્થાપિત થઈ ચૂકેલું છે. આથીસ્તો, પરિણામે, લંડનથી, વાયા મુંબઈ થઈને, સર્વસમાવિષ્ટ ગુજરાતીના ફલકની વાત આપણે સતત કરતા રહેવાની છે.

૧૬ ઓગસ્ટ ૧૯૦૮ની એ ઘટનાને આજકાલ એક સૈકી થાય છે. દક્ષિણ આફ્રિકાના દિવસોમાં, તે દિવસે ગાંધીએ, ટ્રાન્સવાલ ઈન્ડિયન કોંગ્રેસના નેજા હેઠળ, ટ્રાન્સવાલમાં આશરે ત્રણ હજાર લોકોની એક જાહેર વિરોધકૂચની આગેવાની કરેલી. તેમાંથી જ સત્યાગ્રહનો જન્મ થયો છે ને ? ... આ વરસે જોહાનિસબર્ગમાં તે ઘટનાની સ્મૃતિમાં, આ ૧૬ ઓગસ્ટે એક જાહેર શાંતિ કૂચ નીકળવાની છે. બીજી બાજુ, શાંતિની ખોજમાં, ‘ઑસ્ટ્રેલિયાના ગાંધી’ તરીકે જાણીતા ગારવિન બ્રાઉન ૧૭ થી ૨૧ સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૮ના પાંચ દિવસો દરમિયાન, કાબૂલટરથી ખ્રિસ્તી વચ્ચે ૭૩ કિલોમિટરની પદયાત્રા આદરવાના છે. ‘પારિજાત એકેડમી’ સાથે સંકળાયેલા ત્રણ ભારતીયો પણ આ કૂચમાં સામેલ રહેવાના છે, તેમ જાણવા મળે છે. સને ૧૯૨૮ના અરસામાં ન્યૂ ઝિલ્ડ ખાતે જન્મેલા ગારવિનભાઈ ગાંધીદર્શનથી પ્રભાવિત થયેલા છે અને આ ઊગમણા વિસ્તારના મુલકમાં ગાંધીવિચારના સક્રિય પ્રચાર અને પ્રસારનું કામ નિરંતર કરતાં રહ્યા છે. બસ, એવા જ આ દિવસોમાં, અહીં, બ્રિટનમાં ‘ગાંધીકથા’ના બે અવસરોનું આયોજન થયું છે.

અહીં દાયકાઓથી વસવાટ કરતા જાણીતા ગુજરાતી શ્રેષ્ઠી, ધનજીભાઈ દેવજીભાઈ તન્ના અને તેમના પારિવારિક ટ્રસ્ટને ઉપક્રમે બ્રિટનમાંની આ બંને કથાઓનું આયોજન થયું છે. આ કથાની વ્યવસ્થામાં ‘ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી’ અને ‘શિશુ કુંજ’ જેવી સંસ્થાઓનો સક્રિય

જાળો સાંપડ્યો છે. વળી, નારાયણ દેસાઈ ઉપરાંત સંઘમિત્રાબહેન (ઉમાબહેન) દેસાઈ - ગાડેકર, ભદ્રાબહેન વિક્રમ સવાઈ અને નરેન્દ્રભાઈ રામજીભાઈ શાસ્ત્રીનાં બનેલાં આ જૂથ માટે આપ્રવાસ અંગેના વીઝા ગોઠવણમાં, જાણીતા અગ્રગણ્ય ગુજરાતી શહેરી અને સોલિસિટર શાન્તૂભાઈ રૂપારેલ તેમ જ 'સંગત' નામક ખ્યાતનામ સંસ્થા તથા તેના સુખ્યાત અગ્રણી કાન્તિભાઈ નાગડાની સેવાઓ સુપેરે મેળવી શકાઈ છે.

પહેલી ગાંધીકથા બુધવાર, ૧૦ સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૮થી રવિવાર, ૧૪ સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૮ દરમિયાન કિંગ્સબરી હાઈ સ્કૂલ(Stag Lane, Kingsbury, LONDON NW9 9AT)ના સભાખંડમાં યોજાશે. બુધ, ગુરુ તથા શુક્રવારે સાંજે ૭.૦૦ વાગ્યાથી રાતે ૧૦.૦૦ વાગ્યા વેળાનો સમય રહેશે. જ્યારે શનિવારે તેમ જ રવિવારે સાંજે ૬.૦૦થી રાતે ૮.૦૦ વાગ્યા વચ્ચે કથા થશે. બીજી ગાંધીકથા લેસ્ટર નગરમાં યોજવાની છે. લોહાણા મહાજન સેન્ટર(Hilyard Road, off Ross Walk, LEICESTER LE4 5GG)માં થનારી આ કથા, બુધવાર, ૧૭ સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૮થી રવિવાર, ૨૧ સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૮ના દિવસોમાં રહેશે. બુધ, ગુરુ તથા શુક્રવારે કથાનો સમય સાંજે ૭.૩૦થી રાતે ૧૦.૩૦ રહેશે. જ્યારે શનિવારે અને રવિવારે ગાંધીકથા સાંજે ૪.૦૦ વાગ્યાથી ૭.૦૦ વાગ્યા દરમિયાન થશે. લંડનના જગવિખ્યાત નેહરુ કેન્દ્રમાં, 'મારું જીવન એ જ મારી વાણી' વિષયક નારાયણ દેસાઈનો જાહેર અંગ્રેજી વાર્તાલાપ યોજાયો છે. બ્રિસ્ટલ યુનિવર્સિટીના સમાજશાસ્ત્ર વિભાગના અધ્યાપક રોહિત બારોટ આ બેઠકનું સભાપતિસ્થાન શોભાવશે.

કેનેડા ખાતે મેકમાસ્ટર યુનિવર્સિટીના જીવવિદ્યા વિજ્ઞાન વિભાગના પ્રાધ્યાપક રમાશંકર સિંહના સદ્ભાવથી થનારી ગાંધીકથા, ટોરોન્ટોના હેમિલ્ટન વિસ્તારમાં આવેલા હિન્દુ સમાજ મંદિરમાં, ૨૬, ૨૭ તથા ૨૮ સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૮ની દરરોજ સાંજે થશે. જ્યારે ગાંધી જયંતી નિમિત્તે ૨ ઓક્ટોબરના દિવસે, મેકમાસ્ટર ફેકલ્ટીના ઉપક્રમે, નારાયણભાઈ દેસાઈનું એક જાહેર વક્તવ્ય પણ ગોઠવાયું છે. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકાના પૂર્વ કાંઠે અને પશ્ચિમ કાંઠે એમ બે બીજા કાર્યક્રમો પણ આયોજિત છે. વૈશ્વિક સ્તરના આપણા એક વરિષ્ઠ ગુજરાતી કેળવણીકાર તથા યેલ યુનિવર્સિટીના પૂર્વ અધ્યાપક પ્રવીણભાઈ ના. ભટ્ટના સૌજન્યથી, કનેક્ટિકટમાં સાઉથ એશિયન સ્ટડીસ કાઉન્સિલને ઉપક્રમે, ૬ મેકમિલન સેન્ટરમાં, ૪, ૫ તેમ જ ૭ ઓક્ટોબરના દિવસોએ સાંજે ગાંધીકથા સમ્પન્ન થશે. જ્યારે કેલિફોર્નિયામાં, જૈન સેન્ટર ઓફ સર્ધન કેલિફોર્નિયાના નેજા હેઠળ, ૧૦થી ૧૨ ઓક્ટોબર ૨૦૦૮ના દિવસો

દરમિયાન ગાંધીકથા થશે.

'ગાંધીજીના વિચારોને વિશાળ જનતા સુધી પહોંચાડવાના ઈરાદાથી જ્યારે ગાંધીકથા શરૂ કરી', નારાયણ દેસાઈ લખે છે, 'ત્યારે જોવામાં આવ્યું કે શ્રીતાઓને એનાં ગીતો સંગીત-ટુકડી સાથે ગણગણવા કે ઝીલવામાં રસ પડે છે.' બધાં ગીતોના શબ્દો સમજવામાં અને કેટલાંક લોકભોગ્ય ગીતો સંગીત-ટુકડી સાથે ગાવામાં મજા મેળવવા, 'ગાંધીકથા ગીતો' નામે એક સરસ મજાની ચોપડી યજ્ઞ પ્રકાશન સમિતિ દ્વારા બહાર પાડવામાં આવી છે. અત્યાર સુધીમાં તેની પાંચપાંચ આવૃત્તિઓ થઈ છે. રસજોએ આ પુસ્તિકા મેળવીને સંઘરવા જેવી છે.

પાનબીડું :

આપણે બધાને મિત્ર ગણીને કાં ન વરતીયે ? ખાસ મિત્રાચારીમાંથી કડવાશ પણ થાય. પણ બધાને મિત્ર ગણીયે તો જીવન નિત્ય રસિક રહે.'

યરવડા મંદિર, ૧૧.૫.૧૯૩૨

- બાપુ

(૧૧.૦૮.૨૦૦૮)

'જન્મ જુદી ભૂમિમાં ધરીને તું મુજ દેશ વિશે દફણાયો'

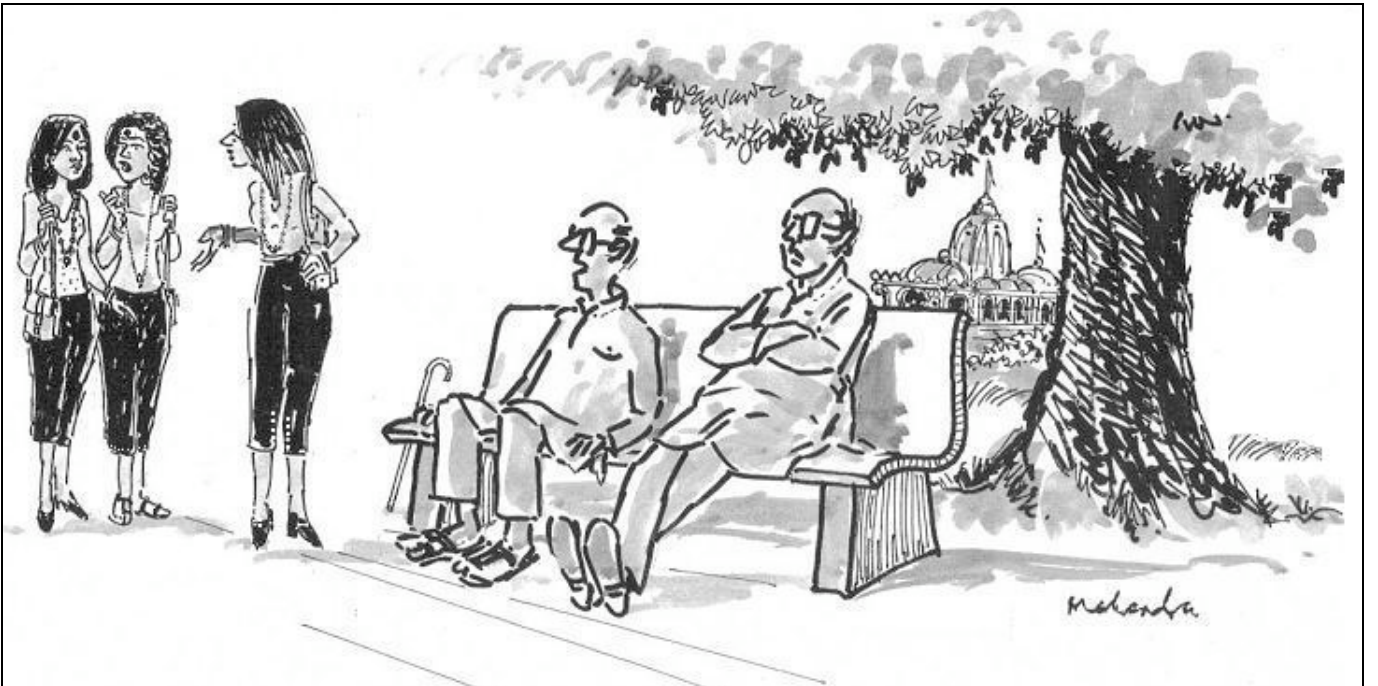
'આનરએબલ ફારબસસાહેબનું મરણ' મથાળા હેઠળ, અમદાવાદથી પ્રસિદ્ધ "બુદ્ધિપ્રકાશ"ના ઈ.સ. ૧૯૬૫ના એક અંકમાં, ઈતિહાસકાર મકરંદ મહેતા દીધા, 'ગુજરાતના ઘડવૈયા' પુસ્તક અનુસાર, એક ચોકકું લેવાયું છે. તે શબ્દશઃ આમ છે :

દોહરો.

બહુ સ્નેહી ફારબસ ગયો, કરિને સારાં કામ;

દિલગિર છે દેશી ઘણા, દિલમાં દલપતરામ. ૧

ગુજરાત દેશનું ભલું ચહાનાર, ગુજરાત વનક્યુલર સોસાઈટીને પેદા કરનાર, મુંબાઈની હાઈ કોર્ટના જડજ, મહેરબાન અલેક્સાંડર કિનલાક ફારબસ સાહેબ, તા. ૩૧ અગષ્ટ સન ૧૯૬૫ સંવત ૧૯૨૧ના ભાદરવાશુદ્ધ ૧૦ ગુરૂવારનેરોજ માથાના રોગથી પુનામાં મરણ પામ્યા છે; તે

શું વેશ કાઢ્યા છે ? ... કપી, ... સ્લીવલેસ, ... કપાળમાં આઠ આની જેવડો ચાંલ્લો ... અને ગળમાં અઢી ફૂટનું મંગળસૂત્ર !

e.mail : mahendraaruna@msn.com

સાંભળીને ગુજરાતના ઘણા લોકોને દિલગીરી ઉપજી છે.

આપણાં જૂનામાં જૂનાં આ ગુજરાતી સામયિક, “બુદ્ધિપ્રકાશ”નું સંપાદન એ દિવસોમાં કવિ દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ ત્રવાડી (જન્મ : ૨૧.૦૧.૧૮૨૦, વઢવાણ; અવસાન : ૨૫.૦૩.૧૮૮૮, અમદાવાદ) કરતા અને એમને એલેકઝાન્ડર કિન્લોક ફર્બસ સાથે અંગત મૈત્રી જામેલી. જેમ ઉપર, તેમ અહીં પણ, આ લીધી વિગતોમાં, તે સામયિકમાં આપી જોડણી જ જાળવી છે. કવિ ‘ફારબસ વિરહ’માં લખે છે : ‘તે મુજ મિત્ર ગયો તદનંતર અંતર દુખ નિરંતર આપે, ... કષ્ટ કથા દલપત કહે કહું કોણ કને દુખ કોણ કપાવે ?’ ... વારુ, આ ઘટનાને, હવે, આ મહિને ૧૪૩ વર્ષનું છેટું થયું છે.

અમારે અહીં, ‘ગુજરાતી સ્ટડીઝ અસોસિયેશન’ નામે એક રસપ્રદ મંડળ છે. તેની બેઠકસભાઓમાં અવારનવાર જવાનું થાય છે. તેની સાથે સંકળાયેલા જગત ભરના ગુજરાત તેમ જ ગુજરાતી પ્રેમી તજજ્ઞો સાથે પણ હવે સંપર્ક ઊભો થયો છે. તાજેતરના એક વીજગિક પત્રાચારમાં, એકેઝાન્ડર ફોર્બસ વિશેના ઉલ્લેખો જોવા સાંપડ્યાં. અમેરિકાસ્થિત ‘લાયબ્રેરી ઓફ કૉંગ્રેસ’ના વરિષ્ઠ સંદર્ભ ગ્રંથપાલ એલન ડબલ્યુ. થેશર તેમ જ આપણા તંતોતંત વિદ્વાન લેખક દીપકભાઈ બી. મહેતાની રજૂઆતે ઢબૂરાયા ફોર્બસ-પ્રેમને ફરી ઉદ્દીપન કરી આપ્યો. આથીસ્તો, આ સ્કોટિશ બિરાદર અંગે, લંડનના તળપટ પરેથી, વિશેષ જાણવાની વૃત્તિ સ્વાભાવિક જાગી. અંગ્રેજી માહોલના સંદર્ભોમાં ફરી વળવાની ઝંખના હતી. પરંતુ, દલપતરામથી ઉંમરે એકાદ વર્ષ નાના આ દલપતરામ-દોસ્ત અંગેની વિગતો હાથવગા અંગ્રેજી સર્વસંગ્રહોમાંથી ઝાઝેરી મળી શકી નથી, એનું થોડુંક આશ્ચર્ય રહ્યું છે. ઈન્ટરનેટી માધ્યમોનો સહારો પણ લીધો, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સમેતની અનેક ટૂંકો ફરી વળ્યો, પણ કોઈ વિગતમાહિતી હાલ મળતી નથી. એમ છતાં, ફારબસ ગુજરાતી સભા, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ગુજરાતી વિશ્વકોશ સમેતના અનેક ઈતિહાસ તથા સાહિત્યના વિવિધ ગુજરાતી ગ્રંથોમાં ફોર્બસ અંગેની પોરસાવતી વિગતો ભરી પડી છે. તેમાં સૌએ આ અનેરા ફારબસસાહેબને પેટ ભરીને લાડ લગાવ્યાં છે. આ સઘળું જોતાં અને વાંચતાં બહુ જ મીઠું લાગ્યું છે.

કવિ દલપતરામે, “બુદ્ધિપ્રકાશ”ના એ જ અંકમાં, તે દિવસો વેળા, લખેલું : ‘ગુજરાતી લોકો ઉપર તે સાહેબ ઘણી પ્રીતિ રાખતા હતા; તે સાહેબની ચાલ ચલગત, સ્વભાવ, તથા તેના વિચાર કેવા હતા, એ વિષે ઘણા લોકો જાણીતા છે, તથાપિ હું તેમની ખાનગી નોકરીમાં, તેમની હજુરમાં ઘણા દિવસ સુધી રહ્યો હતો, તેથી સારી પઠે વાકેફગાર છું; તેથી ખાતરીથી કહું છું કે હાલમાં એના જેવો બીજો કોઈ સાહેબ મારા જોવામાં કે સાંભળ્યામાં આવ્યો નથી. એ સાહેબ આશરે સન ૧૮૪૩ની સાલમાં હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા, અને સન ૧૮૪૮ની સાલમાં અમદાવાદમાં આશીસ્ટન્ટ જડજની પદવીએ હતા. તેને અંગ્રેજી કવિતાના ગ્રંથોનો અભ્યાસ હતો, તેથી ગુજરાતી કવિતાના ગ્રંથો ભણવાની મરજ થઈ, ત્યારે અમદાવાદમાંથી તથા વિજાપુરમાંથી બ્રાહ્મણ ભાટ વગેરે કેટલાએક કવિયોને બોલાવ્યા, પણ પોતાને કોઈ પસંદ પડ્યો નહીં. પછી રાવસાહેબ ભોળાનાથ સારાભાઈને પુછ્યાથી તેઓએ મારું નામ બતાવ્યું; તે વખતે હું મારી જન્મભૂમિમાં વઢવાણમાં રહેતો હતો. ત્યાંથી મને તેડવા સારૂ શેઠ પ્રેમાભાઈ હીમાભાઈની મારફતે વઢવાણ મખસુદ માણસ મોકલ્યું. તેથી હું અમદાવાદમાં હાજર થયો; તે સમે શાસ્ત્રી અક્ષરથી વ્રજભાષાના કવિતાના ગ્રંથસાહેબને બંગલે બે લહીયા લખતા હતા. ... ’

મકરંદ મહેતા નોંધે છે તેમ, ૧૮૨૧ની ૭ જુલાઈએ સ્કોટલૅન્ડના એક ઉમરાવ કુટુંબમાં જન્મેલા એલેકઝાન્ડર ફોર્બસ બાળપણથી જ ઊર્મિશીલ હતા. એમની પ્રકૃતિને અનુરૂપ શિલ્પશાસ્ત્રનો તેમણે અભ્યાસ તો કર્યો, પણ નસીબ તેમને હિંદુસ્તાન લઈ ગયું. ‘ઈસ્ટ ઈન્ડિયા કમ્પની’ની નોકરીમાં જોડાયા. હિંદી, મરાઠી અને પાછળથી ગુજરાતી ભાષાઓનું જ્ઞાન મેળવ્યું. આધુનિક ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્યના વિકાસ તેમ જ સમાજપરિવર્તનની દૃષ્ટિએ બ્રિટિશ શાસન અપૂર્વ અને અનોખું હતું, એમ મકરંદભાઈ લખે છે. આજથી દોઢસો વર્ષ પહેલાં તેણે પ્રગતિશીલ, રેશનલ અને સેક્યુલર મૂલ્યો તેમ જ રેલવે અને પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ જેવાં ભૌતિક માધ્યમો વિકસાવીને ગુજરાતમાં નવજાગૃતિ અને ધર્મસુધારણાનાં બીજ રોપ્યાં હતાં.

તેના એક મહાન પ્રતિનિધિ તે આપણા આ એલેકઝાન્ડર કિન્લોક ફોર્બસ. ‘ગુજરાતી સાહિત્યનો ઈતિહાસ : ગ્રંથ ૩’માં આપ્યો, આચાર્ય યશવંત શુક્લનો નિબંધ જબ્બર માહિતી પીરસે છે. સન ૧૮૪૮માં ‘ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી, હાલની ‘ગુજરાત વિદ્યાસભા’ની સ્થાપના કરવાનું તેને સૂઝી રહ્યું. યશવંતભાઈ નોંધે છે તે મુજબ, એના બધા સભ્યો, એક ફક્ત ભોગીલાલ પ્રાણવલ્લભદાસના અપવાદ સિવાય, વિવિધ કર્મક્ષેત્રોના અંગ્રેજ શાસકો હતા, પણ તેનો ઉદ્દેશ ગુજરાતી ભાષાસાહિત્યના ઉત્કર્ષનો રહ્યો હતો.

‘બ્રિટિશ શાસકો અને વહીવટકર્તાઓ ઘમંડી હતા. તેઓ રંગભેદમાં માનતા અને હિંદીઓને ‘હડેહડે’ કરતા. પણ ફોર્બસ સૌજન્યતાની મૂર્તિ હતા. તેમણે ગુજરાતીઓને ઘણો પ્રેમ કર્યો અને ગુજરાતના ઉત્કર્ષ માટે સંનિષ્ઠ પ્રયાસો કર્યા. તેઓ અનેક દૃષ્ટિએ ‘સવાઈ ગુજરાતી’ હતા.’ – એમ મકરંદ મહેતાએ લખ્યું છે. એલેકઝાન્ડર ફોર્બસની ૧૮૫૦માં સુરત બદલી થઈ. તે જ વરસે ત્યાંથી તેમણે “સુરત સમાચાર” નામનું સાપ્તાહિક શરૂ કર્યું અને ‘એન્ડ્ર્યુસ લાયબ્રેરી’ સ્થાપી. આ આપણું એક વિખ્યાત પુસ્તકાલય છે. ૧૮૬૧માં તેમની મુંબઈ બદલી થઈ. તેમણે ત્યાં ૨૫ માર્ચ ૧૮૬૫ના દિવસે, મન:સુખરામ સૂર્યરામ ત્રિપાઠી સંગાથે રહીને, ‘ગુજરાતી સભા’ની રચના કરી. તે દિવસની સભામાં, અઢાર સદ્ગૃહસ્થો હાજર હતા. ગુજરાતી વિશ્વકોશમાંની, ‘ફારબસ ગુજરાતી સભા’નાં દીર્ઘકાલીન પૂર્વ સહમંત્રી મંજુ ઝવેરીની નોંધ અનુસાર, મન:સુખરામ સૂર્યરામ ત્રિપાઠી, ધીરજરામ દલપરામ, કરસનદાસ માધવદાસ, કરસનદાસ મૂળજી, મંગલદાસ નાથુભાઈ, નર્મદાશંકર લાલશંકર, પ્રેમચંદ રાયચંદ, પ્રેમાભાઈ હેમાભાઈ, રણછોડભાઈ ઉદયરામ, વીરચંદ દીપચંદ, અરદેશર ફરામજી મૂસ, ધનજીભાઈ નવરોજી, ડોસાભાઈ ફરામજી કરાકા, સોરાબજી શાપુરજી, એલેકઝાન્ડર કિન્લોક ફોર્બસ, ડૉ. વિલ્સન, ડૉ. ભાઉ દાજી અને વિશ્વનાથ નારાયણ મંડલિક શા શહેરીઓની તે સભા હતી. પરિણામે, ફોર્બસ કામચલાઉ પ્રમુખ નિમાયા અને મન:સુખરામભાઈ મંત્રી તરીકે નિયુક્ત બનેલા. ચુંમાળીસ વરસની ટૂંકી વયે, આ અવસર પછી માત્ર ૧૫૮ દિવસ બાદ, ફોર્બસનું અવસાન થયું. તેમની સ્મૃતિમાં, પરિણામસ્વરૂપ, આ સંસ્થા સાથે તેમનું નામ જોડવામાં આવ્યું અને હવે તે ‘ફારબસ ગુજરાતી સભા’ તરીકે જગતપટે સુવિદિત છે. ‘ફારબસ ગુજરાતી સભા ત્રૈમાસિક’ નામે સભાનું મુખપત્ર ૧૮૩૬થી પ્રગટ થાય છે, જે ભારે અગત્યનું સામયિક લેખાતું આવ્યું છે.

દીપકભાઈ મહેતા સતત જણાવતા રહ્યા છે તેમ, ગુજરાતી પુસ્તકો પ્રગટ થવાં શરૂ થયાં તેની બીજી શતાબ્દિનું આ વરસ છે. ફારબસ સાહેબ દીધી આપણી આ ‘ફારબસ ગુજરાતી સભા’એ, હવે, અનેક અલભ્ય ગ્રંથોને લોકો સારુ સુલભ કરી આપ્યા છે. આવાં આવાં અનેક પુસ્તકોને, આખાં ને આખાં, સભાએ અનેક સી.ડી.માં ઊતાર્યાં છે. અબીહાલ આવી એકવીસ સી.ડી.ઓ તૈયાર થઈ છે અને તે સઘળી વસાવવા લાયક હોવાનો મારો અંગત અનુભવ છે. દેશપરદેશના રસિકજનો સુધી આપણી વિરાસત સમી આ સઘળી સી.ડી. પહોંચે એ જરૂરી છે. ચાલો, તેમ કરીએ.

પાનબીડું :

લિયા દરિયા ને મોતી, ગુલ શજર ને, લાલ પત્થર ને
ખરીદા હમને સૌદા દરદ ઉલ્ફત કા, બશર હોકર

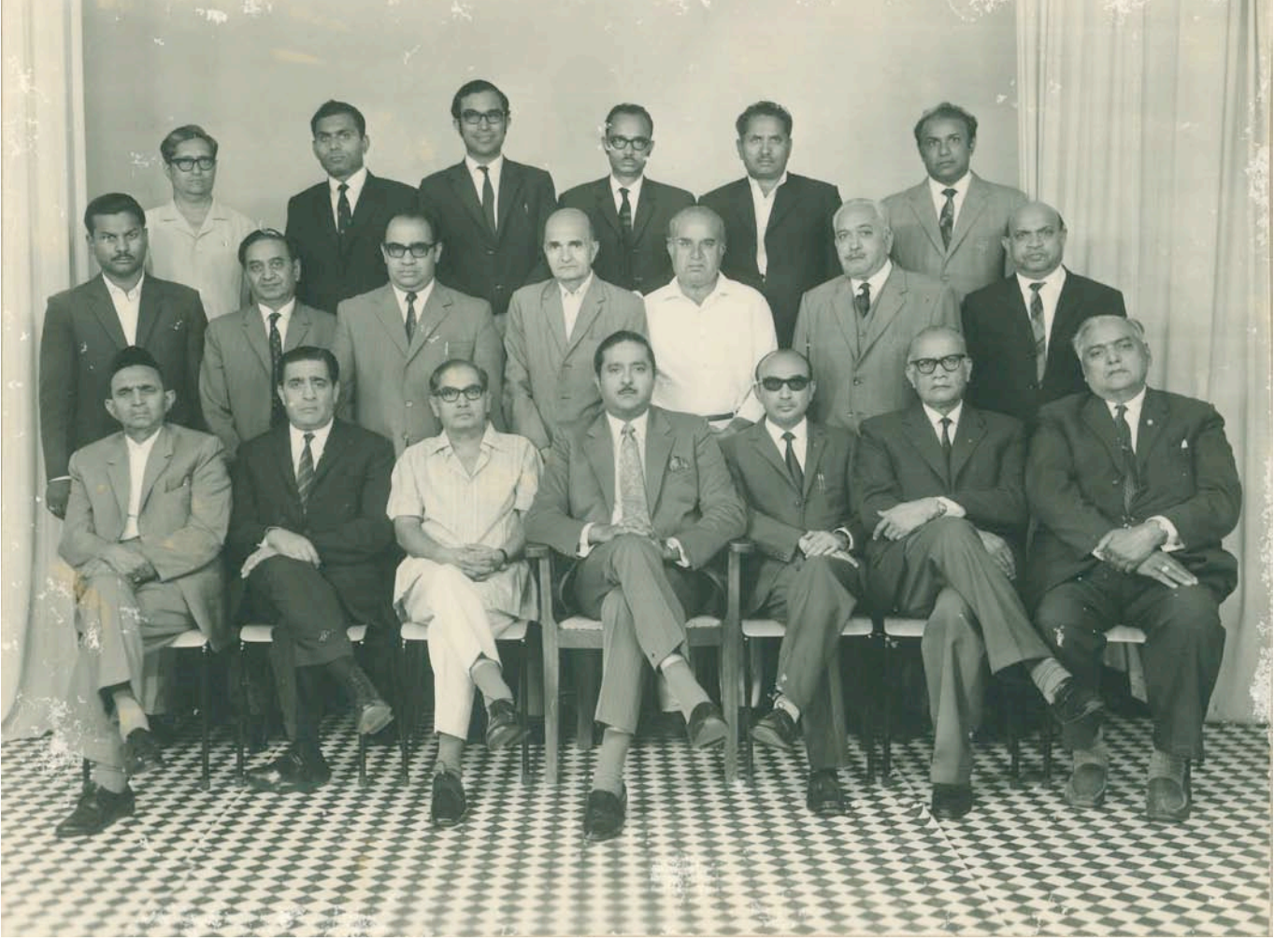
આ શેરનો માયનો છે : દરિયાએ મોતી લીધું, વૃક્ષે ફૂલની પસંદગી કરી તેમ જ પથ્થરે માણેકની માંગણી કરી. અને માનવ હોવાને કારણે મેં પીડા અને પ્યાર મેળવવાના રાખ્યા.

(૧૮.૦૮. ૨૦૦૮)

vipoolkalyani.opinion@btinternet.com

અગ્નિને જેમ વાયરો, તેમ પ્રેમને વિયોગ :
અલ્પને તે ઓલવી નાખે છે, પણ પ્રચંડને પ્રગટાવે છે .

મળ્યાં વર્ષો તેમાં અમૃત લઈ આવ્યો અવનિનું

હોરોમાં વસતા આપણા એક અગ્રણી શહેરી, વિચારક અને લેખક રમેશભાઈ બાબુભાઈ પટેલ કનેથી મેળવાઈ આ છબિ ૧૯૭૨ / ૧૯૭૩ના સમયગાળાની છે. કેન્યાના પાટનગર નાયરોબીમાં, એ દિવસોમાં, 'શ્રી કચ્છી ગુજરાતી હિન્દુ યુનિયન' નામે એક સંસ્થા કામ કરતી હતી. આ સંસ્થાની વ્યવસ્થાપક સમિતિની આ સમૂહ છબિમાં, આગલી હરોળમાં, ડાબેથી, ડી. ડી. પટેલ, એન. ડી. રૂપારેલિયા, એચ. એમ. ભટ્ટ, એસ. કે. રાવલ (સંસ્થાના અધ્યક્ષ), એચ. એન. પટેલ, બી. પી. પટેલ તેમ જ એસ. જે. વ્યાસ દષ્ટિમાન થાય છે.

વચલી હરોળમાં, ઊભેલા અને ડાબેથી, કે. આર. ભંડેરી, એમ. કે. દવે, એચ. યુ. જોશી, જે. જે. પટ્ટણી, જે. પી. પટેલ, એન. સિસોદિયા તથા એમ. જી. દોશી જોઈ શકાય છે. જ્યારે છેલ્લી હરોળમાં, ઊભેલા અને ડાબેથી, વી. કે. ભટ્ટ, ડી. આર. ભંડેરી, એન. એન. તન્ના, એન. એન. મિસ્ત્રી, કે. જે. વળિયા તથા એ. એસ. રાયઠજી જોવા સાંપડે છે.

એચ. એલ. ઠાકર, કે. એન. જાની, આર. કે. શુક્લ, એન. વી. પટેલ, જી. એન. શાહ, જે. કે. હરિયા, આર. કે. શાહ, જી. સવજાણી, કે. એલ. પટેલ, ટી. જી. બકરાણિયા, ધનજી ગોવિંદ, લાલુ એલ., એલ. એસ. હીરાણી, કે. આર. પિત્રોડા તથા આર. પી. નાયક જેવા પંદરેક સભાસદો આ સમૂહ છબિ લેવાઈ તે વેળાએ અનુપસ્થિત હતા, તેમ કહેવાયું છે.

પાંત્રીસેક વરસો પહેલાંની આ દાસ્તાં છે. હજુ ઘણાંને સાંભરતું ય હશે. આ છબિમાંના કેટલાં હયાત હશે? ને ક્યાં વસતા હશે? કોણ કહી શકે? ... વારુ, પહેલી હરોળમાં, ડાબેથી છજા, બાબુભાઈ પી. પટેલ હોવાનું અનુમાન છે. એ આપણા આ રમેશભાઈ બાબુભાઈ પટેલના પિતા છે. એમને અહીં ક્યારેક મળવાનું બન્યું છે. જ્યારે છેલ્લી હરોળમાં, ડાબેથી ત્રીજા સજ્જન નામે એન. એન. તન્નાને મળવાનું બન્યું છે અને હાલ તે લેસ્ટરમાં વસવાટ કરે છે. ત્યાંના જનજીવનમાં પણ તે સાનુકૂળ સેવાક્ષણો આપતા આવ્યા છે.

સમાજશાસ્ત્રીઓ, ઇતિહાસકારો તથા રાજ્યશાસ્ત્રીઓને માટે સમજવાની કે પછી સમજાવવાની એ રમત વાત હોઈ શકે; પરંતુ, આપણને સવાલ થાય કે આ કે આવાં આવાં ચિત્રમાં, ભલા, એકલા પુરુષો જ કેમ? એ વખતની સમિતિઓમાં મહિલાઓ આવતી નહીં હોય? વળી, આ સંસ્થાનું નામકરણ છે: 'કચ્છી ગુજરાતી હિન્દુ યુનિયન' છે. તેને 'કચ્છી' તેમ જ 'ગુજરાતી' કેમ કહેવાઈ હશે? કચ્છી એટલે ગુજરાતી નહીં કે? વળી, ચિત્ર સાથે જે નામો મૂકાયાં છે, તે બહુધા પ્રથમાક્ષરી જ છે અને દરેકને પ્રથમાક્ષરો પછી અટકનો પ્રત્યય વાંચવા મળે છે. આવું કેમ થયું હશે? એ સમયગાળે નામને બદલે અટકનું જ ચલણ વિશેષ હશે? અને પ્રથમાક્ષરી વળગણોથી લોકોને સંબોધન થતું રહ્યું હશે કે?

કેન્યા સહિતના આફ્રિકા ખંડના મુલકોમાં ગુજરાતીઓનો જનસમૂહ હજુ ય છે. તેમની પણ સ્વાભાવિક અનેક સંસ્થાઓ હોવાની. આ સંસ્થાઓનું કેવું કલેવર હશે? તેમાંની કેટલીક સંસ્થાઓને ભર્યોભાદર્યો ઇતિહાસ પણ હોવાનો. કેન્યામાં વસતી આપણી સંસ્થાઓમાં આ નામેરી પણ સંસ્થા હશે. તે વિશેની વાત પણ કોઈ જરૂર કહી શકે.

- તંત્રી

૧૪ ઑગસ્ટ ૨૦૦૮ના રોજ ડાહ્યાભાઈ આશાભાઈ પટેલ 'દિનેશ'નું અવસાન થયું. વાર્તાકાર, નવલકથાકાર, ચિંતક અને કવિ તરીકે ગુજરાતી સમાજમાં ખ્યાત થયેલા કવિ ડાહ્યાભાઈ પટેલની ખોટા આ દેશે ગુજરાતી સમાજને અને તેમાં ય ખાસ કરીને 'ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી' સમેત 'મહાત્મા ગાંધી ફાઉન્ડેશન' અને 'સાહિત્ય સંગીત કલા નિકેતન' જેવી સાહિત્યિક ક્ષેત્રે કામ કરતી સંસ્થાઓ, કે જેમના તેઓ સંસ્થાપક હતા તેમને લાંબા ગાળા સુધી લાગ્યા કરવાની. એમનાં પત્ની પુષ્પાવતીબહેન, પુત્રો ભરત ને અજય, પુત્રીઓ જ્યોત્સ્ના, ઈલા અને નલિની; પુત્રવધૂ જઈન (જ્યોતિ), કામિની તેમ જ એમનાં પૌત્રો અને પૌત્રીઓ તથા પરિવારગણના શોકમાં આપણે પૂરેપૂરા સામેલ છીએ.

ડાહ્યાભાઈને મળવાનું સદ્ભાગ્ય ૧૯૫૭માં, પહેલીવહેલી વાર, મ્વાન્જામાં મારા વિદ્યાર્થીકાળમાં થયું. અમને વિદ્યાર્થીઓને સંબોધવા કમ્પાલાથી અમારી શાળામાં એ પધારેલા. સાથે જાણીતા દિવંગત સાહિત્યકાર ઈશ્વરલાલ દવે હતા. એ દિવસોમાં હું ડાહ્યાભાઈની તાજી જ બહાર પડેલી પ્રથમ નવલકથા 'વનની વાટે' વાંચી રહ્યો હતો. અને એના સર્જકને સાંભળવાની તક મળવાથી હું જાણે કે ધન્ય બની ગયો.

પછી તો એ શાળામાં મારું ભણતર પૂરું થયું. શિક્ષકનો વ્યવસાય અપનાવ્યો અને સાથે સાથે ટૂંકી વાર્તાઓનું લેખન શરૂ કર્યું. કમ્પાલાથી ડાહ્યાભાઈ પટેલ, 'યુવક સંઘ' દ્વારા, પોતાના તંત્રીપદ હેઠળ, "જાગૃતિ" નામનું માસિક પ્રકાશિત કરતા હતા. મારી કેટલીક વાર્તાઓ સદરહુ સામયિકમાં છપાતાં ડાહ્યાભાઈ સાથે પત્રવ્યવહારનો નાતો બંધાયો હતો, પણ એમની સાથે બીજી મુલાકાત તો અહીં લંડનમાં, ૧૯૭૮ના સમયગાળામાં જ થઈ ! એ ગાળામાં 'ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી'ની લંડન ખાતે સ્થાપના થયેલી. ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમીની સ્થાપના આયોગમાં ય તેમનો ફાળો અદકેરો. અકાદમીના સ્થાપક પ્રમુખપદે રહી એમણે લાંબી મજલ કાપી હતી. અને અકાદમીની પ્રવૃત્તિઓને વેગવંત બનાવી હતી. અકાદમીપ્રમુખ તરીકે એમની સમજણ મુજબ પોતાનાં મંતવ્યો પેશ કરીને માર્ગદર્શન આપતા રહ્યા હતા. ૧૯૮૨માં હું પણ એક સામાન્ય સભ્ય તરીકે અકાદમીમાં જોડાયો, અને ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમીની પ્રવૃત્તિઓમાં સક્રિય થતાં કવિ સાથે ત્રણ દાયકા પૂર્વે બંધાયેલી પરિચયની દોરી પર ઘેરો રંગ ચડવા લાગ્યો.

મારું લેખનકાર્ય ચાલુ હતું, આ દેશમાં સ્થાયી થયા પછી, મારા કેટલાક વાર્તાસંગ્રહો છપાયા. કવિને આપવા સારુ એ સંગ્રહ લઈને એમને ઘેર જઈ તો હસતાં હસતાં તેઓ પૂછે : 'અત્યારે શું લખો છો, વલ્લભભાઈ?' હું કહું, 'આ સંગ્રહ હમણાં જ છપાઈને આવ્યો છે. તમને ખાસ

આપવા માટે લાવ્યો છું.' - કહી વાર્તાની ચોપડી એમને હવાલે કરી દઉં. ચોપડી હાથમાં લેતાં એ તો રાજીના રેડ થઈ જાય. અભિનંદન આપે - પ્રોત્સાહન આપે અને લટકામાં ચા-નાસ્તો પણ કરાવે.

ડાહ્યાભાઈ આશાભાઈ પટેલ

છેલ્લા બેએક વર્ષથી હું જોઈ રહ્યો હતો કે, એમનું સ્વાસ્થ્ય એમને સાથ આપી રહ્યું નથી. પાંચેક વર્ષ પહેલાં હૃદયની તકલીફ અને હમણાં હમણાં ડાયાબિટીસે એમને હેરાન-પરેશાન અવશ્ય કર્યા હતા. બીમારી અને અવસ્થાથી ઘેરાયેલા હોવા છતાં એમનું મનોબળ તો અંતિમ ક્ષણો સુધી ટકોરાબંધ જ હતું. એમના ઉતસાહમાં અને સર્જનમાં રજ માત્ર આંચ આવી નહોતી. સમયની કિંમત પણ તેઓ બરાબર સમજતા એટલે ક્ષણેક્ષણનો સદુપયોગ કરી લે. હું બપોરના સમયે એમને મળવા એમને ઘેર જઈ ત્યારે કવિ એમના સોફા પર કંઈ ને કંઈ વાંચતા બેઠા હોય. આ લગન, આ નિષ્ઠા અદ્ભુત કહેવાય !

કવિનું આતિથ્ય ઉષ્માભર્યું છે, પ્રકૃતિ ગુલાબી. બેનમૂન આભિજાત્ય અને માધુર્યના એશ્વર્યને કારણે જાણીતા-અજાણ્યા, દેશી-પરદેશી, જ્ઞાતિબંધુઓ, કલાકારો અને સાહિત્યકારો એમને મળવા આવે. એમાં કેટલાક ગુંદરિયા પણ આવે જે કવિનો સમય બગાડે. આવાઓથી બચવા માટે કવિ એમનાં સર્જતા સાહિત્યની વાત કરે ને નમૂના રૂપે એમની કવિતાઓ વાંચી સંભળાવે. એટલે મોટા ભાગના તો સત્વરે ગચ્છન્તિ કરી જાય !

નાનપણથી જ કવિ સ્વાદિષ્ટ વાનગીઓના ભારે શોખીન. પીરસેલી થાળીમાં એકાદ મીઠાઈ તો જોઈએ જ. જલેબી તો એમનું પ્રિય મિષ્ટાન્ન ! સવારની મોળી કોફી સાથે એક પેંડો તો ખરો જ. ઘૂંટડે ઘૂંટડે પેંડાની એકાદ કટકી મુખમાં મૂકે. પાંચેક વર્ષ પહેલાં એમને અહીંની સ્થાનિક હાંસ્પિટલ, 'સેન્ટ્રલ મિડલસેક્સ

હોસ્પિટલ'માં દાખલ કર્યા હતા ત્યારે ડોક્ટરે તેમને કેટલીક સૂચનાઓ આપેલી. એમાંની એક મિતાહારી થવાની, બીજી ગળપણ સાવ ઓછું કરવાની, ત્રીજી દશેક સ્ટોન વજન ઘટાડવાની. પરંતુ પાંચ વર્ષ પછી પણ ડોક્ટરની સૂચનાઓનો ખાસ કોઈ અમલ થયો નહીં !

ડાહ્યાભાઈ પટેલનો જન્મ ૩ એપ્રિલ ૧૯૨૦ના દિવસે, ગુજરાતમાં, ચરોતરના સુણાવ ગામે થયો. કવિએ એક જ વર્ષની નાની વયે તેમના પિતાને ગુમાવેલા. એમનો પ્રાથમિક અભ્યાસ તૂટકપણે ચાલ્યો હતો. પાંચથી દશ વર્ષના થયા ત્યાં સુધી સુણાવની રાષ્ટ્રીય શાળામાં જોડાયેલા. અને ૨૦ વર્ષની વયે, મેટ્રિકની પરીક્ષા ઉચ્ચ ગુણાંકથી, નાર ગામની હાઈસ્કૂલમાંથી પસાર કરી, મોમ્બાસા આફ્રિકા ગયા. ત્યાં કસ્ટમ ખાતામાં અધિકારી તરીકેની નોકરી મેળવી. ઈ.સ. ૧૯૪૬થી ૧૯૪૮ સુધી લંડનમાં રહીને લિન્કન્સ ઈનમાંથી બેરિસ્ટર-એટ-લોની પદવી મેળવી. કમ્પાલામાં વકીલાતનો વ્યવસાય આરંભ્યો.

૧૯૪૫માં દેશમાં જઈ ઊર્મિલાબહેન સાથે લગ્નગ્રંથિથી જોડાયા હતા, પણ ઊર્મિલાબહેનનું એક કાર-અકસ્માતમાં મૃત્યુ થતાં, મૂળ પીજનાં પુષ્પાવતીબહેન સાથે સન ૧૯૫૪માં બીજું લગ્ન કર્યું. એ સમય દરમિયાન કમ્પાલામાં સમાજલક્ષી, સાહિત્યલક્ષી તથા રાજ્યલક્ષી ક્ષેત્રે વિવિધ પ્રવૃત્તિઓને કારણે તેમનું સંસ્કારપુરુષ તરીકે વ્યક્તિત્વ સ્થાપિત થઈ ચૂક્યું હતું. 'યુવક સંઘ', 'ઈન્ડિયન એસોસિએશન', 'સનાતન ધર્મ', 'સાહિત્ય મંડળ', 'એશિયન વેલફેર સોસાયટી', 'કમ્પાલા કલા કેન્દ્ર', 'યુગાન્ડા લો સોસાયટી' જેવી વિવિધ સામાજિક, સાંસ્કૃતિક અને સાહિત્યિક સંસ્થાઓમાં, સક્રિયપણે, પ્રમુખપદે રહીને માતબર યોગદાન આપ્યું. "જાગૃતિ" નામનું સાહિત્યક સામયિક અઢાર વર્ષ સુધી ચલાવ્યું. 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'નાં દ્વિવાર્ષિક અધિવેશનોમાં તેઓ પ્રારંભથી જ નિયમિત હાજરી આપતા.

૧૯૭૨થી ડાહ્યાભાઈ લંડનમાં સ્થાયી થયા હતા, અને એમની સાહિત્યસાધના તો અહીં પણ અવિરતપણે ચાલુ હતી. એમણે ૧૯૭૪માં 'ગુજરાતી સાહિત્ય મંડળ'ની સ્થાપના કરી પણ ૧૯૭૭માં એ મંડળનું 'ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી'માં રૂપાંતર થયું. અને ૧૯૭૯ સુધી તેઓ તેના પ્રમુખ તરીકે જોડાયેલા રહ્યા. આ ઉપરાંત, મહાત્મા ગાંધી પ્રત્યેની અપાર ભક્તિને કારણે એમણે 'મહાત્મા ગાંધી ફાઉન્ડેશન'ની પણ સ્થાપના કરી. એ સંસ્થામાંથી નિવૃત્તિ લીધી ત્યારે સુવર્ણચંદ્રકથી એમનું બહુમાન થયું હતું. 'એન.સી.જી.ઓ.' તરફથી પણ શ્રેષ્ઠ પ્રકારની સેવાઓ બદલ સુવર્ણચંદ્રક અર્પણ કરીને એમનું બહુમાન થયેલું. તદુપરાંત, ૧૯૮૮માં, એમની સાહિત્યિક અને સેવાકીય પ્રવૃત્તિઓને ધ્યાનમાં રાખીને અમદાવાદસ્થિત 'વિશ્વ ગુર્જરી' સંસ્થા

તરફથી એમને 'વિશ્વ ગુર્જરી' એવોર્ડથી નવાજવામાં આવ્યા હતા. એ જ પ્રમાણે ગુજરાતની 'સંસ્કૃત સાહિત્ય અકાદમી' તરફથી પણ એમને સુવર્ણચંદ્રક આપીને બહુમાન કરવામાં આવ્યું હતું.

તળ ગુજરાતના પરિસરમાં કેટલાંક વરસોથી દર સાલ સાહિત્યકારોને ત્રણ ચંદ્રકો આપવાનું પણ ડાહ્યાભાઈએ ગોઠવ્યું છે. એ રીતે વિલાયતમાં પણ તેમણે ચંદ્રકોની લહાણી કરી છે.

ડાહ્યાભાઈનું સાહિત્યસર્જન વિપુલ છે. એમણે કવિતા, નવલિકા અને નવલકથાના સ્વરૂપમાં ઉલ્લેખનીય પ્રદાન કર્યું છે.

એમની પદ્ય-રચનાઓમાં 'અંકુર', 'કાવ્ય પરિમલ', 'સ્ફૂરણાં', 'દર્દીલ ઝરણાં', 'મોહન ભક્તિ પદાવલિ', 'સત્યેશ્વર સ્તવન સ્તોત્રાવલિ', 'વિક્રમાદિત્ય સરદાર પટેલ', સત્યાગ્રહી સંત યાળીસા અને સત્યેશ્વર વચનામૃતો' - વગેરે સંગ્રહો મુખ્ય છે. આ કાવ્યગ્રંથોની કાવ્યરચનાઓમાં કવિ કાવ્યાંકુરોને કુટતા કરી મૂકે છે. ભારતીય જીવનશૈલીના કાલખંડો હેમન્ત, પૂણિમા, માઘમાસ, વસંત, આષાઢ, વગેરેની પશ્ચાદ્ભૂમિ પર સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા, ઊષા, રાત્રિ, માઝમરાત, પરોઢના રોમાંચક ભાવો ઉપસાવી કવિ પોતે પ્રણયના ઉપાસક બની રહે છે.

કવિ ડાહ્યાભાઈનાં કાવ્યો એક જ વ્યક્તિત્વની એકધાર એકસરખી દેણગી છે. કવિનું હૃદય સતત 'અમૃતા આત્માની કલા'નું ઉપાસક છે જ પણ તેમનું ચાંચલ્ય તેવું જ નખરાળું અને રૂમઝુમતું વરતાય છે.

કવિ ડાહ્યાભાઈ પટેલના આ સંગ્રહોમાં વિષયવૈવિધ્ય નથી પણ મસ્તીની અને આંતરજીવનની એકાગ્રતા ઘણી રીતે જાણવા મળે છે. 'દર્દીલ ઝરણાં' સંગ્રહ તો જાણે પ્રણયસાધનાની વાડી જેવો છે. પ્રણયસાધના બુદ્ધિગમ્ય હોવા છતાં તાર્કિક અવસ્થાજન્ય હોતી નથી. તેવો જ આ સંગ્રહ છે. આ સંગ્રહમાં સુગંધ છે, આવેગ છે, સાધના છે, દર્શનની ઝાંખી છે, આરત છે. ભલે ત્યાં પાસાદાર રૂપઘડતર ન હોય.

'અંકુર' કાવ્યસંગ્રહમાં અદ્યતન કવિતા પ્રયોગનો અભાવ વર્તાય છે. 'અંકુર'માં સોનેટો છે, મુક્તકો છે, ગીતો અને ગઝલો પણ છે. ખંડકાવ્યો કે લાંબા કાવ્યોનું પ્રમાણ અલ્પ છે. કવિને કવિતામાં ટૂંકા રૂપોની ફવટ વિશેષ છે. સોનેટો, મુક્તકો ને ગઝલોનું વૈપુલ્ય જોતાં કવિને મુક્તક શૈલીની કવિતા તરફ વિશેષ પ્રીતિ હોય એમ સમજાય છે. કવિએ પ્રચલિત છંદો અને ઢાળોનો ઉપયોગ કર્યો છે. ક્યાંક ક્યાંક છંદ-મિશ્રણના પ્રયોગો પણ જોવા મળે છે. શિખરિણી વગેરે સંસ્કૃત વૃત્તો પર એમનો કાબૂ પ્રશસ્ય રહ્યો છે, છતાં ક્યાંક ક્યાંક વાચકને છંદોભંગના નમૂના પણ મળશે. કવિ પોતે સરસ ગાય છે તેથી એમના કાવ્યોમાં ગેયતાનો ગુણ ખરેખર આસ્વાદ્ય બને છે.

કવિતાપાત્રને આપણે ત્રણ મુખ્ય વિષય વિભાગમાં વહેંચી શકીએ. પ્રેમ, પ્રકૃતિ અને ઈશ્વરચિંતન. 'અંકુર'માં એ ત્રણેય વિષયોનું નિરૂપણ છે છતાં પ્રેમ વિશેના કાવ્યોનું બાહુલ્ય જોતાં કવિના હૃદયમાં પ્રમુખસ્થાને પ્રેમ જ બિરાજમાન છે. આ પ્રેમ કેવો ? એમને પત્ની કે પ્રિયતમા પ્રત્યે તો પ્રેમભાવ છે જ, પણ તે માતા, માતૃભૂમિ કે દીનજનો પ્રત્યે પણ પ્રેમ કે કરુણાનો ભાવ અનુભવે છે. અને એવો જ ભાવ પ્રકૃતિ કે ઈશ્વર વિશેની કવિતા નિરૂપણનો પણ પ્રેરક બને છે.

કલાપી, બાલાશંકર, મણિલાલ, શા કવિઓએ ગઝલોની રચના દ્વારા ગુજરાતી કવિતામાં ફારસીશાહી રંગ આણ્યો. પણ પછીના કવિઓએ એને યોગ્ય પોષણ આપ્યું નથી. ડાહ્યાભાઈની ગઝલો એ રીતે નોંધપાત્ર બને છે. કલાપી, બાલાશંકર, મણિલાલ આદિ એમના પ્રિય કવિઓ છે. તેથી એમની છટા કવિતાઓમાં સફળ રીતે ઉતારી શક્યા છે એ આનંદપ્રદ હકીકત છે.

ડાહ્યાભાઈ પટેલે કેટલાંક અંજલિ કાવ્યો પણ લખ્યાં છે. વીર નર્મદ, ગાંધીજી, સાયગલ, ખાનસાહેબ અબ્દુલ કરીમખાન જેવી વિભૂતિઓ વિશે, તેમ અંગત સ્નેહીઓ વિશે પણ, સ્મરાણાંજલિઓ કવિએ અર્પી છે.

ગાંધીમૂલ્યો અને ગાંધીજીવન પ્રેરિત 'શ્રીમદ્ મોહન ગાંધી મહાકાવ્ય'ના ગ્રંથોમાં ૪૦ સર્ગોને સમાવતા આજ સુધી ૧૧ ગ્રંથો બહાર પડી ચૂક્યા છે. સવા લાખ જેટલી છંદોબદ્ધ કડીઓમાંથી પસાર થતાં કવિનો ગાંધીપ્રેમ અને ગાંધી આનુપ્રાણિત મૂલ્યોને અભિવ્યક્ત કરવાની કુશળતાનો પરિચય મળી રહે છે. ઉપરાંત સંપાદિત કાવ્યગ્રંથોમાં

'ડિવિશનલ સોંગ ફ્રોમ ગુજરાતી - જેઠાલાલ સાથે', 'લવ પોએમ એન્ડ લિરિક્સ ફ્રોમ ગુજરાતી - જેઠાલાલ ત્રિવેદી સાથે', 'ફોક સોંગ ફ્રોમ ગુજરાતી - જેઠાલાલ ત્રિવેદી સાથે', 'ગઝલ ફ્રોમ ગુજરાતી - રશીદ મીર, ગોપાલ શાસત્રી સાથે', વળી એમનાં સોનેટ, ગઝલો અને કાવ્યોને મૂલવતા ૧૧ સંપાદનો પણ પ્રકાશિત થયાં છે. પણ સૌથી વધુ ધ્યાન ખેંચનારી બાબત તો એ છે કે એમણે ગુજરાતીનાં ઉત્તમ પદો, ભજનો, લોકગીતોના અંગ્રેજી અનુવાદનાં ત્રણ સંપાદનો અંગ્રેજીમાં કરાવી સંપાદિત કરાવ્યાં છે. આ પાછળ એમનો હેતુ અંગ્રેજી પ્રજાને ગુજરાતીની ઉત્તમ રચનાઓનો પરિચય કરાવવાનો હતો.

ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમીને ઉપક્રમે સાહિત્યકાર બકુલ ત્રિપાઠીની એક જાહેર સભામાં ઉદ્બોધન કરતા ડાહ્યાભાઈ પટેલ. વચ્ચે અકાદમીની પૂર્વ પ્રમુખ પોપટલાલ જરીવાળા અને બકુલભાઈ ત્રિપાઠી દષ્ટિમાન છે.

ડાહ્યાભાઈનું નામ બોલતાં જ એમની નવલકથાઓની સાહિત્યસૃષ્ટિ: 'વનની વાટે', 'અંતિમ આલિંગન', 'અનુરાગ અને ઉત્થાન', 'ઉષા અને અરુણ', 'તિમિરનું તેજ', 'કંચન ભયો કથીર', 'વિભૂતિ', 'નવાં કલેવર ધરો હંસલા', 'ઉત્સવી', 'ઊર્જિતા' અને 'દિલાવરી' - વાચકોની દષ્ટિમાં ખી થાય. ડાહ્યાભાઈની કથનરીતિ સરળ, સાદી અને ધારાવાહી છે. હળવી સાહિત્યદષ્ટિનાં લક્ષણોએ એમની સાહિત્યકલાને હાની પહોંચાડી નથી. ઉત્તમ નવલકથાનાં ત્રણ પ્રધાન લક્ષણ - 'સમાજ દર્શન', 'સમાજ સુધારો' અને 'જનમનોરંજન'. આ ત્રણેય લક્ષણોનો અપૂર્વ વિનિયોગ એમની નવલકથાઓમાં થતો દેખાય છે. આત્મચરિત્ર પદ્ધતિનો આશરો લઈ ખૂબ જ સમરસ થઈને લેખકે 'ઉત્સવી' નવલકથામાંની ભાવનાસભર વ્યક્તિરેખા નિર્માણ કરી છે. આ નવલકથા નહીં, 'પ્રતીતિજન્યા'લાગે છે. એની પાછળ છે લાગણીઓને સ્મૃતિમાં અક્ષુણ્ણ રીતે ભંડારી રાખવાની એમની શક્તિ અને સંનિષ્ઠ પ્રયાસ જે જનજીવનના જુદા જુદા તબક્કે એમના અંગત અનુભવોમાંથી પ્રગટ થાય છે. 'તિમિરનું તેજ' પ્રણયની કથા છે. રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈની જેમ જ ડાહ્યાભાઈ પટેલની નવલકથામાં પણ વિષય ગમે તે હોય પણ પ્રણયનો ભાવ તો એમાં એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી સળંગ રીતે અનુસૂત રહેલો દેખાવાનો જ. મોહિની અને સુધીર સમાજના કાનૂનને અનુસરી લગ્નગંધિથી જોડાયાં તો ખરાં પણ બંનેએ લગ્ન પૂર્વે પ્રણયની ઝાંખી કરી હતી. જો કે લલિત સાહિત્યની કૃતિઓમાં પ્રેમ એ અનાદિ કાળથી ચાલતો આવેલો અને અનાદિ કાળ સુધી ચાલ્યા કરવાનો, એવો વિષય છે. કુંવારા પાત્રો જ પ્રણયની પ્રવૃત્તિ કરતાં હોય છે ને પ્રણયત્રિકોણ રચતાં હોય એવું નથી. પરિણિત સ્ત્રી-પુરુષો પણ એ પ્રવૃત્તિ કરતાં હોય છે. આ પ્રકારનો ત્રિકોણ રણધીર, મોતીસાગર અને મોહિનીના પાત્રો દ્વારા આ નવલકથામાં લેખકે રચ્યો છે.

લેખક પોતાના જીવનના એક ખંડને પણ 'નવાં કલેવર ધરો હંસલા' નવલમાં પ્રકાશિત કરે છે. જાવનની સામાન્ય ગણાય એવી ઘટનાનું અહીં અસામાન્ય આલેખન થયું છે. ઘટના, પાત્રો, પ્રસંગ, વાતાવરણ બધું જ પરિચિત લાગે પણ કેન્દ્રિય અનુભૂતિ તો પ્રણયની છે. વળી લેખક પોતાની પ્રસ્તાવનામાં નોંધે છે કે, એક બીજમાંથી આ નવલકથાનું સર્જન થયું છે.

'કલાવાતી' લઘુનવલ ચાર ટૂંકી વાર્તાઓ સમાવી લેતો ગ્રંથ છે. કથાનક સન ૧૯૭૦ના સમયને આધારે લખાયું છે. રામનારાયણ પાઠક

કહે છે કે ઉત્તમમાં ઉત્તમ ઐતિહાસિક નવલકથા મારે મન એ છે કે જે પોતે વિષય કરેલા ઐતિહાસિક સમયને સજીવન કરી આપે. તે પાઠકસાહેબના વિધાન પ્રમાણે લેખકે એ કાળખંડને આ લઘુ નવલમાં સજીવન કર્યો છે.

‘વિભૂતિ’માં કદાચ વાયકોને એકવિધતા કે મળતાપણું લાગે. વસ્તુ, પાત્રો, કે વાતાવરણમાં બહુ વૈવિધ્ય લાગતું ન હોય છતાં લેખક કથાનકમાં જે વૈવિધ્ય લાવ્યા છે તે દાદ માગી લે છે.

‘કંચન ભયો કથીર’ નવલકથામાં ભદ્ર સમાજમાં નેક ઈન્સાનના મહોરો ડેહળ કેવી શયતાનિયત સંતાઈ રહેલી છે અને કેવી પાપલીલા આચરે છે તેની તસ્વીર સમાઈ છે. નવલકથાનો નાયક સુધાકાંત જાગૃત આત્મા છે. માનવીમાં રહેલો માનવ અને શયતાન, બંને સંજોગો પ્રમાણે પ્રબળ બની તેને દેવ અને દાનવ બનાવે છે. સુવર્ણ રંગે રંગાયેલું નાયકનું જીવન એ સ્વાર્થ, લોલુપતા અને અહમને કારણે કુછપ બની અધ:પતનને માર્ગે સરી જાય છે પરંતુ પતનને માર્ગે સરેલા પોતાના પ્રેમીને પ્રેયસી રોહિણી યોગ્ય દિશાએ દોરી જઈ ઉર્જિત આનંદ આપે છે.

‘અનુરાગ અને ઉત્થાન’ એક ફક્કડ ગ્રામજીવનને આવરી લેતી કથા છે. હજારો વર્ષથી ઊઘતા, જડ પ્રજાવિકાઓને વળગી રહેલા ગામડાંનાં ઉત્થાનની આ કૃષ્ણ કથા છે. ગાંધીજીનાં જીવનદર્શનની અસર આ કથામાં તરી આવે છે. ચરોતરની ધરતી માટેનો ઊંડો પ્રેમ એમની આ કથામાં વજાણેલો દેખાય છે. તો વળી પાટીદાર કોમની કહેવાતી કુલીનતા પર લેખકે રોષ ઠાલવવામાં કયાશ રાખી નથી.

‘વનની વાટે’ લેખકની કલમે સર્જાયેલી પ્રથમ નવલકથા છે. આ નવલકથામાં પાત્રોના વર્તનની સાહજિકતાના આલેખને વેધકતા આણી છે.

‘અમર પ્રેમી’ નવલકથામાં જાતીયતાના સવાલો પ્રગલ્ભતાથી આલેખાયા છે. ન્હાનાલાલ કવિ પછી ગુજરાતી સાહિત્યમાં લગ્નોત્તર પ્રેમનું વ્યાપક નિરૂપણ રમણલાલ દેસાઈ, પન્નાલાલ પટેલ, વર્ષા અડાલજી, રઘુવીર ચૌધરી વગેરે નવલકથાકારોએ કર્યું છે. ડાહ્યાભાઈ પટેલ એ હરોળમાં પાછળ પડ્યા જણાતા નથી.

‘અંતિમ આલિંગન’માં કૃષ્ણ ધનીભૂત છે અને અંત સુધી સર્જકના દષ્ટિકોણની તિર્યકતા અનુભવાય છે. એકાદ મન:સ્થિતિનું આલેખન કરવાનું કે એકાદ સંવેદનને શબ્દબદ્ધ કરી જોવાનું વલણ ‘અંતિમ આલિંગન’માં મળી જશે.

પાત્રના વર્તનની સાહજિકતાનું આલેખન ‘આમ્રમંજરી’ નવલકથામાં વેધકતા બનીને આવે છે. તો વળી ‘ઊર્જિતા’માં સભાન કલાકારનો હાથ વરતાયા વિના રહેતો નથી.

‘ઊષા અને અરૂણ’ નવલકથા સંવાદોના તર્કની ચુસ્તતા જાળવીને રચાઈ છે. મનની અંદરનાં પરસ્પર વિરોધી ખેંચાણો બહુ જ સાહજતાથી તેમાં પ્રગટ થયા છે. અને એ રીતે જ લાગણીનું સત્ય આકારિત થયું છે.

લેખકની નવલકથાની સાહિત્યસૃષ્ટિનું સમગ્રપણે માનવજીવનના સંઘર્ષમાંથી, પ્રણયમાંથી, વેદનામાંથી કે વ્યથામાંથી નિર્માણ થયું છે. સમયના વહેણમાંથી તરતી અનેક ઘટનાઓમાંથી જ અનેકવિધ પાત્રોનો સંસાર સર્જ્યો છે. બધી જ નવલકથાઓ સુંદર છે અગર તો તેમાં ક્ષતિઓ નથી એમ કહેવું અયોગ્ય ગણાશે. જેમ કે, કથાનકની દષ્ટિએ ‘ઊત્સવી’ નવલ સારી હોવા છતાં કલાની દષ્ટિએ એનો અંત કઠંગો લાગે છે. લેખકની કેટલીક કથાઓનો ક્યારેક પ્રસ્તાર પણ થઈ જાય છે. પરિણામે વાર્તાનો બંધ કાંઈક ઢીલો પડી જતો પણ લાગે. એમ છતાં વાસ્તવદર્શી અને જીવનની કુસ્તિતતાનું આલેખન આલેખન કરતી નવલકથાઓ એની સાદી, સરળ, છતાં આકર્ષક શૈલી અને કલાત્મક નિરૂપણ સૂઝથી ગુજરાતી વાયકોને આકર્ષે છે.

ડાહ્યાભાઈ પટેલના વાર્તાસંગ્રહોના વાંચનમાંથી પસાર થતાં એમની વાર્તાઓમાં બ્રિટિશ-ગુજરાતી પ્રવાસી લેખક તરીકેની અનેક વિશિષ્ટતાઓ પ્રગટ થતી જોવા મળે છે. એમણે દસ જેટલા વાર્તાસંગ્રહો આપ્યા છે. જેમાં ‘છેલ્લો અભિનય’, ‘કેતકી’, ‘પન્નાવતી’, ‘કલાવતી’, ‘આગમન’, ‘પુનર્મિલન’, ‘મીનાક્ષી’, ‘સારસ બેલડાં’, ‘અમર પ્રેમી’, ‘શર્મિષ્ઠા’ જેવા સંગ્રહોને આ યાદિમાં મૂકી શકાય. આ સંગ્રહોમાંની મોટા ભાગની વાર્તાઓમાં વિષયવૈવિધ્યની વિપુલતા જોવા મળે છે. કૃતિનિષ્ઠ

સર્જક કોઈ એક ચોગઠામાં પુરાઈ રહેતો નથી. સાચા વાર્તાકારની ખરી મહત્તા તો નવા નવા પ્રયોગો કરે એમાં છે. ડાહ્યાભાઈ પટેલના વાર્તાફલક પર આવા આવા અનેક પ્રયોગો થયેલા જોઈ શકાય છે. એમના સંગ્રહોમાં નિયતિની પ્રબળતાનો મૂલ્યબોધ કરતી સુખાંત વાર્તાઓ, વિરૂપ પ્રેમની કથાઓ, વન્યપ્રાણી સૃષ્ટિની પ્રણય કથાઓ છે, પ્રણય વિષયક કથાઓ, માનવપ્રેમ પ્રગટાવતી વાર્તાઓ, સ્નેહસંબંધ ઉજાગર કરતી સમાજકથાઓ તેમ જ પ્રણયલક્ષી અને સમાજલક્ષી વાર્તાઓ પણ છે. ડાહ્યાભાઈને પ્રણયભાવનું નિરૂપણ સવિશેષ ફાવતું હોવથી એ પ્રકારની વિભાવનાનાં સૂક્ષ્મ ભાવો આ વાર્તાઓમાં સુપેરે પ્રગટ થાય છે. પોતાના અનુભવ જગતમાંથી કથાબીજને પોતાની આગવી કળાથી ઉપાડી લઈ તેને વાર્તાનો ઘાટ આપવાની સર્જકની હથોટી એમની વાર્તાઓને આસ્વાદ્ય બનાવે છે.

વાર્તાકારની આવી કલાસિદ્ધિ તેઓ વિદ્યાપીઠના ઉચ્ચતર અભ્યાસ કે ઉચ્ચ કક્ષાના ગુરૂવર્યો કે પ્રાધ્યાપકોના સંપર્ક વિના સાધી શક્યા છે, તે એમના સાહિત્યિક જીવનનું એક આગવું અને સમૃદ્ધ પાસું છે. એમની સૌ પ્રથમ વાર્તા લખાઈ ૧૯૪૬માં. વાર્તાનું નામ હતું ‘શાલિની’. પ્રેમભરી આ કથા લેખકના સદ્ભાગ્યે કીર્તિદા રચના બની અને ભારતી સાહિત્ય સંઘ, અમદાવાદ તરફથી એ નામે સૌ પ્રથમ નવલિકા સંગ્રહ પ્રસિદ્ધ થવા પામ્યો. એમના બીજા વાર્તાસંગ્રહ ‘છેલ્લો અભિનય’નો ઉપોદ્ઘાત લબ્ધપ્રતિષ્ઠિત સાહિત્યકાર પ્રા. અનંતરાય રાવળે લખ્યો જેના પરિણામે કવિરાજને વાર્તાકાર બનવાનું ભારે પ્રોત્સાહન મળ્યું. ૧૯૫૧ના કાળ દરમિયાન ‘ધૂમકેતુ’ સર્વશ્રેષ્ઠ વાર્તાકાર ગણાતા અને આ ઉપોદ્ઘાતમાં એમની વાર્તાઓને ‘ધૂમકેતુ’ની કેટલીક વાર્તાઓ સાથે સરખાવવામાં આવી હતી. હસિત બૂચે એમની વાર્તાઓ વિશે કયાંક જણાવ્યું હતું કે ડાહ્યાભાઈની વાર્તાઓનું ફલક ગુજરાતનું કે ભારતનું જ નહીં પરંતુ આફ્રિકા અને યુરોપના દેશો સુધી વિસ્તરે છે. અને એ રીતે વાર્તાકારોમાં એમનું પ્રદાન આગવું છે. લેખકની થોકબંધ લખાયેલી વાર્તાઓમાંથી કેટલીક નોંધપાત્ર વાર્તાઓનો અહીં અછડતો ઉલ્લેખ કર્યો છે. ‘ખજાનો’, ‘લાખુ’ અને ‘ત્યાગ’ જેવી વાર્તાઓ પ્રણયભાવની શાશ્વતિનો પરિચય કરાવે છે. આ વાર્તાઓની વિષયસામગ્રીની અભિવ્યક્તિનું સ્વરૂપ હૃદયસ્પર્શી છે. ‘એડેલવીસ’, ‘બલિષ્ઠ અને ગહન પ્રેમ’, ‘તીર્થસ્થાન’ અને ‘પુનર્મિલન’ જેવી વાર્તાઓ પ્રણયત્રિકોણને અનુલક્ષતી કૃતિઓ છે. પણ ‘એડેલવીસ’ વાર્તા ડાયસપોરા કથા-સાહિત્યમાં આગવું સ્થાન ધરાવતી એક અસાધારણ પ્રણયત્રિકોણની કથા છે. જેના તાણાવાણા પ્રકૃતિ, માન્યતા અને આહુતિ સાથે અતૂટ ગૂંથાયેલા છે. ડાહ્યાભાઈ રચિત કેટલીક વાર્તાઓમાં પ્રાણીપ્રેમની પણ વાર્તાઓ જોવા મળે છે. ‘સતી’, ‘ગત શ્રદ્ધા’, પ્રાણી જેવી વાર્તાઓમાં પ્રાણીઓ પ્રત્યેનો પ્રેમભાવ વ્યક્ત થાય છે, અને હિંસક પ્રાણીનો માનવ પ્રતિ પ્રતિભાવ કેટલો સ્નેહયુક્ત છે એ સનાતન સત્યનું નિરૂપણ કરાવતી આ બે વાર્તાઓ નિયતિના પ્રાબલ્યનો પરિચય કરાવતી તદ્દન જુદા જ પ્રકારની વાર્તાઓ બને છે. ‘પ્રાયશ્ચિત’, ‘જનમોજનમનાં પ્રેમી’, ‘વીનસનું આલિંગન’ શીર્ષકધારી વાર્તાઓમાં અગોચરસૃષ્ટિનું આસ્વાદ્ય આલેખન થયું છે. માનવપ્રેમને પ્રગટાવતી વાર્તાઓમાં ‘પરિમલ’, ‘આદિવાસીનું આકંઠ’, ‘માનવતા’, ‘સંસ્કૃતિ ખાતર’, ‘અદ્ભુત પ્રેયસી’ વાર્તાઓ ધ્યાનાકર્ષક છે. આ વાર્તાઓમાં લેખક માનવહૃદયમાં વહેતો માનવ પ્રેમભાવ કેન્દ્રમાં રાખતા કળાય છે. અને એમના સંગ્રહોમાં ‘દ્વેષ’ અને ‘પાંચમું બાળક’ જેવી વાર્તાઓના મૌલિક આલેખન દ્વારા આપણા સમાજમાં પ્રચલિત સ્નેહસંબંધને શ્રેષ્ઠ ઠરાવી ડાહ્યાભાઈ પટેલે વાર્તાકાર તરીકેની પોતાની આગવી છાપ ઉપસાવી છે.

એક બપોરે આમ જ હું કવિ સાથે ગપસપ કરવા એમને ઘરે ગયો હતો. કવિને ત્યાં કોઈ સાહિત્યકાર આવે તો એ તો અરઘા અરઘા થઈ જાય ! આ માણસને કદરદાનીના બે બોલ નિહાલ કરી દે છે, અને સર્જનની પ્રેરણા આપે છે. થોડીક વાર અમારી બંને વચ્ચે સાહિત્યગોષ્ઠિ ચાલી. એ ગોષ્ઠિ મુખ્યત્વે કરીને યુગાન્ડામાં એમની સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિ અને એક કાબેલ બંરિસ્ટર લેખે એમણે ભારતવાસીઓની કરેલી ખિદમતગારી પૂરતી સીમિત હતી. આ ચર્ચાથી પ્રભાવિત થઈ ઊઠતાં હું બોલ્યો : ‘વાહ ! કવિ ! તમારી પાસે તો યુગાન્ડાના ઈતિહાસનો કંઈ ભરપૂર ખજાનો ભર્યો પડ્યો છે ને ! - ભારત, યુગાન્ડા અને ઈંગ્લેન્ડ ! કવિ, એક સૂચન કરું ? આ આનુભવોને સાંકળતી તમારી જીવનચત્રા લખો તો કેવું ?’

તેમણે જણાવ્યું : 'કીર હાલ તો હું સત્યેશ્વર ગાંધીબાપુના સર્જનકાર્યમાં વ્યસ્ત છું.'

'તમે હા પાડો તો આ કામ માટે હું થોડો સમય ફાળવી શકીશ.' મેં કહ્યું.

'તમે પણ કેટલા બીજી રહો છો. સમય શી રીતે ફાળવી શકશો?'

મેં ઉમળકા સાથે જણાવ્યું : 'હું દર બુધવારે તમારી સાથે આવીને બેસીશ. તમે જે કહેશો તે ગહણ કરી સરળ શબ્દોમાં લખવા પ્રયત્ન કરીશ.'

એમણે હા પાડી અને હું દર બુધવારે કવિના નિવાસસ્થાને જતો. શું લખવાનું છે એ વિષે કવિએ હું એમને ત્યાં પહોંચું એ પહેલાં મનમાં ગોઠવી રાખ્યું હોય અને બેએક કલાકની અમારી બેઠક દરમિયાન એકાદ પ્રકરણની કાચી નોંધ તૈયાર થઈ જાય! આમ ૯૧ વર્ષની જૈફ ઉંમરે એમની જીવનયાત્રાના લેખનના શ્રીગણેશ મંડાયા. અને અઢી વર્ષનું આ તપ ઈચ્છ્યું પણ ખરું. 'મારી જીવનયાત્રા'નો પહેલો ગ્રંથ છપાઈને આવી ગયો, અને એનું લોકાર્પણ પણ થયું. બીજા ગ્રંથનું પ્રકાશન ચાલુ છે અને ત્રીજા અને અંતિમ ગ્રંથનાં પંદર જેટલાં પ્રકરણો લખાઈ ગયાં હતાં અને આ વર્ષના નવેમ્બર માસમાં કવિ છાપવા માટે સાથે ભારત લઈ જવાના હતા. પણ કવિનું એ સ્વપ્ન સાકાર થાય એ પહેલાં ખુદ કવિ જ અનંતની યાત્રાએ ચાલી નીકળ્યા.

પણ આપણાથી છૂટી જનાર વ્યક્તિ તો સૌને પ્યારી અને પ્રભુને પણ પ્યારી થઈ જાય છે. અને પાછળ રહી જાય છે એમના જીવનની સૌરભ અને સ્મરણ! એ સ્મરણ અને સૌરભ એમની સાહિત્યસાધનાને મહેકાવી રહી અને અનેકોને પ્રેરક બનો. એવાં શ્રદ્ધાસુમનો પાથરી એમની ૧૯૨૦ થી ૨૦૦૮ સુધીની, એમની આ જીવનયાત્રાને સાદર વંદન કરવાની તક હું અહીં ઝડપું છું.

[324 Horn Lane, Acton,
LONDON W3 6TH, U.K.]

૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦

ડાહ્યાભાઈ પટેલને

દેશવિદેશથી વિદાય-વંદના

● ડાહ્યાભાઈ પટેલ હવે રહ્યા નથી જાણી દુઃખ થયું. છેલ્લાં ૩૦ વરસો વેળા અકાદમીના અનેક કાર્યક્રમોમાં એમને મળવાનો મને લાભ મળ્યો છે. સાહિત્યક્ષેત્રે અને તેમાં ય કાવ્યક્ષેત્રે એમનું જ્ઞાન હંમેશાં મને તરબતર કરતું રહ્યું હતું.

- ચંદુભાઈ મટાણી

● ડાહ્યાભાઈ પટેલ હવે હયાત નથી જાણીને દુઃખ થયું છે. પોતાની સમજણ મુજબ એ ગાંધીને ચાહતા રહ્યા હતા. અને તેમ પોતાની સમજણ મુજબ ગુજરાતી સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિને પણ. આ ક્ષેત્રે એમની તીવ્રતા સૌને સતત દેખાયા કરતી. આ જોઈ ગમતું. ગાંધીને ઈશ્વરસ્વરૂપ

સ્થાપી કાવ્યરચના કરવા બાબત ચર્ચાને સંપૂર્ણ અવકાશ રહ્યો હોય તો પણ તેમની આ તીવ્રતા મીઠી લાગી છે. યુગાન્ડામાંના એમના સામાજિક તેમ જ રાજકીય જીવનમાંના ફાળાની પૂરતી નોંધ લેવામાં આવશે તેવી મને આસ્થા છે. એમનું જવું આપણા માટે દુઃખદ ઘટના છે.

-સિતાંશુ યશશ્વંદ

● તમારા સૌના દુઃખમાં અમે ય ભાગીદાર છીએ. ગુજરાતી ડાયસ્પોરિક સાહિત્ય અને સાંસ્કૃતિક જગતમાં ડાહ્યાભાઈ પટેલના જવાથી ભારે મોટી ખોટ વર્તાશે. આ ક્ષેત્રે એમણે આપેલા ઐતિહાસિક ફાળાની નોંધ ઈતિહાસે લેવી જરૂરી.

- ફારૂક ઘાંચી અને દાઉદભાઈ ઘાંચી

● ડાહ્યાભાઈ પટેલના અવસાનથી હું ભારે વ્યથા અનુભવું છું. થોડાક મહિનાઓ પહેલાં હું એમને વડોદરા મુકામે મળ્યો હતો. અમે એકાદ કલાક સાહિત્યની ચર્ચાવિચારણા ય કરી હતી. ૨૦૦૫માં હું ઈંગ્લેન્ડ આવ્યો હતો ત્યારે એમને વ્યક્તિગત મળવાનું બન્યું હતું. એ ઘણાં દરિયાવ દિલ, ઉમદા અને પ્રામાણિક માણસ હતા.

- જયંતી એમ. દલાલ

● ડાહ્યાભાઈ કવિના અવસાનના સમાચારથી અરુણાને અને મને ભારે દુઃખ થયું છે. ૧૯૫૮થી ૧૯૬૧ના ગાળા દરમિયાન હું કમ્પાલામાં હતો, તે વેળાથી અમને તેમનો અંગત પરિચય હતો. એ યુનાઈટેડ કિંગડમમાં છે તેની મને જાણકારી હતી, પરંતુ મારા અવારનવારના બ્રિટનપ્રવાસ વેળા પરિસ્થિતિવસાત્ તેમને મળી શકાયું નહીં, તેનો રંજ છે.

- મનુ ચંદરિયા

● એમના આત્માને શાશ્વત્ શાંતિ મળજે.

- મધુ રાય

● શબ્દોમાં વર્ણવી ન શકાય એટલું હૃદયમાં દુઃખ થયું છે. વરસોથી ડાહ્યાભાઈને મેં જોયા નથી. છેલ્લા દિવસોમાં એમને પીડા ભોગવવી ન પડી હોય તો બહુ રાહત થાય. અકાદમીના એક તાજાતર કાર્યક્રમમાં એ જે બોલ્યા હતા હતા તેના હેવાલો વાંચ્યા સાભળ્યા હતા. સરસ.

જરૂર, મૃત્યુ દરેકને આવે જ છે, પણ ડાહ્યાભાઈ આપણા અંતરમનમાં અનંત કાળ સુધી રહ્યા કરશે. આ હૂંફાળા અને ગમી જાય તેવા માણસના જવાથી આપણને સતત ખોટ સાલવાની છે. ખરેખાત, એમના જીવનકાળમાં એમણે ખૂબ મેળવ્યું છે.

- નિઝાર કાનજી

● ડાહ્યાભાઈ પટેલ હવે રહ્યા નથી જાણી મારું હૃદય વિષાદ અનુભવે છે. એમના નામ સાથે બે વિશેષણો જોડાયા છે - 'કવિ', અને 'મહાકાવ્ય'. ઈદી અમીનના સલમાતી ચોકિયાતો સામેની એમની નિર્ભયતા પોરસાવનારી ઘટના

છે. ગુજરાતી ડાયસ્પોરિક સાહિત્ય તથા સંસ્કૃતિ ક્ષેત્રે ગાંધીને હાજરાહજૂર રાખવા માટેની એમની ધગશ પણ પ્રેરણાદાયી છે.

મારી તાજેતરની 'રિટર્ન ઓફ ગાંધી' નામક ચોપડી બીજા અન્યો સંગાથે એમને ય મેં અર્પણ કરી જ છે ને.

પ્રવીણ ન. શેઠ

● ડાહ્યાભાઈ પટેલના જવાથી ગુજરાતી સાહિત્ય રાંક બન્યું છે. એક ગાંધીવાદી લેખક, વિચારક, સામાજિક કાર્યકરની આપણે ભારે ખોટ રહેવાની છે.

- છગન ડાભી

● આ સમાચારે બહુ વ્યથિત થઈ છું. કેવડી આ ખોટ ! દરેક પ્રત્યે એ ખૂબ જ હૂંફાળા હતા. એક સાચુકલા ગાંધીવાદી. અને એ લખતા જ રહ્યા, સર્જન કરતા રહ્યા અને બીજાને વહેંચતા જ રહ્યા. એમના જવાથી લંડનમાં ખાલીપો સર્જાયો છે.

- પ્રીતિ સેનગુપ્તા

● એક યુગ આથમી ગયો તેનું દુઃખ છે. ડાહ્યાભાઈ હંમેશાં એમની ગાંધીની વાતો તથા કોટની છાતી પરના મઘમઘતા ગુલાબને કારણે સતત સ્મરણમાં રહેશે.

- રતિલાલ ચંદરિયા

● આપણા સૌ માટે તે પિતા સમાન હતા. જ્યારે ગુજરાતી સાહિત્ય જગત માટે તે ટમટમતા તારક પણ હતા. ગાંધીજી પર લખેલું એમનું મહાકાવ્ય આપણી વિરાસત છે.

- રજનીકાન્ત જે. મહેતા

● ડાહ્યાભાઈના નિધનના સમાચાર મેં ભારે હેયે વાંચ્યા. કમ્પાલાના દિવસોથી મને એમનો પરિચય હતો. કમ્પાલા ખાતે બેરિસ્ટર રહેલા મારા બનેવી ધોળકિયાના પણ એ સાથીદાર હતા.

- નવીન વિભાકર

● અલબત્ત, આ વિષાદના સમાચાર છે. ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી તેમ જ વિલાયતની સાહિત્યરસિક જમાતને એમની ખોટ સતત સાલતી રહેવાની છે.

- હરનિશ જાની

● મારો કાવ્યસંગ્રહ 'કાવ્ય સૌરભ' એમને મોકલેલો ત્યારે એમનો બહુ જ પોરસાવતો પ્રત્યુત્તર સત્વરે આવેલો. મેં એમની કીર્તિ ખૂબ જાણી છે. "ગુજરાત દર્પણ"ના સાથીદારો પણ એમને અંજલિ આપવામાં સંગાથે રહ્યા છે.

- પ્રવીણ સી. પટેલ 'શશી'

તદુપરાંત, રમણીક શાહ, કીર્તિદા જોશી, રોહિત બારોટ, જય ગજજર, શૈલેષ સોલંકી, પ્રકાશ મોદી, હીના બક્ષી, કપૂરચંદ ચંદરિયા, નગીન અમલાણી, યતિશ મહેતા તેમ જ યોગેશ પટેલના પણ લાક્ષણિક શોકસંદેશાઓ મળ્યા છે. આપણી સૌની એમને વિદાયવંદના હજો.

- વિ. ક.

ગુજરાતી ડાયસ્પોરા પત્રકારત્વના સંદર્ભમાં ઈંગ્લેન્ડ-સ્થિત વિચારપત્ર “ઓપિનિયન” : એક અધ્યયન

૦ આશા વિહોલ

પ્રકરણ - ૪

“ઓપિનિયન” વિચારપત્ર :
ઉદ્ભવ, વિકાસ અને વર્તમાન

● ૪.૨ “ઓપિનિયન” વિચારપત્ર :

એક નજર

“ઓપિનિયન” વિચારપત્ર છે. “ઓપિનિયન” બ્રિટનના વેમ્બલીથી પ્રકાશિત થાય છે. “ઓપિનિયન”ના સ્થાપક વિપુલ કલ્યાણી છે. “ઓપિનિયન” ગુજરાતીમાં પ્રકાશિત થતું બ્રિટનનું એક માત્ર માસિક વિચારપત્ર છે. “ઓપિનિયન”નો પ્રથમ અંક તા. ૨૩ એપ્રિલ ૧૯૮૫ના રોજ પ્રકાશિત થયો હતો. તેના સંપાદક વિપુલ કલ્યાણીએ મહાત્મા ગાંધીના ડાયસ્પોરા ગુજરાતી વિચારપત્ર “ઈન્ડિયન ઓપીનિયન”માંથી પ્રેરણા લઈને “ઓપિનિયન” શબ્દ ગાંધીજીના વિચારપત્રમાંથી ઉછીનો લીધો છે.

“ઓપિનિયન”નો પ્રથમ અંક તેના સંપાદકે મહારાષ્ટ્રના સમાજ-સુધારક પંડિતા રમાબાઈની ૧૩૮મી જન્મજયંતીએ પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો. તા. ૨૩ એપ્રિલ ૧૯૮૫ના સપરમા દિવસે ગુજરાતી ભાષાની પ્રથમ નવલકથા ‘કરણઘેલા’ના સર્જકની પણ જયંતી હતી. આથી, આ બંને મહાનુભાવોમાંથી પ્રેરણા લઈ “ઓપિનિયન” વિચારપત્ર બ્રિટનમાં વસતા ગુજરાતી સમાજમાં સામાજિક, વૈચારિક અને ચૈતસિક ગતિ ફેલાવવા અને ગુજરાતી ભાષા, સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિના પરચમને ઊંચો રાખવા અને તેની સેવા કરવાના ઈરાદે પ્રકાશિત થતું રહ્યું છે.

“ઓપિનિયન” વિચારપત્રમાં તેના સંપાદક શક્ય હોય ત્યાં સુધી જાહેરખબરો લેતા નથી. “ઓપિનિયન” વિચારપત્ર શ્વેત-શ્યામ (‘બ્લૅક એન્ડ વ્હાઈટ’) છપાઈમાં પ્રગટ થાય છે. “ઓપિનિયન”ના શ્વેત-શ્યામ રંગમાં પ્રકાશિત થતા અંકો અત્યારના ગ્લેસી સમાચારપત્રો વચ્ચે અને ચળકતાં આભૂષણો તથા મેકઅપથી લદાઈને બેઠેલી દેવીઓ વચ્ચે શુભ વસ્ત્ર પહેરી સાદાઈ અને સૌમ્યતાથી ઓપતાં ‘મા સરસ્વતી’ માયાળુ સ્મિત કરતાં બેઠાં હોય એવો પ્રભાવ પાડે છે. “ઓપિનિયન” વિચારપત્રને બાર વર્ષમાં અનેક નવાં સીમાચિહ્નો આપ્યાં છે. “ઓપિનિયન” વિચારપત્રના વિપુલ કલ્યાણી કહે છે, ‘ગ્રાહકને રીઝવવા છાપું કાઢવું નથી. અમારી સમજણ છે, અમને જે દેખાય છે એ જ વાત ઘૂંટી ઘૂંટીને કહેવી છે, લખવી છે અને આપવી છે.’ “ઓપિનિયન” વિચારપત્રના પ્રથમ અંકે તેની ગ્રાહક-સંખ્યા ૫૧ હતી જે આજે બાર વર્ષના સમયગાળા દરમિયાન અત્યંત મંથર ગતિએ ૧૯૨ ગ્રાહકોએ પહોંચી છે.

ઓપિનિયન / Opinion

“ઓપિનિયન” વિચારપત્રનો પણ લાગણીઓ અને અભિવ્યક્તિને વાચા આપતી જ પસંદ કરવામાં આવે છે. આમ છતાં ય અહીં ગુજરાતની અને અન્ય સાહિત્યની ઉત્તમ કૃતિઓને પણ ભેદભાવ વગર સ્થાન આપવામાં આવે છે.

પત્રકારત્વની
અનુપારંગત (એમ.ફિલ.)ની પદવી
માટેના અભ્યાસક્રમના ભાગરૂપ
કરવામાં આવેલો સંશોધનનિબંધ;
વર્ષ: ૨૦૦૫-૨૦૦૭
સંશોધનકર્તા - આશા વિહોલ
વિદ્યાર્થીની અનુપારંગત (પત્રકારત્વ)
માર્ગદર્શક - અશ્વિન ચૌહાણ,
વ્યાખ્યાતા
પત્રકારત્વ અને સમૂહ પ્રત્યાયન
વિભાગ, મહાદેવ દેસાઈ સમાજસેવા
મહાવિદ્યાલય, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ,
આશ્રમ રોડ, અમદાવાદ - ૩૮૦ ૦૧૪

“ઓપિનિયન”માં ગુજરાતી સમાજના વિદેશ વસવાટના અસંખ્ય સવાલો, સંઘર્ષો, ગુજરાતી સમાજની ખાસિયતો, ગુજરાતી સમાજની દેશગી, જનજીવનમાં આવતા પલટાઓને નવા ચીલા પાડી સમાવી લેવામાં આવે છે. સામાન્ય ગુજરાતીની ખેવના, એનો સંઘર્ષ, તેની ઓળખ-કટોકટી, તેને થતા અન્યાયો નીડરતાથી આ સામયિકમાં રજૂ કરવામાં આવે છે. સર્જક અને વાચક વચ્ચે પારસ્પરિક સંબંધ ઘનિષ્ઠ કરતાં કરતાં “ઓપિનિયન”નું કલેવર બાંધવાનો તેના સંપાદકનો યત્ન છે.

“ઓપિનિયન” વિચારપત્ર બ્રિટન અને વિદેશ સ્થિત ગુજરાતી સમાજ, ગુજરાત અને ભારતના વિષયોને વધુ મહત્ત્વ આપે છે. તેના ‘ગુફતગૂ’ અને ‘એતાનશ્રી’ કૉલમો અત્યંત લોકપ્રિય અને રસપ્રદ રહે છે. તેમાં પણ વાચકો, ગ્રાહકો, ચાહકો, ટીકાકારો વગેરેને વિચાર અભિવ્યક્તિની સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા આપતી ‘એતાનશ્રી’ કૉલમ “ઓપિનિયન”નું મુખ્ય આકર્ષણ છે. આ કૉલમમાં તેના સંપાદક દરેક વ્યક્તિના પત્રને કોઈ પણ પ્રકારની કાપકૂપ વગર ગમે તેવી ભયંકર ટીકા, વિવેચના કરવાની સ્વતંત્રતા આપે છે. એ જ રીતે ‘ગુફતગૂ’ કૉલમમાં વાચકો અને પત્ર-મિત્રો અનેક નવા વિષયો પર ચર્ચાઓ છેડે છે જે અત્યંત બુદ્ધિગમ્ય અને રસપ્રદ બની રહે છે.

“ઓપિનિયન”ના છેલ્લા પૃષ્ઠ પર હંમેશાં વાર્તા આપવામાં આવે છે. આ વાર્તાઓ મોટે ભાગે ગુજરાતી ડાયસ્પોરા સાહિત્યકારની

“ઓપિનિયન” વિચારપત્રના દરેક પૃષ્ઠ પર વિચારપ્રેરક અને અધ્યયનશીલ લેખોને સ્થાન આપવામાં આવે છે. આ વિચારપત્રની ગમે તેવી ભાષા છતાં લખવાના ખુલ્લા આમંત્રણને કારણે પરદેશમાં વસતા અનેક લેખકોનાં પુસ્તકો પ્રકાશિત થયાં છે. વિચારપત્રમાં પ્રકાશિત થયેલી લેખમાળાઓને કારણે ‘સાંકળીનો સિતમ’ (દીપક બારડોલીકર), ‘ઉછાળા ખાય છે પાણી’ (દીપક બારડોલીકર), ‘ગાંધીની કૂંપળો’ (પ્રફુલ્લ દવે), ‘મીમી ની કિટ્ટુ ગાની?’ (ઈન્દુભાઈ દવે) વગેરે પુસ્તક-સ્વરૂપ પામ્યાં છે.

“ઓપિનિયન” વિચારપત્રએ વિશેષાંકો પણ બહાર પાડ્યા છે. તેના આ વિશેષાંકોમાં “ગુર્જરી” - ડાયજેસ્ટ દશક વિશેષાંક’, ‘જોડણી-ભાષાશુદ્ધિ વિશેષાંક’, ‘કવિતા-વિશેષાંક’, ‘ગુજરાતી ડાયસ્પોરા પત્રકારત્વ’, ‘યુગાન્ત-નિષ્કાસનની રજત-જયંતી વિશેષાંક’, ‘ઝવેરચંદ મેઘાણી વિશેષાંક’, ‘મનુભાઈ પંચોળી ‘દર્શક’ વિશેષાંક’ વગેરેને કારણે અનેક પ્રકારનું સાહિત્ય ગંથસ્થ થયું છે.

“ઓપિનિયન” વિચારપત્ર હંમેશાં પત્રકારત્વ ક્ષેત્રમાં અનેક નવા ચીલા પાડવા માટે જાણીતું છે. તેના સંપાદકની આગવી સૂઝ-સમજ અને દષ્ટિને કારણે પરદેશ વસતા ગુજરાતીઓની સિદ્ધિઓ દર્શાવતી તસવીરોની શ્રેણી શરૂ કરવામાં આવી છે. ‘મળ્યાં વર્ષો તો અમૃત લઈ આવ્યો અવનિનું’ શીર્ષક ધરાવતી આ કૉલમે ગુજરાતીઓનાં માળિયાંઓમાં, ભંડકિયાંઓમાં, જૂના તસવીર - આલબમોમાં સડી રહેલી છબિઓને બહાર લાવી ગુજરાતીઓના ભવ્ય ભૂતકાળને ઉજાગર કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. આ કૉલમમાં છબિની સાથે જે તે છબિના મહાનુભાવો, તેમની સિદ્ધિ, છબિનું ઐતિહાસિક મહત્ત્વ, છબિની તારીખ, સ્થળ, પ્રસંગ વગેરેનું વિવરણ પણ આપવામાં આવે છે. જેને કારણે ‘ગુજરાતી ડાયસ્પોરા તસવીર પત્રકારત્વ’નો ઈતિહાસ પણ ગંથસ્થ કરવાનું માન “ઓપિનિયન”ને ફળે જાય છે.

“ઓપિનિયન” વિચારપત્રમાં સમયાંતરે કટાક્ષિત્રો પણ પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે. આ કટાક્ષિત્રોમાં ખાસ કરીને ગુજરાતી ભાષા, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, પરદેશમાં વસતા ગુજરાતીઓનો ઓળખસંઘર્ષ (આઈડેન્ટિટી ક્રાઈસીસ), ગુજરાત - ભારતનો રાજકીય સીનેરિયો અને તૂટતી કુટુંબવ્યવસ્થા અને ટોળાંશાહી પર વ્યંગનાં બાણ છોડાયેલાં હોય છે.

ઓગસ્ટ ૨૦૦૮

● ૪.૩ “ઓપિનિયન” વિચારપત્રની

વિશેષતાઓ

* “ઓપિનિયન” શ્વેત - શ્યામ રંગમાં પ્રસિદ્ધ થાય છે.

* જાહેરખબરો નથી લેતું.

* તેના ડિસેમ્બરના અંકો ગુજરાતી ડાયસ્પોરા સાહિત્યના ‘વાર્તાવિશેષાંકો’ છે.

* ડાયસ્પોરા સાહિત્ય અને ડાયસ્પોરા પત્રકારત્વના ઇતિહાસને ગંથસ્થ કર્યાં છે.

* તેના લેખકોને પુરસ્કારને બદલે અંક બેટ મોકલવામાં આવે છે.

* તેના ગ્રાહકો ૧૯૨ જ છે, પરંતુ તેના વાચકો હજારોમાં છે.

* તેના છેલ્લા પાને, “ભૂમિપુત્ર”ની જેમ હંમેશાં વાર્તા મૂકવામાં આવે છે.

* તેની ‘ગુફ્તગૂ’ અને ‘એતાનશ્રી’ કૉલમોમાં સંપાદક વિપુલ કલ્યાણી કાપકૂપ કર્યા વગર બેત્રણ પાનાંના વાચકોનાં પત્રો પણ પ્રકાશિત કરે છે.

* તેનું નામ “ઓપિનિયન” અંગ્રેજી છે, પરંતુ “ઓપિનિયન”ના સાજ, ભાવ, લઢણ અને વિચારવૈભવ શુદ્ધ ગુજરાતી છે.

* “ઓપિનિયન” વિચારપત્રએ પત્રમિત્રોનો શિરસ્તો શરૂ કર્યો છે જે દ્વારા તેના દેશ-દુનિયામાં પથરાયેલા અનેક વાચકો-લેખકો પત્ર-વ્યવહાર દ્વારા એકબીજાના સંપર્કમાં આવ્યા છે. તેઓ પ્રત્યક્ષ એકબીજાને નથી જાણતા પણ “ઓપિનિયન” દ્વારા તેમનો વ્યવહાર ચાલે છે.

* “ઓપિનિયન” વિચારપત્રમાં પ્રગટ થયેલી વાચનસામગ્રીમાંથી તેના લેખક અને પાકિસ્તાનના જાણીતા પત્રકાર દીપક બારડોલીકરનાં બે પુસ્તકો પ્રકાશિત થયાં : (૧) ‘સાંકળોનો સિતમ’ (૨) ‘ઉછાળા ખાય છે પાણી’. પ્રફુલ્લ દવેની લેખમાળા ‘ગાંધીનું કૂંપળો’ પુસ્તકરૂપ પામી તે જ રીતે બટુક દેસાઈ, જયન્ત પંડ્યા, ઉપેન્દ્ર ગોર, ઈન્દુભાઈ દવેના લેખો પુસ્તકસ્વરૂપ ધારણ કરવાના ચરણમાં છે.

* “ઓપિનિયન” વિચારપત્રમાં પ્રકાશિત ડાયસ્પોરા સાહિત્ય તેના લેખકો સંચય કરવામાં પ્રવૃત્ત છે.

* ઈ.સ. ૧૯૯૫ માં “ઓપિનિયન”ના શરૂઆતના ગ્રાહકોની સંખ્યા ૫૧ હતી, ઈ.સ. ૨૦૦૧માં ૨૧૬ ગ્રાહકો, ઈ.સ. ૨૦૦૨માં ૨૧૯ ગ્રાહકો, ઈ.સ. ૨૦૦૩માં ૨૦૩ ગ્રાહકો, ઈ.સ. ૨૦૦૪માં ૨૧૩ ગ્રાહકો, ઈ.સ. ૨૦૦૫માં ૧૮૯ ગ્રાહકો, ઈ.સ. ૨૦૦૬માં ૨૫૦ ગ્રાહકો તથા ઈ.સ. ૨૦૦૭માં હાલમાં ૧૯૨ ગ્રાહકો છે.

* ગુજરાતી ભાષામાં પ્રગટ થતું આંતરરાષ્ટ્રીય વિચારપત્ર.

* ઈ.સ. ૧૯૯૫થી ઈ.સ. ૨૦૦૦ ઑગસ્ટ સુધી ૧૬ પાનાંનો અંક, પછી પાનાંની સંખ્યા અનુક્રમે ૨૦, ૨૪ અને ક્યારેક ૪૪ પૃષ્ઠ સુધી પણ પહોંચી છે.

* ‘દીપોત્સવી અંક’ને બદલે ‘ઈસ્વી સનના અંતે’ દળદાર સામયિક પ્રગટ કરે છે.

* વ્યક્તિચિત્રો દ્વારા અનેક મહાનુભાવોનો પરિચય, જે દૂર-સુદૂર ખૂણાઓમાં સેવાયજ કરી રહ્યા છે.

* આ દેશમાં કે પરદેશમાં અત્ર, તત્ર, સર્વત્ર ગુજરાતી કોમમાં, ગુજરાતી નામ, ગુજરાતી ભાષાના નામે જે એકઠા મુકાઈ રહ્યા છે તેને બિનશરતી પીઠબળ આપવાનું “ઓપિનિયન”નું અવ્વલ દરજજાનું કામ છે.

● ૪.૪ “ઓપિનિયન” વિચારપત્રની કેટલીક મર્યાદાઓ

(૧) “ઓપિનિયન”ને લોકભોગ્ય બનાવવા તેના લે-આઉટમાં (કલેવરમાં) ફેરફારની જરૂર છે.’

- મધુ રાય,

“ઓપિનિયન”, અંક તા. ૨૬-૬-૯૭

(૨) “ઓપિનિયન” વિચારપત્રે સામાજિક, રાજકીય ચેતના અને જાગૃતિ લાવવા પણ આગળ આવવું જોઈએ.’

- પ્રાણલાલ શેઠ,

“ઓપિનિયન”, અંક તા. ૨૬-૬-૯૭

(૩) નવી પેઢી(યંગ જનરેશન)ને જોઈએ તેટલું આકર્ષી શક્યું નથી.

(૪) વિદેશમાં વસતા ગુજરાતીઓના રાજકીય, સામાજિક અને નાગરિકત્વને સ્પર્શતા પ્રશ્નોનું આવેખન-વિવેચન “ઓપિનિયન”માં જરા હળવી ભાષામાં થાય તો વધારે સારું.

(૫) ઝીણા ઝીણા અક્ષરોમાં ખૂબ જ સમૃદ્ધ વાંચન-સામગ્રી ઠાંસી ઠાંસીને આપવામાં આવે છે.

(૬) થોડું સામાન્ય જનતાને પણ ગમે તેવું ‘લોકભોગ્ય’ બનાવવું જોઈએ.

(૭) લવાજમ દર ભારત માટે ખૂબ ઊંચો છે.

(૮) ઘણી વખત લેખો અતિશય લાંબા હોય છે.

(૯) અનુસંધાનમાં ખૂબ ગૂંચ પડે છે. એક જ પાના પર ત્રણ-ચાર લેખના અનુસંધાન હોય છે અને ઉપર લેખનું મથાળું ન હોવાથી વાચકને શોધવાને કારણે રસક્ષતિ થાય છે.

(૧૦) એક જ પાના પર ઘણી વાર એક જ લેખમાં બે પ્રકારના ફોન્ટ હોવાથી વાંચવામાં મુશ્કેલી પડે છે.

● ૪.૫ “ઓપિનિયન” અંગે ઓપીનિયન

“ઓપિનિયન” એક વ્યક્તિ અને તેનું મહામકકમ મનોબળ કેટકેટલાં જોજનોનાં જોજનો સુધી શબ્દની સુવાસ પ્રસરાવી ઊઠે છે.’

- આદિલ મન્સૂરી,

“ઓપિનિયન”, અંક ૨૬-૩-૨૦૦૦

“ઓપિનિયન” વિચારપત્ર ડાયસ્પોરાની દૃષ્ટિએ અન્ય ગુજરાતી ભાષાના ડાયસ્પોરિક સામયિકો, છાપાંઓમાં ખરેખર અનોખું વિચારપત્ર છે. આ વિચારપત્ર ગુજરાતી ડાયસ્પોરિક પત્રકારત્વ, ઇતિહાસ, સાહિત્ય અને અન્ય પ્રશ્નોની સાથે ગુજરાતીઓનાં સ્પંદનો, ચિંતાઓ, સમસ્યાઓ અને લાગણીઓ ઝીલે છે.

- મકરંદ મહેતા

“ઓપિનિયન”ના કેટલાક અંકોને ગુજરાતમાંથી પ્રસિદ્ધ થતાં થોડાંક સામયિકો સાથે મારા મનમાં સરખાવ્યાં છે. કેટલાક જૂજ અપવાદોને બાદ કરતાં મને એમ થાય છે કે સાચુકલું, જેન્યુઈન ગુજરાત, ગુજરાતમાં વસે છે? કે બ્રિટનમાં વસે છે?

- પ્રવીણ ન. શેઠ,

“ઓપિનિયન”, અંક ૨૬-૫-૨૦૦૩

પ્રત્યેક અંકે “ઓપિનિયન”ની ઘટતી જતી ગ્રાહકસંખ્યાને જોતાં એમ લાગે છે કે ગાંઠની ખીચડી ખાઈને પણ પરદેશમાં ગુજરાતીનો ડંકો વાગતો રાખવાની તેમની નેમ છે. કેટલાક વાચકો વિપુલ કલ્યાણીને બચુભાઈ રાવત સાથે અને “ઓપિનિયન”ને “કુમાર” સાથે સરખાવે છે. પણ એમ કરવામાં તેઓ વિપુલ કલ્યાણીને અન્યાય કરે છે. અલગારી આદમી કોઈને ચીલે નથી ચાલતો. વિપુલ કલ્યાણી બચુભાઈ રાવત નથી, વિપુલ કલ્યાણી છે અને “ઓપિનિયન” “કુમાર” નથી, પણ પોતાનું આગલું વ્યક્તિત્વ ધરાવતું “ઓપિનિયન” છે, એની કક્ષાનું એકલું જ છે. A class by itself.

- હયદરઅલી જીવાણી,

“ઓપિનિયન”, અંક તા. ૨૬-૫-૨૦૦૫

“ઓપિનિયન” એટલે ‘વસાહતીઓનું જનગણમન’.

- સંજય ભાવે,

“ઓપિનિયન”, અંક તા. ૨૬-૫-૨૦૦૫

“ઓપિનિયન” જેવાં પ્રકાશનો સમાજમાં અત્યંત આવશ્યક છે. કમનસીને બ્રિટનમાં બહોળો ગુજરાતી સમાજ હોવા છતાં “ઓપિનિયન”ના વાચકો ઓછા છે. તે સામાજિક ચિંતાનો વિષય છે.

- અભિજિત વ્યાસ

(લઘુ હવે પછી)

આપકી તારીફ ૦ નિર્મિશ ઠાકર

પ્રદ્યુમ્ન તન્નાને

ચિત્ર, છબી કે કાવ્ય થવાને લડે ભલે કાગળનાં પક્ષાં! દરિયાપાર જશો મન વ્હારા? ‘છોળ’ થશે પ્રદ્યુમ્ન તન્ના!

બ્રિટનની રાજકીય ગતિવિધિઓ અને ગુજરાતીઓ

○ શીરીન મહેતા અને મકરંદ મહેતા

લોકશાહી એટલે રાજકારણની સ્પર્ધાત્મક રમત. તેનો મુખ્ય હેતુ સત્તાના માધ્યમ દ્વારા દેશ અને સમાજને અમુક ધ્યેયો તરફ દોરી જવાનો છે. આ સમજદારીની રમતમાં રાજકીય પક્ષો તેમ જ વ્યક્તિસમૂહો અને સંસ્થાઓ ખેંચતાણ કરે છે. કશું જ સ્થિર નથી; પરિસ્થિતિ બદલાતી રહે છે. આ રીતે ૧૯૬૦થી આજ દિન સુધીમાં ગુજરાતીઓની સ્થિતિ બદલાઈ છે. આજે બ્રિટનની કુલ વસ્તી ૫.૭૦ કરોડની છે. જેમાં ૭ લાખ ગુજરાતીઓ સહિત ભારતીય મૂળની પ્રજાની વસ્તી ૧૨ લાખ છે. પરંતુ બ્લેક કેરેબિયનો, બ્લેક આફ્રિકનો, યહૂદી, પાકિસ્તાની, ચીની અને બાંગ્લાદેશી જેવી અનેક પ્રજાઓ ‘એથ્નિક માઈનોરિટીસ’ તરીકે બ્રિટનમાં જીવે છે. આવા વ્યાપક અભિગમને આધારે અત્રે ગુજરાતીઓ વિશે ચર્ચા કરીશું.

પણ ‘ગુજરાતી’ એટલે શું ? ગુજરાતીઓની ‘વ્યાપારી કોમ’ તરીકેની સામૂહિક ઓળખ હોવા છતાં તેઓ અનેક જ્ઞાતિઓ, પેટાજ્ઞાતિઓ અને કોમોમાં વહેંચાયેલા છે અને તેમાં વળી, તળ ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર અને કચ્છ જેવા પ્રાદેશિક એકમોની અલગ ઓળખ ! જે કે આવી મર્યાદાઓ હોવા છતાં ગુજરાતીઓએ સંઘર્ષો કરીને બ્રિટનમાં તેમનો આર્થિક અને સામાજિક દરજ્જો સુધાર્યો છે. કાઉન્ટી એટલે કે મ્યુનિસિપલ ક્ષેત્રમાં ગુજરાતીઓ વગદાર રાજકીય દબાણ જૂથ તરીકે જાણીતા છે.

ઈતિહાસકાર દંપતી ડૉ. શીરીન મહેતા તથા પ્રાધ્યાપક મકરંદ મહેતાનો પડાવ એકાદ વરસ પહેલાં ત્રણેક માસ માટે અહીં ઈંગ્લેન્ડમાં રહ્યો અને તેનું યજમાનપદ ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી ઉપરાંત વિચારપત્ર “ઓપિનિયન” તેમ જ ‘ચંદરયા ફાઉન્ડેશન’ દ્વારા કરવામાં આવ્યું હતું. ‘ગુજરાતી ડાયસ્પોરા ઈન બ્રિટન : અ હિસ્ટોરિક એન્ડ કન્ટેમ્પોરરી પરસ્પેક્ટિવ’ વિષય પરત્વે મુલાકાતો અને સંશોધન આધારિત પુસ્તક તૈયાર કરવાની એક યોજના રહી હતી. આ બહુ જ મોટા ગજાનું કામ હતું. અને તેનો સમયગાળો વળી નાનો નહોતો. બીજી પાસ, વ્યવસ્થાનો કાર્યભાર હળવો ય નહતો. સતત ચારેક માસની ક્ષમતા, કર્મણ્યતા અને વ્યવસ્થા તેમાં અનુભવવી પડી છે. હવે આ સંશોધન પુસ્તક તૈયાર થવામાં છે અને તેનું પ્રગટીકરણ નજીકમાં થવાની વકી છે. આ સૂચિત પુસ્તકમાંનું આ વધુ એક પ્રકરણ, અહીં “ઓપિનિયન”માં, સદ્ભાવે, લઈએ છીએ.

બીજી તરફ બ્રિટન નાના ટાપુઓનો બનેલો ખોબા જેવો દેશ હોવા છતાં તેણે એક જમાનામાં એશિયા અને આફ્રિકાના દેશોમાં સામ્રાજ્યો સ્થાપ્યા હતા અને પોતાની સામ્રાજ્યવાદી ‘દાદાગીરી’ ચલાવે રાખી હતી. આમ છતાં તેણે સમય પારખીને પોતાના ઘરનો રસ્તો પકડ્યો હતો. બ્રિટન નાનો હોવા છતાં ઘણો શક્તિશાળી અને પરિવર્તનશીલ દેશ છે. તેણે શાસીત પ્રદેશોમાં સમાજ પરિવર્તન અને રાજકીય/રાષ્ટ્રીય જાગૃતિનાં નવાચારી બીજ અભૂતપૂર્વ રીતે નાંખ્યા હતાં. હિંદની બાબતમાં તો લૉર્ડ મેકોલેએ છેક ૧૮૩૫માં ભવિષ્ય ભાખ્યું હતું કે, ‘હિંદની પ્રજા જેમ જેમ બંધારણીય અને રાજકીય સુધારાનું મહત્ત્વ સમજતી જશે તેમ તેમ તે તેનાં અધિકારો માટે આપણી સામે લડતી જશે અને તેમાંથી રાષ્ટ્રવાદની ભાવના વિકસતાં ભવિષ્યમાં આપણને ઈંગ્લેન્ડનો માર્ગ બતાવશે. આવું ક્યારે થશે તેની મને ખબર નથી પણ જરૂર થનાર છે, અને હિંદની પ્રજા જ્યારે સ્વાતંત્ર્ય હાંસલ કરશે ત્યારે તે દિવસ બ્રિટિશ ઈતિહાસનો સૌથી વધારે ગૌરવપ્રદ હશે.’

આ વાત ગુજરાતી ડાયસ્પોરાને પણ લાગુ પડે છે. ૧૯૬૦ બાદ ગુજરાતમાંથી એકલદોકલ સ્વરૂપમાં અને ૧૯૭૦ના દાયકામાં આફ્રિકાથી વ્યાપક સ્વરૂપમાં ગુજરાતીઓના બ્રિટનમાં સ્થળાંતરો થયા ત્યારે નવા વસાહતીઓને બ્રિટનના રંગભેદી ઈમિગ્રેશન કાયદાઓ તથા ત્યાંની મૂળ એન્ગલો-સેક્સન પ્રજાના જુલમો સહન કરવા પડ્યા હતા. પણ આ જ દેશમાં વંશીય લઘુમતી ધરાવતી પ્રજાઓએ સંઘર્ષો કર્યાં અને રાજકીય પક્ષો પણ બદલાતા રહ્યાં. તેને પરિણામે જે તે સરકારો તથા અંગ્રેજ

પ્રજાજનોના વસાહતીઓ પ્રત્યેના વલણો કૂણાં થયાં. આ રીતે માત્ર ૬૦ વર્ષના ગાળામાં ગુજરાતી ‘ડાયસ્પોરા’ ઘણો બદલાયો છે અને તે એટલે સુધી કે બ્રિટનમાં જન્મેલી પ્રજા પોતાને વંશીય લઘુમતીને બદલે ‘બ્રિટિશ ગુજરાતી’ તરીકે જુએ છે અને બ્રિટનના મુખ્ય પ્રવાહોમાં સરળતાથી ભળે છે. અલબત્ત, સમસ્યા તો છે જ, પણ તેની સાથે બ્રિટન પણ એક મહાન લોકશાહી દેશ છે. તેથી કોઈ પણ ગુજરાતીને બ્રિટન છોડીને ફરીથી ભારત કે આફ્રિકા પાછા જવું નથી ! ત્રીજી પેઢીને બ્રિટિશ ગુજરાતીઓને તેમનાં બાપદાદાની જેમ ‘વતનનો ઝુરાપો’ નથી થતો !

આ એક મોટી વાત કહેવાય. હકીકતમાં તો બ્રિટન સમગ્ર વિશ્વના ઈતિહાસમાં ‘પાર્લામેન્ટરી ડેમોક્રસી’ની જનની છે, અને આ સિસ્ટમમાં બીજા તમામ વસાહતીઓની જેમ ગુજરાતીઓ પણ ઘડાતા ગયા છે. તેથી અત્રે બ્રિટનના રાજકારણનું સંક્ષિપ્તમાં વિવરણ કરીશું.

બ્રિટનનું રાજકારણ અને રાજકીય પક્ષો :

બ્રિટનનું રાજકારણ સેંકડો વર્ષોથી ઉત્ક્રાંતિ પામીને વિકસ્યું છે. તે મુજબ આ દેશમાં બંધારણીય રાજાશાહી પ્રવર્તે છે, પણ ખરી સત્તા તો પાર્લામેન્ટની છે જેના મહત્ત્વનાં અંગો હાઉસ ઓફ લૉર્ડ્સ (ઉમરાવ સભા) અને હાઉસ ઓફ કૉમન્સ (આમ સભા) છે. વડા પ્રધાન વિશિષ્ટ દરજ્જો ભોગવે છે. બ્રિટનમાં આજે ત્રણ રાજકીય પક્ષો છે - કન્ઝર્વેટિવ, ન્યૂ લેબર અને લિબરલ ડેમોક્રેટ્સ. ગ્રીન પક્ષ તથા બ્રિટિશ નેશનાલિસ્ટ પક્ષ જેવા કેટલાક કટ્ટર રંગભેદી પક્ષો છે, પણ તેમનું ઉપજતું નથી. કન્ઝર્વેટિવ પક્ષનો ઉદય ટોરી પક્ષમાંથી થયો છે. ટોરી પક્ષ ૧૬૦૦ની આસપાસ રચાયો હતો. લેબર પક્ષનાં મૂળમાં લીગ પક્ષ છે જેના સૌ પ્રથમ વડા પ્રધાન રોબર્ટ વોલપોલ (૧૭૨૧-૪૨) હતા. કન્ઝર્વેટિવ (રૂઢિચુસ્ત) અને લેબર (મજૂર) પક્ષો બ્રિટનના રાજકારણના પાયારૂપ છે. વળી એક જમાનામાં લિબરલ પક્ષ હતો જેના પ્રથમ વડા પ્રધાન લૉર્ડ પાર્મરસ્ટન (૧૮૫૫-૫૭) હતા. ત્યાર બાદ, ૧૮૬૮માં લૉર્ડ ગ્લેડસ્ટને લિબરલ પક્ષના વડા પ્રધાન તરીકે પ્રધાનમંડળ રચ્યું હતું. આ લિબરલ પક્ષમાંથી આજના ‘લિબરલ ડેમોક્રેટ્સ’ પક્ષની શરૂઆત ૧૯૮૮માં થઈ હતી.

પાર્લામેન્ટ અત્યંત વગદાર રાજકીય સંસ્થા છે અને તે સમગ્ર દેશનું સંચાલન કરે છે. અમદાવાદના શિક્ષણશાસ્ત્રી અને કેળવણીકાર મહિપતરામે ઈંગ્લેન્ડની મુસાફરી ૧૮૬૦માં કરી હતી. તેમણે લખ્યું છે :

‘ઈંગ્લેન્ડની રાજનીતિ ઘણી જ વખાણવા જોગ છે. તે રાજા અને પ્રજા બંનેને લાભકારી અને સુખદાયક છે. હાઉસ ઓફ લૉર્ડ્સમાં એટલે કે દિવાને ખાસમાં અમીરો હોય છે જ્યારે હાઉસ ઓફ કૉમન્સ એટલે કે દિવાને આમમાં લોકની તરફના ગૃહસ્થો બેસે છે. ઈંગ્લેન્ડમાં લોક રાજકારભાર તથા દેશહિતના કામમાં એટલું બધું ધ્યાન આપે છે તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે તે લોકો બધી વાતમાં સરકાર ઉપર આધાર રાખતા નથી. ઘણુંએક કામ જે આપણા દેશમાં સરકાર કરે છે તે વિલાયતમાં રૈયત કરે છે. પાર્લામેન્ટનું એટલું આખું જોર છે. ... સ્વસત્તા અને સ્વતંત્રપણું એ સદ્ગુણો અંગ્રેજી પ્રજાનું બહુ કલ્યાણ કરે છે. તેઓનું વર્ણન તથા ખૂબી ગુજરાતી ભાષામાં કહેવાં કઠણ છે, કેમ કે એવા વિચારો ગુજરાતી લોકમાં નથી, ને તેથી કરીને એ વિશે વાપરવાને ઘટતા શબ્દો મળતા નથી.’

આજે પણ બ્રિટનમાં એક એવી છાપ છે કે ગુજરાતીઓએ બ્રિટનના આર્થિક વિકાસમાં ઘણો મોટો ફાળો આપ્યો હોવા છતાં તેઓ સામાન્ય રીતે રાજકારણ પ્રત્યે દુર્લક્ષ સેવે છે. જો કે છેલ્લા દોઢ દાયકાથી ગુજરાતીઓ રાજકીય દષ્ટિએ વધારે જાગૃત થયા હોવાથી ભવિષ્યમાં તેઓ વગદાર દબાણ જૂથ તરીકે કાઠું કાઢશે.

બ્રિટનમાં નેશનલ પોલિટિક્સ ઉપરાંત પ્રાદેશિક અને સ્થાનિક સ્તર પરનું રાજકારણ પણ ઘણું મહત્ત્વનું છે. તેમાં કાઉન્ટીઓ, મેટ્રોપોલિટન જિલ્લા વગેરે જેવા રાજકીય અને વહીવટી એકમો ઘણી સત્તા ધરાવે છે. કાઉન્ટીઓનું વિભાજન ‘શાયર ડિસ્ટ્રીક્ટ્સ’માં કરવામાં આવ્યું છે. દરેક સસ્થાનિક સરકારમાં તેની ચૂંટાયેલી કાઉન્સિલ હોય છે અને તે

શિક્ષણ, રહેઠાણો, આનંદપ્રમોદની સુવિધાઓ, પાણી અને ગટર વ્યવસ્થા, રસ્તા તથા જાહેર આરોગ્યનો કારભાર કરે છે. એથ્નિક માઈનોરિટીસને લગતી સમસ્યાઓની ગરમાગરમ ચર્ચાઓ આવા પ્રાદેશિક અને સ્થાનિક સ્તર પર થાય છે. પાર્લામેન્ટ સુધી ગુજરાતીઓ ભલે આંગળીને વેઢે ગણાય તેટલી જ સંખ્યામાં પહોંચ્યા છે. આમ છતાં કાઉન્સિલ સ્તરે તેઓ ખૂબ બોલકા હોવાથી ગુજરાતી કાઉન્સિલરો મહત્વની ભૂમિકા અદા કરી રહ્યા છે.

મજૂર પક્ષની લાંબી પરંપરા છે. ૧૯૦૬માં મજૂર પક્ષની સ્થાપના થઈ. ત્યાર બાદ ૧૯૨૪માં લિબરલ પક્ષના ટેકાથી જેમ્સ રામ્સે મેકડોનાલ્ડના નેતૃત્વ હેઠળ મજૂર પક્ષ પહેલી જ વાર સત્તાસ્થાને આવ્યો હતો, અને આજે (૨૦૦૮) જેમ્સ ગોર્ડન બ્રાઉનના વડપણ હેઠળ લેબર સરકાર પ્રવૃત્ત છે. પરંતુ મહત્વની વાત એ છે કે કન્ઝર્વેટિવ અને લેબર પક્ષની અથડામણોમાંથી જ બ્રિટન આજે 'વસાહતીઓના આશ્રયદાતા' તરીકે 'વેલફેર સ્ટેટ' તરીકે વિશ્વભરમાં પ્રતિષ્ઠા ભોગવી રહ્યું છે. ડાયસ્પોરિક ગુજરાતીઓની ચડઉતરની દૃષ્ટિએ રાજકીય પક્ષોએ અત્યંત મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો હોવાથી તેને કોષ્ટક સ્વરૂપે અત્રે રજૂ કરીશું.

બ્રિટનની સરકારો

ક્રમ	વર્ષ	સરકાર	વડાપ્રધાન
૦૧	૧૯૪૦	સંયુક્ત સરકાર	વિન્સ્ટન ચર્ચીલ
૦૨	૧૯૪૫	કન્ઝર્વેટિવ	વિન્સ્ટન ચર્ચીલ
૦૩	૧૯૪૫	લેબર	ક્લેમન્ટ એટલી
૦૪	૧૯૫૧	કન્ઝર્વેટિવ	વિન્સ્ટન ચર્ચીલ
૦૫	૧૯૫૫	કન્ઝર્વેટિવ	એન્ટની ઈડન
૦૬	૧૯૫૭	કન્ઝર્વેટિવ	હેરલ્ડ મેકમિલન
૦૭	૧૯૬૩	કન્ઝર્વેટિવ	એલેક ડગ્લાસ-હ્યુમ
૦૮	૧૯૬૪	લેબર	હેરલ્ડ વિલસન
૦૯	૧૯૭૦	કન્ઝર્વેટિવ	એડવર્ડ હીથ
૧૦	૧૯૭૪	લેબર	હેરલ્ડ વિલસન
૧૧	૧૯૭૬	લેબર	જેમ્સ કેલેહન
૧૨	૧૯૭૯	કન્ઝર્વેટિવ	માર્ગરિટ થેચર
૧૩	૧૯૮૦	કન્ઝર્વેટિવ	જહોન મેજર
૧૪	૧૯૮૭	લેબર	રૉની બ્લૈર
૧૫	૨૦૦૭	લેબર	જેમ્સ ગોર્ડન બ્રાઉન

૧૯૮૭થી લેબર પક્ષ 'ન્યૂ લેબર' પક્ષ તરીકે ઓળખાય છે. ઐતિહાસિક તેમ જ સાંપ્રત પ્રવાહોની દૃષ્ટિએ તેણે ગરીબ વર્ગના સામાજિક ન્યાય અને આર્થિક ઉન્નતિ માટે ઝુંબેશો કરી છે. પોતે સત્તામાં હોય કે ના હોય, એક ઉદ્ધામવાદી પક્ષ તરીકે તેણે રંગદેષ પર રચાયેલ વસાહતીઓ સામેના કાયદાઓ હળવા કરવામાં કે દૂર કરવામાં અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો છે. ૧૯૪૭માં હિંદે જ્યારે સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્ત કર્યું ત્યારે તે સમયે લેબર પાર્ટીના વડા પ્રધાન ક્લેમન્ટ એટલી હતા અને લેબર પક્ષ ભારતની આઝાદી માટે સંનિષ્ઠ પ્રયાસો કર્યા હતા.

છેલ્લાં લગભગ બે દાયકાઓથી બ્રિટનમાં મલ્ટી કલચરલ અને મલ્ટી એથ્નિક વિચારસરણીને આધારે જે પ્રયોગો અને પ્રયાસો ચાલી રહ્યા છે તે બ્રિટનની રાજકીય પ્રગલ્ભતાનાં ઘોતક છે. તેને લીધે સમતાવાદી સમાજની ભાવના બળવત્તર બની છે. પણ એક જમાનામાં બ્રિટનનું રાજકારણ એવું તો રંગદેષી હતું કે એશિયન અને આફ્રિકી વસાહતીઓ ત્રાહિમામ્ પોકારી ગયા હતા. ઉચ્ચ લાયકાત ધરાવતા ગુજરાતીઓને તદ્દન મામૂલી નોકરી મળતી અને ઘર ભાડે રાખવાનાં પણ સાંસાં હતાં. કેટલાયે કટ્ટરવાદી અંગ્રેજો ખૂલેઆમ જાહેર કરતા કે પછાત સ્થળાંતરકારીઓ ગોરાઓના દેશમાં કાળા કલંક સમાન છે અને તેઓ બ્રિટનનું નિકંદન કાઢી નાંખશે! તેથી આ મુદ્દાને કેન્દ્રમાં રાખીને ચર્ચા આગળ વધારીશું.

વસાહતી કાયદાઓ :

બ્રિટનમાં અશ્વેત પ્રજાઓના સ્થળાંતરો સામે ભારે રોષ હતો. આમ છતાં બીજા વિશ્વયુદ્ધ બાદ એ દેશ ભારે તારાજ થયો અને મજૂરોની પણ અછત ઊભી થઈ. આવા કારણોસર ઈંગ્લેન્ડની પાર્લામેન્ટે

વસાહતીઓને આકર્ષવા ઈમિગ્રેશન કાયદાઓને સરળ બનાવ્યા. તેથી ૧૯૫૦થી ૧૯૬૦ દરમિયાન નજીવી સંખ્યામાં એશિયા, આફ્રિકા અને પોલેન્ડમાંથી ઈંગ્લેન્ડમાં સ્થળાંતરો શરૂ થયા. ૧૯૬૨ના 'કોમનવેલ્થ ઈમિગ્રેશન એક્ટ' મુજબ 'વર્ક વાઉચર્સ' સરળતાથી મળી જતા. આ રીતે ૧૯૬૦ના દાયકામાં ભરૂચ જિલ્લામાંથી કેટલાયે સુન્ની વહોરા પટેલો બોલ્ટન અને બ્લેકબર્નની મિલોમાં મજૂરો તરીકે કામ કરવા ઈંગ્લેન્ડ ગયા હતા. પાછળથી 'લૉર્ડ' તરીકે બહુમાન પામેલા આદમ પટેલ પણ ૧૯૬૩માં શરૂશરૂમાં મજૂરી કરવા તેમનું મૂળ વતન કરમાડ છોડી ગયા હતા. વર્કીંગ કન્ડિશન અસહ્ય હતી, સખત મજૂરી કરવી પડતી અને મજૂરીના દર મામૂલી હતા! ૧૯૬૨, ૧૯૬૫, ૧૯૬૮ અને ૧૯૭૧ના 'ઈમિગ્રેશન એક્ટ્સ'ની ભયંકર અસરો વિશે નીચેના ગંથોમાંથી સિલસિલાબંધ માહિતી પ્રાપ્ત થાય છે :

[1] Vaughan Bevan, *The Development of British Immigration Law* [London, 1986]

[2] Eanest Krausz, *Ethnic Minorities in Britain* [London, 1971]

[3] Colin Holmes, *A Tolerant Country ? Immigrants Refugees and Minorities in Britain* [London, 1919]

વળી, બળવંત નાયક, પોપટલાલ જરીવાળા, ડાહ્યાભાઈ નાનુભાઈ મિસ્ત્રી, વિપુલ કલ્યાણી, ભીખુ પારેખ, મનસુખ શાહ, આદમ પટેલ, ઈન્તિયાઝ પટેલ, સલીમ લોરગટ, કે.પી. શાહ, પ્રાણલાલ શેઠ, શાન્તુ રૂપારેલ, પંકજ પટેલ, નવનીત ધોળકિયા અને મેઘનાદ દેસાઈ જેવા મોટા ગજાના ગુજરાતી બૌદ્ધિકોએ રંગભેદ પર રચાયેલા વસાહતી કાયદાઓની ભારે ટીકા કરી છે. કેટલાક રાજકીય વિચારકોએ તો એવું પણ લખ્યું છે કે, 'રૂઢિચુસ્ત, લિબરલ અને લેબર પક્ષ વચ્ચે માત્ર માત્રામાં જ ફેર છે. વસાહતીઓ પ્રત્યેનાં વલણોમાં ત્રણે પક્ષો વચ્ચે ઝાઝો તફાવત નથી.' લૉર્ડ નવનીત ધોળકિયા 'લિબરલ ડેમોક્રેટ્સ'ના નેતા હોવા છતાં તેમણે લખ્યું છે કે, ૧૯૭૨માં જ્યારે યુગાન્ડાથી ૨૮,૦૦૦ શરણાર્થીઓએ બ્રિજનમાં હીજરત કરી ત્યારે તેમનો સ્વીકાર કરનાર ટોરી પક્ષના વડા પ્રધાન એડવર્ડ હીથ હતા.

આ તો રૂઢિચુસ્ત, લેબર અને લિબરલ ડેમોક્રેટ્સ પક્ષોની વાત થઈ. પણ એક જમાનામાં તો કટ્ટરપંથી પક્ષ નેશનલ ફ્રન્ટે હાહાકાર મચાવી દીધો હતો. વુલવરહેમ્પટનમાંથી સાંસદ તરીકે ચૂંટાયેલા ઈનોક પોવેલે ૧૯૬૮માં વંશીય લઘુમતીઓ સામે ઝેર ઓકતાં અનેક વાર જાહેર કર્યું હતું કે લઘુમતીઓ આપણા પોતાના ગોરાઓના દેશમાં લોહીની નદીઓ વહેવડાવશે. તેણે વર્ણીય સમાનતા ખરડાનો [Race Relations Bill] વિરોધ કરતાં કહ્યું હતું કે, 'જો તે પસાર થશે તો તે દારૂગોળામાં બળતી દીવાસળીનું કામ કરશે.' પણ રાજકીય દૃષ્ટિએ બ્રિટન પાકટ અને વ્યવહારુ દેશ હોવાથી ઈનોક પોવેલે જેવા કટ્ટરવાદી અંગ્રેજો તેમની મેલી મુરાદોમાં જાવ્યા નથી. હકીકતમાં, તે 'રેઈસ રિલેશન્સ એક્ટ'ની પ્રક્રિયામાંથી જ વંશીય સમાનતાની ભાવના પ્રગટ થઈ હતી. જેને પરિણામે ૧૯૮૦ બાદ, મલ્ટી એથ્નિક બ્રિટનનો ઉદય અને વિકાસ થયો છે. ઈ.સ. ૨૦૦૦માં પ્રસિદ્ધ થયેલ 'ધ પારેખ રિપોર્ટ : ધ ફ્યુચર ઓફ મલ્ટી એથ્નિક બ્રિટન' તેની સાબિતીરૂપ છે. વિશ્વપ્રસિદ્ધ રાજકીય તત્ત્વચિંતક પ્રૉ. ભીખુ પારેખે કમિશનના ચેરમેન તરીકે 'Pluralist Human Rights & Culture'ની ભાવનાનાને બીરદાવીને એક તરફ વંશીય ઓળખની જરૂરિયાતો ઉપર ભાર મૂક્યો હતો અને તેની સાથે બ્રિટનના રાજકીય અને સામાજિક મુખ્ય પ્રવાહોમાં ભાગ લેવાની જોરદાર હિમાયત કરી હતી. પારેખ રિપોર્ટના 'કલચરલ પ્લુરાલિઝમ'ના મૂળમાં 'રેઈસ રિલેશન્સ એક્ટ' છે.

૧૯૭૬નો રેઈસ રિલેશન્સ એક્ટ :

હેરલ્ડ વિલસનની મજૂર સરકારે ૧૯૬૫ અને ૧૯૬૮માં વર્ણભેદ અને જાતિભેદ દૂર કરવા 'રેઈસ રિલેશન્સ' કાયદાઓ પસાર કર્યા હતા. આમ છતાં, તેનું ધાર્યું પરિણામ આ આવતાં જેમ્સ કેલેહનની લેબર સરકારે ૧૯૭૬માં સુધારાવધારા સાથે આ કાયદો ફરીથી ઘડીને અમલમાં મૂક્યો. નોકરી અને જાહેર સેવા, રહેઠાણ, શિક્ષણ કે જાહેર જીવનના કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં વ્યક્તિગત કે સંસ્થાગત રીતે ભેદભાવોને ડામવાનો તેનો હેતુ

બિલની દુનિયા ! દિલની દુનિયા ! આગવી દુનિયા !

○ દાઉદભાઈ એ ઘાંચી

૨૭ જૂન, ૨૦૦૮ ને શુક્રવાર ! એ દિવસે યુ.એસ.એ.ની વિશ્વવિખ્યાત, મહાકાય કમ્પની, 'માઈક્રોસોફ્ટ'ના વડા અધિપતિ બિલ ગેટ્સે એક એવો અભૂતપૂર્વ નિર્ણય અમલમાં મૂકી બતાવ્યો કે જે જગતના ભલભલા દુનિયા-ડાહ્યા માણસોને મૂંઝવી નાખે એવો સવાલ ઊભો કરી ગયો. એ સવાલ છે : 'શું તમે દિલવાળા માણસ છો ?'

આ સવાલનો અસંદ્ધિજ જવાબ તો વીર હનુમાન જેવી દૈવી શક્તિ ધરાવતી, કોઈ વિરલ વ્યક્તિ જ, હાજરાહજૂર પુરાવા સાથે,

હતો. જો કોઈ પણ વ્યક્તિ કે સંસ્થા ભેદભાવ કરતી જણાય તો તેને ગુનાહિત અપરાધ ગણીને કોર્ટમાં કેસ ચલાવી શકાય. તેમાંથી વંશીય સમાનતા માટેના કમિશનોની નિમણૂકો થઈ. ૨૦૦૦ની સાલમાં ટોની બ્લૈરની લેબર સરકારે તેમાં સુધારાવધારા કરવા 'રેઈસ રિલેશન્સ અમેન્ડમેન્ટ એક્ટ' પસાર કર્યો.

અલબત્ત, જ્યાં સુધી માનવીય મૂલ્યોને આધારે સમાનતાની ભાવના પ્રગટ થાય નહીં ત્યાં સુધી માત્ર કાયદાઓને જોરે પરિવર્તન આવતું નથી. જેમ કે હિંદમાં અસ્પૃશ્યતા નાબૂદી વિષયક અનેક કાયદાઓ હોવા છતાં આજે પણ દલિતો ઉપર અત્યાચારો અને આક્રમણો થયા જ કરે છે. જો કે કાયદો કાયદાની રીતે કામ કરતો રહે છે. મુદ્દો એ છે કે ૧૯૭૬ના 'રેઈસ રિલેશન્સ એક્ટ'ની બ્રિટનમાં વિધાયક અસરો પડી છે. આમ છતાં, ભીખુ પારેખના વડપણ હેઠળ રચાયેલ 'કમિશન ઓન ધ ફ્રીયર ઓફ મલ્ટી એથ્નિક બ્રિટને' ખૂબ સાવચેતીપૂર્વક નીચેનું વિધાન કર્યું છે :

The Race Relations Act 1976 has had a Positive effect - it has helped to curb the worst kind of discrimination in employment and provision of services, and has had an invaluable impact on the general climate of opinion. In the longer term, however, amendments are not enough. A new Equality Act is required, together with a new Equality Commission. Furthermore, there needs to be a Human Rights Commission to promote human rights culture, and the United Kingdom should formally declare itself to be a multi-cultural society.

આ સંદર્ભમાં ગુજરાતીઓએ ભજવેલી ભૂમિકા હવે પછી પ્રસ્તુત કરીશું.

(પ્રકરણનો ઉત્તરાર્ધ હવે પછીના અંકમાં લેવાશે)

[F-2, Ayojan Nagar Society, Near Shreyas Railway Crossing, AHMEDABAD - 380 007, India]

ઓપિનિયન / Opinion

આપી શકે. હનુમાનજીએ પોતાની છાતી ચીરીને એમનું દિલ દુનિયાના શંકાશીલો [skeptical] સમક્ષ ખૂલું કરી બતાવેલું ને ? સામાન્ય સંજોગોમાં તો એ પ્રશ્નનો ઉત્તર મેળવવા માટે માણસનો ચહેરો વાંચવો પડે, એના હાવભાવ બારીકાઈથી જોવા સમજવા પડે, એનાં વાણી, વચન અને વર્તનનો એક્સ-રે કાઢવો પડે, અને એવાં બીજાં કેટલાંય વાનાં કરવાં પડે. અને એ બધું કરવા છતાંય, એનું હૃદય કોઈ છેતરામણી ભૂલ-ભૂલામણીમાં છૂપાયેલું રહે એવું પણ બને !

આવી છે દિલની ખૂબી ! આવી છે એની બલિહારી ! માટે જ તો માનવીના દિલને એક મોઢેરી મિરાત ગણવામાં આવી છે. એમ કહેવાય છે કે જે માણસ દિલને પારખી જાણે છે, અને એને સાંચવી જાણે છે, એ દુનિયાને જીતી જતો હોય છે. અલબત્ત, એ માટે દિલ એ સાચા અર્થમાં દિલ હોવું જોઈએ. દિલનું હોવું એટલે સંવેદનશીલ હોવું, દર્દમંદ હોવું, કરુણામય હોવું, દયાવાન હોવું, સંત તુલસીદાસે હૃદયના એ ગુણનો મહિમા આ ચોપાઈમાં ગાયો છે :

દયા ધરમ કા મૂલ હૈ, પાપ મૂલ અભિમાન;
તુલસી દયા ન છોડિયે, જબ લગ ઘટ મેં પ્રાણ.

અહીં 'ધરમ'માં કોઈ સંકીર્ણ, ચીલાચાલુ, કર્મકાંડપ્રધાન સંપ્રદાય અભિપ્રેત નથી જ. સાચો ધર્મ તો હર કોઈ વ્યક્તિની કર્તવ્ય પ્રત્યેની નિષ્ઠા સૂચવે છે. કોઈ પણ માણસ 'માનવત્વ' [humanness] ત્યારે જ ધરાવતો ગણાય છે, કે જ્યારે એ જીવ માત્ર તરફ કશી પણ અપેક્ષા, સ્વાર્થ, લોભ કે લાલચ વિના, દયાભાવ આચરી બતાવે.

આમ તો બિલ પોતે કોઈ પણ અન્ય અમેરિકન વ્યક્તિ જેવો જ સાધારણ વ્યક્તિ જ હતો ને ? પણ એણે એની રીતે કશાકની અખંડ સાધના કરી. અમેરિકન મૂલ્યસૃષ્ટિને એણે ખંતપૂર્વક પોતાના જીવનમાં ઉતારી. એણે કલ્પનાપૂર્ણ પુરુષાર્થ આદરીને પોતાની દુન્યવી જિંદગીમાં ભૌતિક સિદ્ધિઓની ચરમ સીમા હાંસલ કરી બતાવી.

બિલે એના શાળાજીવનમાં કોઈ નોંધપાત્ર સિદ્ધિ મેળવેલી નહીં. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકાના ઉત્તર-પશ્ચિમ (વાયવ્ય) ખૂણામાં આવેલા વોશિંગ્ટન રાજ્યના સૌથી મોટા શહેર સિયેટલના સુંદર ઉપનગર બેલેવૂની એક શાળાનો બિલ વિદ્યાર્થી. શાળાનો અભ્યાસ પૂરો કરી એ હાર્વર્ડ યુનિવર્સિટીમાં ઉચ્ચ અભ્યાસ કરવા થોડા સમય માટે જોડાયેલો. પણ ત્યાં એનું દિલ લાગ્યું નહીં. એટલે એણે વર્ગખંડ, પુસ્તકો, શિક્ષકો અને પરીક્ષાઓ વગેરેની ભરમાળની જણમાં પડ્યા રહેવાને બદલે, કામકાજની દુનિયામાં ઝંપલાવી એની મારફત જ સ્વાનુભાવો પ્રાપ્ત કરી, જાતે જ શીખવાનું પસંદ કર્યું. આ રીતે ઔપચારિક શિક્ષણને બદલે, જાતે જ કાર્યાનુભવો દ્વારા પોતાનું ઘડતર કરવાનો એનો નિર્ણય એક શકવર્તી ફેસલો હતો.

એણે ૧૯૭૮માં પૉલ એલન નામના મિત્રની ભાગીદારીમાં નાનકડી એવી કંપની 'માઈક્રોસોફ્ટ' સ્થાપી એક લાંબી, ત્રણ દશકા જેટલી ચાલનારી, રોમાંચક કારકિર્દીના શ્રીગણેશ કર્યા. પછી તો એણે કદાપિ પાછું વાળીને જોયું નથી. કલ્પનાભર્યું આયોજન, તરલ પ્રયોગશીલતા, સતત સંશોધન હાથ ધરવાની ધગશ, નવું ઈનોવેટિવ કરતા રહેવાની તાલાવેલી, સાહસ ખેડવા માટેની અમાપ નિર્ભીકતા, કાયદા-કાનૂનનું તલસ્પર્શી જ્ઞાન, ઉત્તમોત્તમ તજજ્ઞ સેવાઓની પરોવણી અને બજારતંત્રની સચોટ જાણકારી - આ બધાં વાનાં એક સાથે કરતો કરતો બિલ દુનિયાભરમાં છવાઈ ગયો !

પરિણામસ્વરૂપ, 'માઈક્રોસોફ્ટ વર્લ્ડ' એના સંકલ્પબળ, સંયોજનકુનેહ, વ્યાવસાયિક નેતૃત્વ, વેધક તર્કશક્તિ અને માનવતાભર્યા અભિગમનું પર્યાયરૂપ બની ગયું. વર્ષ ૨૦૦૭માં તો ખુદ હાર્વર્ડ યુનિવર્સિટીએ, પોતાને અગાઉ ત્યજી ગયેલા એના આ ભૂતપૂર્વ વિદ્યાર્થી [alumnus] ફરજંદને, બા-અદબ પોતાને આંગણે નોતરીને, એના જંગી કાર્યવિશ્વ એવા 'માઈક્રોસોફ્ટ'ની અનોખા પ્રકારની યુનિવર્સિટીમાં, સ્વશિક્ષિત થઈ, ખુદ હાર્વર્ડને માનાર્હિત કરવા બદલ, ડૉક્ટરેટની માનદ્ પદવી એનાયત કરી, શિક્ષણક્ષેત્રે ઈતિહાસ સર્જ્યો. એમ કરીને એ યુનિવર્સિટી તો ધન્ય ધન્ય થઈ ગઈ ! અને કેમ ન થાય ? બિલ સફળ આત્મશિક્ષણ પ્રક્રિયાનો એક નમૂનો [model] હતો. એણે પોતાના અનોખી તરાહના જીવન અને કાર્યથી અમેરિકાની વિશિષ્ટ મૂલ્ય વિભાવના વ્યક્ત કરતી ગામઠી કહેવત : 'A canner can can anything he can.'ને સર્વથા સાચી પુરવાર કરી આપી, દુનિયા સમક્ષ એક અનોખો દાખલો બેસાડ્યો હતો. ખરેખર તો, ઔપચારિક યુનિવર્સિટીઓએ એમને ત્યાં આવું જ જીવનલક્ષી શિક્ષણ આપવાનું હોય છે, જેથી કરીને એમના દ્વારેથી વર્ષોવર્ષ બહાર પડતા સ્નાતકો એમના સમાજની શિકલ બદલી નાંખે !

૧૯૭૮થી આરંભી, ૨૦૦૮ સુધીનાં ૩૦ વર્ષોની રોમાંચક મજલ કાપી, બિલે કેટકેટલા કીર્તિમાનો સ્થાપિત કર્યા ! છેલ્લાં દશ વર્ષથી તો એ કેવળ અમેરિકા જ નહીં, બલકે સમસ્ત દુનિયાના ધનકુબેરોની નામાવલિમાં લગાતાર અગ્રસ્થાને રહી ચૂકેલ છે. છેલ્લા બે દશકાથી જગતભરમાં પ્રસરી રહેલા અજનબી એવા જ્ઞાનયુગની [knowledge age] બુનિયાદ નાખવામાં, તેને એક પ્રચંડ વિશ્વવ્યાપી [global] પરિબળ બનાવવામાં, અને તેની ઉપયોગિતા તેમ જ અસરકારકતાને વધુ ને વધુ ધારદાર બનાવવામાં બિલનું આગવું મૌલિક પ્રદાન રહેલું છે. સાંપ્રત ઈતિહાસ એનો સાક્ષી છે.

જુઓ તો ખરા ! એણે જ્ઞાન નિર્માણ, વિનિમય, વિસ્તરણ, અને સંશોધનની ચતુર્વિધ

કામગીરી કરનારું ઉપકરણ એવું પી.સી. દુનિયાના ખૂણેખૂણે, એક એક ટેબલ પર હાથવગું કરી દીધું. જ્ઞાનની ચારચાર કામગીરીઓ કરવાનું આ સાધન, ખુદ શિક્ષણની પ્રક્રિયાનું લોકશાહીકરણ કરવાનું માધ્યમ બની જતાં, એ પ્રક્રિયાનું સ્વરૂપ જ બદલાઈ જવા પામ્યું છે. વળી, 'માઈક્રોસોફ્ટ વિન્ડોસ' જેવું વૈશ્વિક અનુસંધાન [networking] સાધતું માધ્યમ જગતને ભેટ ધરીને, બિલે જાણે કે સકળ બ્રહ્માંડને એક અદૃશ્ય સાંકળ [circuit] વડે ગૂંથી લઈને તો કમાલ કરી છે. એની આવી અભૂતપૂર્વ સિદ્ધિઓનાં ક્ષેત્રોએ છે કોઈ એનો સમોવડિયો ?

અલબત્ત, એને આ સિદ્ધિ વરી છે હિંમતપૂર્વકનું સાહસ ખેડવાથી, અથાગ પરિશ્રમ આદરવાથી, સમય, શક્તિ, શ્રમ, જ્ઞાન, સાધનો અને માનવસંબંધોનાં ગણતરીપૂર્વકનાં રોકાણો [investment] કરવાથી. એમ કહેવાય છે કે દુનિયાના વ્યાપાર, વણજ, ઉદ્યોગ, વ્યવસ્થાપન અને પ્રશાસનના ક્ષેત્રોના ભલભલા માંધાતાઓ સાથેનું વાજવાબ પ્રત્યાયન [communication] કૌશલ્ય, બિલના સીધા-સાદા, છોકરડા જેવા લાગતા નિર્દોષ વદનનો બેનમૂન જાદુઈ કરિશ્મો છે. આજની દુનિયાનો એ એક અતિ લોકપ્રિય પ્રવાસખેડુ ઉદ્યોગપતિ ગણાય છે. એનાં દિલ અને દિમાગ એ પ્રવાસમાં સૌ માટે ખુલ્લાં રાખતો રાખતો બિલ સતત શીખતો રહે છે, ભીંજતો રહે છે, અને ભીંજવતો પણ રહે છે. એમાં રહેલી છે એની વ્યાપક સ્વીકૃતિની તિલસ્મી !

ગળું તો ઝલાય જ ! તમે લેખક થઈને વિવેચકને ત્યાં ભજિયાં ખાધાં ? એ તમારું ભલું ઈચ્છે ?

વર્ષ ૧૭૭૬થી માંડીને ૨૦૦૮ લગીનાં ૨૩૨ જેટલાં વર્ષોથી અનેકાનેક રાજકીય ધૂરંધરો, સામાજિક કાર્યકરો, વ્યાપાર-ઉદ્યોગ ક્ષેત્રના અગ્રણીઓ, વિદ્વજનો, ચિંતકો, કલાકારો, રમતવીરો, અરે અદના નાગરિકો જેનાં ગુણગાન ગાતા આવ્યા છે એવું અમેરિકન સ્વપ્ન [American Dream] હર કોઈ અમેરિકાવાસીની આજીવન પ્વાહિશ બની રહ્યું હોય છે. એ સ્વપ્નનાં ઘટકો જોવા જેવાં છે. પરિશ્રમશીલતા, ઉત્પાદકતા, અમર્યાદ ઉપભોગ, સુખની ખોજ [pursuit of happiness],

ઓપિનિયન / Opinion

ગળાકાપ સ્પર્ધાક્ષમતા, વ્યક્તિગત પારમિતા [excellence], એકતાનું જતન, મુક્ત બજાર, અને નિરંતર પરિવર્તન [change] ! જેવી જેની સાધના, એવું એને એ સ્વપ્ન ફળે ! બિલે ૩૦ વર્ષની 'માઈક્રોસોફ્ટ'ની કારકિર્દીમાં આ બધાં યવાનાં કર્યાં કર્યાં છે; એ સફળતાપૂર્વક કર્યાં છે; પોતાના આગવા અભિગમથી કર્યાં છે. અને ૨૭ જૂન ૨૦૦૮ના દિવસે તો એ બધાને અતિક્રમીને [transcend] એણે 'અમેરિકન સ્વપ્ન'ને જ નવો ઓપ, નવો અર્થ, નવી ગરિમા બક્ષ્યાં છે. એ દિવસે એણે એની ૩૦ વર્ષોની હોનહાર કારકિર્દીના અનોખા સંમોહનરૂપે એના ત્રણ શિવસંકલ્પોની ઘોષણા કરીને, જાણે કે, માનવ ઈતિહાસમાં એક અદ્ભુત પ્રકરણ ઉમેર્યું !

આ રહ્યા એ શિવસંકલ્પો :

એક, માઈક્રોસોફ્ટ કંપનીની મારી રોજ-બ-રોજની કામગીરીમાંથી હું તા. ૨૭ જૂન ૨૦૦૮ના રોજ ફારેગ થાઉં છું. આવજો ! દુનિયાભરમાં પથરાયેલા માઈક્રોસોફ્ટ પરિવારની બાગડોળ મારા હજારો સાથીઓને સોંપું છું. સૌને શુભ યાત્રા.

હિંદી-ઉર્દૂના ગત સદીના મશહૂર કવિ 'ફિરાક' ગોરખપુરીની નિવૃત્તિના સંદર્ભને બિલ જેવો જ અર્થ બક્ષતી આ પંક્તિઓ કેવી બંધબેસતી લાગે છે ?

મંતુમ સે રૂપસદ લેતા હું

આઓ, સંભાલો સાઝ એ-ગઝલ,

નયે તરાને છેડો,

મેરે નગમોં કો નિંદ આતી હૈ.

જીવનમાં કોઈ અનિવાર્ય નથી એ કેટલી નમ્રતાથી 'ફિરાક' અને બિલ બંનેએ સંકેત્યું છે !

બે, મારી સઘળી અંગત સંપત્તિને હું 'બિલ - મોલિન્ડા ગેઈટ્સ ફાઉન્ડેશન'ને દાનમાં આપી ઋણમુક્ત થાઉં છું. મારી એ સંપત્તિ પર મારા કોઈ પણ કૌટુંબિક વારસદારનો કશો પણ હક-દાવો રહેશે નહીં. (અહીં નોંધીએ કે સંતાનોમાં બિલને માત્ર એક દીકરી છે.)

અને ત્રણ, વિશ્વ માનવ સમાજને પીડતા અભિશાપો જેવા જે ગરીબી, કુપોષણ, બીમારીઓ, અકાળ મૃત્યુ, વિશેષ કરીને પ્રસૂતાઓ અને જન્મ સમયે જ મરણ પામતાં બાળકોનાં અકાળ મૃત્યુ, નિરક્ષરતા, અજ્ઞાનતા અને પછાતાવસ્થા - એ બધાના નિવારણ માટે 'બિલ - મોલિન્ડા ગેઈટ્સ ફાઉન્ડેશન' દ્વારા હાથ ધરાતા સેવાયજ્ઞમાં હું એક પૂર્ણ સમયના અદના કાર્યકર તરીકે મારી જાતને અર્પણ કરું છું.

એમ કહેવાય છે કે આ ત્રણેય શિવસંકલ્પો કરવા અંગે બિલ છેલ્લાં બે વર્ષથી સતત ચિંતન કર્યા કરતો હતો. પૉલ એલન જેવા સહકાર્યકરો સાથે એ વારંવાર મસલત કરતો રહેતો. એણે વિશ્વ માનવ સમાજની સમસ્યાઓની જાતમાહિતી મેળવવા દુનિયાના અનેક દેશોના પ્રવાસ પણ ખેડ્યા. એટલે, એનો આ નિર્ણય નથી આવેશમાં લેવાયો; નથી કોઈ ઢોંગી સેવાવાદની અસર નીચે લેવાયો; કે નથી કોઈ અંગત ભૌતિક કે પરલોકનું સુખ પ્રાપ્ત

કરવાની વાસનાથી લેવાયો. તો પછી એનું રહસ્ય શું હશે ?

એનો ખુલાસો મળે છે માઈક્રોસોફ્ટ કંપનીના એક વખતના અગ્રણી ઉપપ્રમુખ એવા પૉલ મારિલ્ડના અવલોકન પરથી. એ કહે છે કે આ માણસ શકવર્તી નિર્ણય લેતી વેળા એના દિલને, એના અંતરાત્માને, પૂછી લે છે. એને એનું દિલ છે, એક સાફ દિલ, નેક દિલ અને નર્મ દિલ. એ દિલ એની અમાનત છે જે એને માર્ગદર્શન [consultancy service] આપતું રહે છે. એ નોંધે છે કે બિલ કંપનીની વિવિધ કામગીરીઓ કરવા માટે માનવબળની ભરતી કરતી વેળા ફક્ત બુદ્ધિ આંકને [I.Q.] લક્ષમાં નથી લેતો, એ ઉમેદવારનો સંવેદના આંક [E.Q.] ગંભીરતાપૂર્વક ધ્યાનમાં લેતો હોય છે. ફક્ત ૫૬ વર્ષની વયે, બિલે, ત્રણ ત્રણ જેટલા શકવર્તી શિવસંકલ્પો લીધા છે તેની પાછળ એની નૈતિક પારદર્શિતા અને હિંમતની સાથે સાથે એની નર્મ દિલીએ અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો છે, એમ પૉલ મારિલ્ડ ભારપૂર્વક કહે છે.

બિલને ભારતીય ઉપખંડના ગરીબી, કુપોષણ, રોગચાળો, અકાળ મૃત્યુ, અજ્ઞાનતા વગેરેથી પીડાઈ રહેલા કરોડો કમનસીબો માટે ઊંડી સહાનુભૂતિ છે. એના ફાઉન્ડેશન દ્વારા એ પ્રદેશમાં છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષોથી યોજાઈ રહેલા કલ્યાણલક્ષી કાર્યક્રમો પરથી એ જાણી શકાય છે. ચાલુ વર્ષે જ ફાઉન્ડેશને એચ.આઈ.વી./એઈડ્સ રોગોની સમસ્યા અંગે સંશોધન હાથ ધરવા છ કરોડ અમેરિકન ડોલરનું દાન આપેલ છે. ટી.બી., મલેરિયા, પોલિયો વગેરે રોગોના ઈલાજ માટે તો ફાઉન્ડેશનની કામગીરી વ્યાપક રીતે ચાલી રહી છે જ. વળી, આંગણવાડીઓ, પ્રાથમિક શાળાઓ, આરોગ્ય કેન્દ્રો, મધ્યાહ્ન ભોજન કેન્દ્રો વગેરેના કાર્યકરોને તાલીમ આપવાના કાર્યક્રમોએ તો તો દેશમાં નવી જાગૃતિ આણી છે. આ બધાં વાનાં કરવાની પાછળ પણ બિલનું દિલ એને પ્રેરી રહ્યું છે એમ શું નથી લાગતું ? પૉલ મારિલ્ડ જણાવે છે એમ એના દિલમાં દર્દનો દરિયો છલકાતો અનુભવી શકાય છે. કવિ ઈકબાલે તો માનવજીવનનું વાજબીપણું જ દિલના દર્દમાં પ્રમાણ્યું છે :

દર્દ દિલ કે વાસ્તે પયદા કિયા ઈન્સાન કો

વરના તાઅત કે લિયે

કુછ કમ ન થે હુર-ઓ-કુસૂર.

કવિવર ઈકબાલની વિચારધારા અનુસાર તો દયાર્દ દિલનો મર્ત્યલોકનો કાચી માટીનો માનવી દેવ-દેવીઓ અને ફિરશ્તાઓ કરતાં અનેકગણી ઊંચાઈ ધરાવતો હોય છે. એને એની આગવી બુલન્દી હોય છે.

આજની દુનિયાનો એવો એક ઈન્સાન, આગામી વર્ષોમાં, દુઃખી અને સંતપ્તજનોના હમદર્દ તરીકે, ખંડે-ખંડ ખૂંદી વળતો જોઈને, માનવીમાંની પાયાની સારપમાં રહેલી આપણી ડગમગ થતી શ્રદ્ધા દઢ થશે એમ શું નથી લાગતું ?

પરિણામે નિર્માણ દિલની દુનિયા ! બિલની દુનિયા ! અનોખી દુનિયા !

[Paanch Haatdi, Bazaar, KALOL - 382 721, Mehsana District, North Gujarat, India]

ઓગસ્ટ ૨૦૦૮

— ગુસ્તગૂ

સ્વ. જ.હ. દવે : વિશેષાંજલિ

૦૨.કા. ભટ્ટ

ભારતીય વિદ્યા ભવનના સૂત્રધાર અને મુન્શીજીના જમણા હાથ સમાન મહામહોપાધ્યાય પ્રાધ્યાપક જયંતકૃષ્ણ હરિકૃષ્ણ દવે ૮૮ વર્ષે તાજેતરમાં મુમ્બઈમાં અવસાન પામ્યા. ૧૯૩૭માં વિદ્યા ભવનની સ્થાપના થઈ ત્યારથી જ તેઓ મુન્શીજીના સાથીદાર હતા. વકાલતમાં પણ તેમના સહાયક હતા.

ગુજરાતી, હિન્દી, અંગ્રેજી અને સંસ્કૃતને લગતા તેમના ગંથોની સંખ્યા જરથી વધારે છે. તેમણે અનેક લેખો પણ લખ્યા છે. આનંદશંકર ધ્રુવ પછી કાશીમાં સંસ્કૃતના ગુજરાતી પંડિતરૂપે તેમણે પ્રભાવ પાડ્યો હતો. મનુસ્મૃતિ ઉપર નવ સંસ્કૃતટીકાઓ સાથે છ ભાગમાં તેમણે વિસ્તૃત વિવરણ કર્યું છે. એમની પ્રતિભા સંશોધન, વિવેચન, કાવ્યો, વેદાંત, સાંખ્યદર્શન અને કવિતા જેવા વિવિધ વિષયોમાં પ્રતિબિંબિત થઈ છે. નરસિંહ મહેતાનું 'વૈષ્ણવજન તો ...' એ જ છંદમાં એમણે સંસ્કૃતમાં કાવ્યાંતર રૂપે રજૂ કર્યું છે. એ ઉપરાંત સંસ્કૃતમાં લેખો અને કવિતાઓ પ્રકાશિત થયેલ છે.

કવિ નર્મદ સાથે તેમને સગપણ હતું. તેમના અવસાનથી ગુજરાતી સમાજે એક સમર્થ વિદ્વાન ગુમાવ્યા છે. હિન્દીના પ્રખ્યાત ઉપન્યાસકાર પ્રેમચંદ્રજી સાથે એમણે ૧૯૩૫માં "હંસ" નામના હિન્દી માસિકનું સમ્પાદન કર્યું હતું. એમનું શરીર મજબૂત અને અવાજ પહાડી હતો. વિદ્યા ભવનના સંવર્ધનમાં તેમનો વિશેષ ફાળો રહ્યો છે. વીસમી સદીની તવારીખના તેઓ અડીખમ સાક્ષી હતા. ગુજરાતી ભાષાનો પ્રભાવ ઝાંખો થવા લાગ્યો છે અને શિક્ષણમાં માત્ર ધંધાદારી સફળતા જ કેન્દ્રસ્થાને છે, એવા આ યુગમાં એમની બહુમુખી અને પ્રાંજલ (નિચ્છલ) સાહિત્ય સેવા વંદનીય બની રહે છે. એમણે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનો ઈતિહાસ પણ લખ્યો છે. એમનું ગુજરાતી સાહિત્ય કા ઈતિહાસ એ પુસ્તક ઉત્તર પ્રદેશની સરકારે પ્રકાશિત કર્યું છે. તેઓ જ્યોતિષશાસ્ત્રી પણ હતા.

વૈષ્ણવજન:

સ ભવતિ વૈષ્ણવસંજ્ઞા યોગ્ય:

પરપીડાહપગમે પ્રવણો યઃ।

પરદુઃખે હિતકારી સન્નપિ

મનસિ ન ભજતે ગર્વટોપમ્ ॥

- જ.હ. દવે

[87 Horn Lane, Mill Hill, LONDON NW7 2RU, U.K.]

(૨)

... માતૃભાષા ...

○ યતિશ મહેતા

છણાં સમયથી અને લગભગ રોજરોજ એક વાત સાંભળવામાં આવે છે કે, 'માતૃભાષા મરી પરવારી છે અથવા તો મરી પડવાની અણી પર છે.' માતા કદી મરતી નથી, કારણ ઈશ્વર કદી મરતો નથી. માતા એ ઈશ્વરનું જ બીજું રૂપ છે. કોઈએ ખરું જ કહ્યું છે કે, 'પ્રભુ પોતે બધે નહીં પહોંચી શકે એવી એને ખાતરી હતી તેથી જ એણે માતાને આ જગે મોકલી છે.'

વડીલોના વાંકે વિલાઈ જતી આપણી માતૃભાષા ... સમજવા છતાં બાળકોને અંગ્રેજી કે અન્ય મીડિયમમાં ભણાવવાની જીદ કે લાચારીએ, માતૃભાષાનું નિકંદન કાઢવા તૈયાર થયેલાં જવાબદાર વડીલોને આવનારી પેઢી કદાચ ક્યારેય માફ નહીં કરે. માતૃભાષાનું પૂરતું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી કોઈ પણ ભાષા શીખવી સહેલી છે અને ખાસ જરૂરી પણ છે. બીજી ભાષાઓના લેખકો, કવિઓ, વિજ્ઞાનીઓ, સંતો,

મહાત્માઓના જ્ઞાનનો વિવેકપૂર્ણ ઉપયોગ કરવાથી અનેક ફાયદાઓ થઈ શકે છે એ સત્ય હકીકતનો ઈન્કાર કરવો એ નરી મૂર્ખાઈ છે. પરંતુ એનો અર્થ એવો સમજવો કે આપણી માતૃભાષામાં લખાયેલા શબ્દોનું કોઈ મહત્ત્વ જ નથી એ એનાથી પણ વધુ ભયંકર મૂર્ખાઈ છે. જે રીતે પોતાના સ્વજનોને ભૂલી પારકાનો સહારો માંગવો નાદાનિયત છે, તે રીતે જ માતૃભાષાનું સમજવું.

આપણું વત્તા બીજાનું એટલે સર્વનું, અને બીજાનું બાદ આપણું એટલે માત્ર બીજાનું જ. આટલું આસાન ગણિત પણ જો આપણે ન સમજી શકીએ અને જીવનમાં ન ઊતારી શકીએ તો આખો દાખલો જ ખોટો, આખું જીવન જ બરબાદ ! માતૃભાષાનું જ્ઞાન મેળવીને બીજી ભાષાનો હાથ ઝાલશું તો જ્ઞાની કે વિજ્ઞાની થતાં કોઈ રોકી નહીં શકે, પણ જો માત્ર બીજી ભાષા ઉપર જ નિર્ભર રહી જશું તો અજ્ઞાની થતાં વાર નહીં લાગે. ખૂબ જ ગંભીરતાથી વિચાર કરવાની વડીલોની ફરજ બને છે અને ઊગતી પેઢીને તથા ખુદને પણ આજથી જ સંભાળવાની તાતી જરૂર જણાય છે. નહીંતર આ પરાઈ ભાષાઓના મહાસાગરમાં બધાં એવા તો અટવાઈ જશે કે કોઈને પછી ક્યાંય પણ કિનારો નહીં દેખાય. ટૂંકમાં, નદીની જેમ સરળતાથી આપણી ભાષામાં સરતાં રહીશું તો અન્ય ભાષાઓના અગાધ સાગરમાં ભળી જતાં સમય નહીં લાગે.

એ સચોટ અને સત્ય જ્ઞાન દરેકે દરેક વ્યક્તિએ સમજવાની જરૂર છે અને કાલ નહીં પણ આજથી જ એનો અમલ કરવાનું શરૂ કરવું એમાં જ હડાપણ છે. નહીંતર આપણે પોતે જ ખોદેલો ખાડો એટલો તો ઊંડો થઈ જશે કે આપણે પોતે જ એમાં ગરકાવ થઈ જશું અને કોઈને ખબર પણ નહીં પડે. પારકી ભાષાઓની માટી નીચે દબાઈ જવા કરતાં, આપણી જ માતૃભાષાની સુગંધીદાર માટી એ ખાડામાં નાંખી એને પૂરવાનો પ્રયાસ કરવામાં જ ભવિષ્યની રાહને આસાન બનાવવામાં સફળ થવાશે અને આવનારી પેઢી માટે સુંદર ભવિષ્યના અનેક માર્ગો તૈયાર થઈ શકશે.

એક વાત તો નક્કી જ છે કે જ્યાં લગી માનો એક લાલ પણ આ ધરતી પર હયાત રહેશે ત્યાં સુધી એને કદી ય ઊની આંચ પણ નહીં આવે. એકાદ સંતાન પણ માની પીડા કમ કરવા અને એને જીવિત રાખવાના પ્રયાસોમાં પાછી પાની નહીં કરે એવો વિદ્યાસ ખુદ ઈશ્વર પણ ધરાવે જ છે અને તેથી જ તે માતાને આ ધરતી પર પાઠવતો રહ્યો છે. આજે એવી અનેક વ્યક્તિઓ આ જગતમાં છે કે જે આપણી માતાની સેવા પોતાના તન-મન-ધનથી કરી રહ્યાં છે. જે ખરેખર અત્યંત પ્રસંશનીય અને અનુકરણ કરવા યોગ્ય છે. આ હકીકત સંપૂર્ણ સત્ય હોવા છતાં આપણી માતૃભાષાને જિવાડનારા માતૃભક્તોને સાથ અને સહકાર આપવા આપણે બધાં કેમ તૈયાર નથી થતાં ? માતાના અન્ય સંતાનો કેમ હજુ હાથ પર હાથ ધરીને બેઠાં છે ? કેમ આપણી માતાની પીડાને દૂર કરવાને બદલે આપણે સૌ દૂર ઊભા રહીને તમાશો જોઈ રહ્યાં છીએ ?

ચાલો આપણે બધાં એક સાથે આપણી માતૃભાષાના વૃક્ષને વળગી રહીએ અને અન્ય ભાષાઓનાં તરણાં માત્રનો જ સહારો લઈએ અને આ જીવન-સાગર રંગેયંગે તરી જઈએ.

અંતમાં, એક જ ખાસ વાત ... માતૃભાષા મા છે અને મા ઈશ્વર. આપણી માત્ર એટલી જ જવાબદારી બની રહે છે કે આપણે એને જીવિત રાખવા આપણા તન-મન-ધન ન્યોચ્છાવર કરી દઈએ. એના સ્વાસ્થ્યની અને ઉન્નતિની સઘળી જવાબદારી લાગણીપૂર્વક આપણા શિરે લઈ લઈએ. ...

ગુજરાતી ભાષા

મારી-તમારી ને આપણી માતૃભાષા,

જનનીની ભાષા - ગુજરાતી ભાષા.

ફૂલોની જેમ મહેકતી ભાષા,

ચાંદ-સિતારાની જેમ ચમકતી ભાષા.

સરિતાની જેમ સરકતી ભાષા,

સાગરની જેમ ઉછળતી ભાષા.

વાદળોની જેમ વહેતી ભાષા,

અલ્લહ નારીની જેમ નાચતી ને કૂદતી ભાષા.

સૂતાં ને જાગતાં ધબકતી ભાષા,
મને-તમને ને સૌને હેતથી થાબડતી ભાષા.
કોણ કહે છે કે આથમતી ભાષા ???
મારી-તમારી ને આપણી માતૃભાષા,
જનનીની ભાષા, ગુજરાતી ભાષા ...

[516/517, Parekh Market, 39, J.S.S. Road, Kennedy
Bridge, MUMBAI - 400 004, India]

ચમકારો

○ “ઓપિનિયન” જેવા વિચારપત્રને આગલે પાને સમચાર ચમકાવવાની જરૂર ન જ હોવી જોઈએ. આ દૈનિક ઘરાકો વધારવા ઝઝૂમતા પત્રકારનું લક્ષણ છે. ‘વર મરો, કન્યા મરો, ગોરમહારાજનું તરભાણું ભરો !’ એવું અમંગળ વચન ‘ચમકાવવાની’ કઈ જરૂરત હતી ? રજનીકાન્ત મહેતા જેવા શાણા લેખક પણ ‘બ્રિટન બહુ બહુ તો માસી’ એ મથાળે ચમક્યા હતા ! તો પછી માસીને ત્યાં શા માટે ધામા નાખો છો ? માના સુંવાળા ખોળાનું સેવન શા માટે કરતા નથી ? જેનો સ્વભાવિક બચાવ ન થઈ શકે એ વચન તર્કની કસોટી ભાગ્યે જ પસાર કરી શકે.

રવિશંકર મહારાજ અને મનુભાઈ પંચોળી જ સુધરે એ પૂરતું નથી. એમના ઉદાહરણથી સુધારો અવશ્ય થાય. એ માટે પ્રબુદ્ધ સરકાર ચલાવે એવા માણસો જોઈએ. ગાંધીજી અને સોક્રેટિસ જેવા જે આદર્શો રજૂ કરે તેનું બધા પાલન ન જ કરી શકે. એટલા માટે જ તે આગળ નીકળ્યા અને બાકીના પાછળ રહી ગયા ! કરુણતા એ છે કે, **શિક્ષણના આદર્શનો નકશો દોરવામાં આવ્યો નથી.** જે દેશમાં ૩,૦૦૦ વરસથી ભણવાની - ભણાવવાની પરંપરા છે ત્યાં શિસ્તના નિયમો ઘડવામાં નથી આવ્યા. કોઈ ટચલી ડાળે બેસીને ટહૂકો કરે તેની જમીન ઉપર ઊભેલા ઉપર ખાસ અસર ન થાય.

એક બીજી ખાસ વાત એ છે કે, **શિક્ષણને સમ્પ્રદાયની પકડમાંથી બહાર લાવવું જ જોઈએ.** તાંબાની ઝાંખપ દૂર કરવા માટે તેને અવારનવાર તપાવવું પડે છે. એ જ રીતે પરંપરાને તર્કાગ્નિમાં ઉજાળવી જોઈએ. શિક્ષણમાં ગાંધીવિચાર સંપૂર્ણ વિકલ્પ બની શકે તેમ નથી. આજે ગુજરાતી શીખવતી સંસ્થાઓ બંધ થઈ રહી છે તે એમ જ સૂચવે છે. એટલા માટે આ લખનારે ૧૯૫૭માં ફતવો બહાર પાડ્યો હતો : **‘ભાષા પરત્વે કહીએ તો સંસ્કૃત અને અંગ્રેજી જ શીખાય; ગુજરાતી તો કરિયાવરમાં આવે !’**

સમાજવાદી ભાઈચારો

આફ્રિકન નેતાઓ સમાજવાદી હોય અને ગાંધી-નેહરુનાં વખાણ કરે એટલે એમની બીજી ઊણપો ધ્યાનમાં લેવાતી નથી. કંનેથી કાઉન્ડના ૨૭ વર્ષના દુઃશાસનમાં જે હાનિ થઈ તેનો ઉલ્લેખ અહીં થઈ ગયો છે. જૂલિયસ ન્યેરેરેએ ૨૫ વરસમાં પહેલાં ટાંગાનિકા અને પછી ટાન્ઝાનિયાને વારસામાં ગરીબી જ આપી. ‘ઉજામા’નું (આફ્રિકન સમાજવાદ) નાટક સંકટ લાવનારું સાબિત થયું છે. લોકોના ફરજિયાત સ્થળાંતરથી સામાન્ય નાગરિકની હાડમારી વધી હતી. બહારની મદદ વગર ટાન્ઝાનિયા આજે પણ જીવી શકે તેમ નથી. એક પક્ષીય રાજ્યકારણ આવા સમાજવાદી નેતાઓને પસંદ હોય છે.

લાલુપ્રસાદ યાદવનાં ૧૦ અને ન્યેરેરેના ૮ બાળકો સારી રીતે ઉછર્યા હતાં એ કહેવાની ભાગ્યે જ જરૂર રહે છે. નિવૃત્ત થયેલા ન્યેરેરેના ક્ષેત્ર ગૃહમાં [farm - house] સગવડો હતી. સરેરાશ હબ્શીને માટે અલભ્ય એવી ફીઝિયન ગાયો પણ હતી. સમાજવાદી સંતને માટે મુખ્ય માર્ગને જોડતો પાકો રસ્તો પણ બનાવી આપવામાં આવ્યો હતો ! ઈદી અમીનના અંગત પરિચયમાં આવેલા એક ગુજરાતી ભાઈએ મને કહ્યું હતું : ‘ઈદી અમીન ખરાબ માણસ ન હતો !’ હિટલર જેવાના એકાદ-બે ગુણ વર્ણવી શકાય. બાકી તે સારો માણસ હતો એમ ન જ કહેવાય.

મોરારજી દેસાઈને સ્વિસ્ ઓફલેટ ભાવતી હતી એમ ‘નવજીવન પ્રેસ’ ન જ લખે ! નેહરુજી એક વાર બોલ્યા હતા : ‘મારાથી વધારે સારો નેતા શોધી લેજો !’ ઈદી અમીનને ગાંધિયાણું [grocery] પૂરું પાડનાર એક ગોવં વેપારીને હું ઓળખતો હતો. તેને ઈદી અમીનના શાસન સામે ખાસ વાંધો ન હતો ! ફીડેલ્ કાસ્ત્રોના વખાણ કરનારને એક સવાલ પૂછી શકાય : ‘ફીડેલે ૫૦ વરસ સુધી એક જ પક્ષ શા માટે રાખ્યો હતો ? તે મુક્ત ચૂંટણીથી શા માટે ડરતો હતો ? રોબર્ટ મુગાબેનાં વખાણ કરનારા પણ મળી આવશે ! મુઢો આ છે : નેતા સાથેના અંગત સંબંધની ઋજુતા અને રાષ્ટ્રહિતને કયે ત્રાજવે તોળશો ? અમુક નેતાઓ ટીકાનો એક શબ્દ પણ સાંભળવા તૈયાર હોતા નથી. આવા નેતાઓને બહારની મદદ ઉપર જીવવામાં શરમ જેવું લાગતું જ નથી. લોકોના જીવનધોરણમાં થયેલો દેખીતો સુધારો એ રાજકીય નેતાની સફળતાનો માપદંડ હોય તો, ન્યેરેરે

એ તાનશ્રી -

○ જુલાઈનો અંક વાંચવાની મજા પડી. યુનાઈટેડ કિંગડમના પરિસરમાં ઘટતી ઘટનાઓ અંગે પણ અમને જાણકારી મળે છે. વળી, સાથે સાથે, ટાન્ઝાનિયા સહિતના આપણા ઇતિહાસ બાબતની વિગતો પણ પોરસાવી જાય છે. તમારું કામ જારી જ રાખજો. શુભ કામનાઓ.

- ઊર્મિલા ઝવેરી

e.mail : urmilajhaveri@hotmail.com

“ઓપિનિયન” સામગ્રી ઉત્કૃષ્ટ લાગી

○ “ઓપિનિયન”નો ૧૫૯મો અંક મળ્યો છે. એમાં ‘આપણી કથા, આપણી વ્યથા, આપણો હરખ ઓર ... વાંચીને પ્રસન્નતા.

આપણા વિસરાતા જતા ભવ્ય પરંપરિત વારસાને અને લુપ્ત થવાને આરે ઊભેલી લોકસંગીત - ભક્તિસંગીતની વિરાસતને બચાવવાના નાનકડા પ્રયાસમાં તમારા તરફથી યોગદાન પ્રાપ્ત થયું અને અમારો યજ્ઞ ફરી પ્રજ્જવળિત થયો. આજ લગીમાં નેવું કસેટ્સમાં સચવાયેલી સાડા છરસોથી વધુ ભજનરચનાઓ કમ્પ્યૂટરમાં ડિજિટલ સ્વરૂપે ફીડ થઈ ગઈ છે. મહિના દિવસમાં આચાર્ય પ્રદુમ્નવિજયસૂરિજી મહારાજ સાહેબ દ્વારા મળનારા અનુદાનથી ‘મરમ જાણે મકરન્દ’ નામે મરમી કવિ મકરન્દભાઈ દવે સાથેનો પત્રવ્યવહાર પણ પ્રકાશિત થઈ જશે. આ કાર્યમાં પણ તમારા દ્વારા મળેલાં સાધનો નિમિત્ત બન્યાં એનો અનંદ વ્યક્ત કરું છું. બસ, “ઓપિનિયન”ની સામગ્રી ખૂબ ઉત્કૃષ્ટ લાગી ધન્યવાદ.

- નિરંજન રાજયગુરુ

[Sat Nirvan Foundation, Anand Ashram, GHOGHAVADAR -
360 311, Taluka Gondal, District Rajkot, India]

‘ટાગોર ? એ વળી કોણ ?’

ભૂલું દરદવેદના ન પળવાર; હો જાગૃતિ
અને સ્વપનની સહુ ક્ષણ ‘જેવું સૂઝતું નથી !’

(“ઓપિનિયન”, જૂન ૨૦૦૮, પા. ૨૦)

પણ હવે આપણે ટાગોર પ્રકરણ બંધ કરીએ. મારી લેખભૂલ હોય કે તમારી છાપભૂલ, ભૂલચૂક માફ ? પણ માફી માગવાની ને દિલગીરી દર્શાવવાની કોઈ જરૂર નથી. ટાગોર એના સમયના જે કોઈ હોય તે, તો તેમનું નામ ક્યાંક આવે તો વળી કોઈ કહેશે, ‘ટાગોર ? એ વળી કોણ ?’

ટાગોરે પોતે ગુજરાતીમાં લખ્યું હોત તો તેમનાં કાવ્યો કેવાં હોત ? જ્યારે મેં એનું ગુજરાતીકરણ હાથ ધર્યું ત્યારે મારી સમક્ષ એ ધ્યેય હતું. એ પાર પાડવામાં હું કેટલી હદે સફળ થયો છું કે નિષ્ફળ એ મને કોઈએ નથી બતાવ્યું. પ્રાણલાલ દોશી, ઉત્તમ ગજજર વગેરે કેટલાક મિત્રોને એ ગમ્યાં. પણ એ તો એકતરફી ચુકાદો હતો. અને મારા કાવ્યસંગ્રહ ‘ઝરણું’ને થોડાક વાચકોએ ‘કાવ્યો સારાં છે’ એમ કહીને વખાણ્યો. પણ એની ખૂબીઓ અને ખામીઓ ચીંધતું ટીકાત્મક [critical] અવલોકન કોઈએ કર્યું હોય એવું મારી જાણમાં નથી. (એક અપવાદ : પ્રોફેસર જશવંત શેખરીવાળાએ ‘ઝરણું’ અને ‘પત્રમિલન’ બન્નેનું અવલોકન મને લખી મોકલ્યું હતું. એ પણ મારા વર્ષો જૂના મિત્ર છે.)

* અને સ્વપનની સહુ ક્ષણ મહીં ઉરે એ ભરી

- હયદરઅલી જીવાણી

[9760 Ryan Crescent, RICHMOND, British Columbia, V7A 2H2,
Canada]

સહિતના આફ્રિકન નેતાઓએ શરમાવા જેવું જ હતું અને છે.

સમાજવાદી નેતાની સગવડ પણ સૌથી પહેલાં સચવાય છે. બીજાં બધાંનું શું થાય તે પૂછી ન શકાય ! એટલે સોનિયાજીની ઑફિસ ૧.૨૫ કરોડને ખરચે સરદારજીએ શણગારી આપી હતી !

અમુક પૈસાદારો સમાજવાદના શોખીન હોય છે. બીજાની ગરીબીનાં રોદણાં રડવાં એ પણ એક ધંધો છે ! આપણા સમાજવાદી નેતા ટૈની બ્લૈરે હમણાં ૪૦ લાખ પાઉન્ડનું મકાન ખરીદ્યું ! (તેના ૮૪ ગણા કરો એટલે રૂપિયા થાય !) એને સમાજવાદ સાથે શું સંબંધ છે ? મૂડીવાદે શક્ય બનાવેલી બધી તકોનો લાભ લઈને પછી સમાજવાદી વાતો કરવામાં શરમ જણાતી નથી.

કલિકાલસર્વજ્ઞ નગીનદાસ સંઘવી લખે છે : 'રાહુલ ગાંધીને નેહરુકુળ સાથે સંબંધ છે એટલે ફાયદો ન થવો જોઈએ, અને ગેરફાયદો પણ ન થવો જોઈએ.' એમ ? અત્યાર સુધી કયો ગેરફાયદો થયો છે ? નેહરુ કુટુંબના નાતા વગર રાહુલનો ભાવ કોણ પૂછવાનું હતું ? માત્ર કેમ્બ્રિજ અને હાર્વર્ડની ડિગ્રી પણ બહુ કામ આવી હોય એમ લાગતું નથી ! પૈસાથી ખરીદાયેલી વિદ્યાને કારણે શરમાવાની કોઈ જરૂર નથી. છતાં એ ઉપરાંત બીજું કાંઈક પણ જોઈએ. મૌલિક પ્રતિભા ક્યાંય વેચાતી મળતી નથી.

ભાષાનું ધમસાણ

ઉત્તમ ગજજર લખે છે : 'આવા વ્યક્તિગત ધોરણે પ્રયોગો તો થતા જ રહેવા જોઈએ.' ભાષા એ કાંઈ વાળની ફેશન નથી ! જેની મરજી થાય એ પટિયાં પાડીને બહાર નીકળી પડે ! લિપિસુધાર સામે કોઈ વાંધો નથી. જેમ નમતું આપીએ તેમ માગણીઓ વધતી જશે. સુધારો સર્વ સામાન્ય જોઈએ. સંસ્કૃત ભાષાની જોડણીને ગુજરાતીમાં સાદાંત ઉતારી શકાશે નહીં. સંસ્કૃત ભાષામાં ૩૧૮ યુક્તાક્ષરો [ligatures] છે એવી એક જર્મન વિદ્વાને નોંધ કરી છે ! આપણા વિદ્વાનો એકબીજાના ટાંટિયા ખેંચવામાં રોકાયેલા છે !

જો જોડણીના નિયમો વિદ્યાર્થીઓને ગોખાવવામાં આવે તો ઘણી મુસીબત ટળી જશે. તળપદી ભાષાને બદલે પ્રશિષ્ટ ભાષોચ્ચારણને ઉત્તેજન આપવાનો પ્રશ્ન પણ છે. જો પ્રચારનાં માધ્યમો આ કામ ન કરી શકે તો આ ક્ષેત્રમાં વિકાસની આશા કેમ રાખવી ? માત્ર જોડણીને કારણે કોઈને નાપાસ કરવાનો સવાલ જ નથી. બધાં બાળકોને આગલા વર્ગમાં બઢતી મળવી જ જોઈએ. શરત એ હોવી જોઈએ કે, છ માસની અંદર પાછલા ધોરણનો નબળો અભ્યાસ સુધારી લેવો જોઈએ. એ માટે ટી.વી.નો પ્રયોગ થઈ શકે. ૫૦ જેટલા યુનંદા શિક્ષકો આ કામ પાર પાડી શકે.

રામજીભાઈ આ બાબતમાં જે હઠ લઈ બેઠા છે એને 'કણબીનું ઊંઢુંક' કહે છે ! જો ચર્ચાની સાઠમારી ચાલ્યા કરશે તો બાળકોના મનમાં ગૂંચવાડો જ જાગશે. સંસ્કૃત અને અંગ્રેજી એ ગુજરાતી માટે આંખની ગરજ સારે છે. અરબી અને ફારસી એ સ્થાન ન લઈ શકે. કારણ કે, અરબી અને ફારસીને કૌમી વજાદારી સાથે સંબંધ છે. ચંદેરિયા પૈસાને આધારે પેશકદમી કરી રહ્યા છે ! ફારસીના અભ્યાસને આધારે મુન્શી પ્રેમચંદે ઉર્દૂમાં સમર્થ નવલકથાઓ લખી હતી. છેવટે હિન્દીના મુખ્ય પ્રવાહમાં આવ્યા હતા.

શનો સ તો પીઝેચ.ડી. થયેલા પણ કરે છે. જ અને ઝનો ગુજરાતી ગોટાળો અંગ્રેજીમાં પણ આવી શકે ! એટલે 'જીરોજીરોથી' બોલવામાં વાંધો ન આવે ! સંસ્કૃત અને અંગ્રેજીના શિસ્તની અવગણના કરવાનું પરિણામ સારું ન જ આવે. એક વખત હ્રસ્વ ઈ અને દીર્ઘ ઊને નાબૂદ કર્યાં પછી ફરીથી દાખલ કરવામાં સફળતા નહીં મળે. અને ગુજરાતીમાં છે એવું જ સંસ્કૃત અને અંગ્રેજીમાં હશે એમ માની લેવામાં આવશે. ઊંઝામાં કાળીજીરી સિવાય બીજી કોઈ પિલામણ થવી ન જોઈએ ! ળનો ઉચ્ચાર કરવામાં એશી ટકા ગુજરાતીઓ મૂંઝવણ અનુભવે છે. ગનપત હુરતીને ળા ફાવતો નથી ! ૧૮૭૦ આસપાસ પારસીઓ એમ માનતા હતા કે, પારસી બોલી એ જ ગુજરાતી ભાષાનું ઉત્તમ સ્વરૂપ છે ! ૧૮૭૦માં પારસીએ કરેલો ફોજદારી કાયદાનો અનુવાદ ગુજરાતની પુલિસ્ આજે પણ વાંચે છે ! શતમુખ વિનિપાત રોકવો જ પડશે.

- ૨.કા. ભટ્ટ

[87 Horn Lane, Mill Hill, LONDON NW7 2RU, U.K.]

(અનુસંધાન છેલ્લા પાન પરેથી)

આખા ઘરની પરિસ્થિતિ બગડતી જતી હતી. બધાને માથે માનસિક તનાવ, સ્ટ્રેસ વધતો જતો હતો.

કમળાબહેન તો બધી રીતે તૂટવા માંડ્યાં હતાં. કુટુંબની લાગણી, પ્રેમ, આટલાં વર્ષોનો સંસાર. ... આ બધામાં તરાડો પડતી એમને દેખાતી હતી અને દુઃખી થતાં હતાં. પૈસા સિવાય સંસ્કાર નથી ?

એક બપોરે કમળાબહેન રમણભાઈને પથારીમાં સ્પંજ-બાથ આપી રહ્યાં હતાં. જેમ તેમ રમણભાઈને પથારીમાં બેઠા કરેલા. અચાનક રમણભાઈના હાથ-પગ ધૂજવા લાગ્યા. નસો ખેંચાઈ ને તાણ આવતી હોય એવું લાગ્યું અને એ એકદમ જ પથારીમાંથી ઢળીને નીચે પડી ગયા. કમળાબહેન ફફડી ઊઠ્યાં. રમણભાઈને ઊંચકીને પાછા પથારીમાં મૂકવા તેમણે બહુ પ્રયત્ન કર્યા. પણ એકલે હાથે તેઓ એમને ઉઠાવી શક્યાં નહીં. હવે શું કરવું ? બહુ ગભરાયાં. કોઈ રસ્તો દેખાતો નહોતો. સ્ટોર પર દીકરાને ફોન કરવો ? એ ખીજાતો ખીજાતો આવશે અને એને આવતાં કેટલી વાર લાગે કોને ખબર ?

એકાએક એમને કાંઈક સૂઝ્યું અને બારણું ખોલી બહાર દોડ્યાં. પડોશીનું બારણું ખખડાવ્યું. સાઠેક વરસની ઉંમરના મિસ્ટર જોન્સન બહાર આવ્યા. કમળાબહેનનો ગભરાટ જોઈ એમને ખ્યાલ આવી ગયો હતો કે, કાંઈક ગંભીર બીના છે. ભાંગી તૂટી અંગ્રેજીમાં કમળાબહેને એમની પરિસ્થિતિ સમજાવી અને ઘરમાં આવવા જણાવ્યું.

મિ. જોન્સને રમણભાઈને ઊંચકીને પથારીમાં સુવાડ્યા. તાત્કાલિક સારવાર આપી. સ્પંજ-બાથ પૂરું કરવામાં મદદ કરી. એકાદ કલાક પછી એ ઘરે જવા બહાર નીકળ્યા.

'માય નેમ ઈઝ ચાર્લી. ... પ્લીઝ, ફીલ ફ્રી ટુ કોલ મી ફોર એની હેલ્પ.' અજાણ્યા માણસના ચહેરા પર મૈત્રીનું સ્મિત જોઈ કમળાબહેનને આનંદાશ્ચર્ય થયું.

ભારતીય રિવાજ પ્રમાણે કમળાબહેને ચાર્લીને ચા-કૉફી કે કંઈક લેવા કહ્યું. પણ એમણે વિનયપૂર્વક ના પાડી. કમળાબહેનની આંખમાં આભારનાં આંસુ આવી ગયાં.

બીજા દિવસે એક ઈલેક્ટ્રીક બેડ, પથારીની બાજુમાં મૂકી શકાય એવી સંડાસની ખાસ ખુરસી અને પથારીવશ દરદીની સેવામાં મદદરૂપ થાય એવાં સાધનો કમળાબહેનના ઘરમાં આવી ગયાં.

ચાર્લીએ ચર્ચમાં એની વાત કરી હતી એટલે જેમના ઘરમાં પોતાના સંબંધીની સારવાર પછી બિનજરૂરી લાગતાં સાધનો પડ્યાં હતાં તે બધાએ આપવા માંડ્યાં હતાં. પોતાની જ નાની ગાડીમાં મૂકી જતા હતા. ... અને તે પણ સહેજે જ ઉપકારની ભાવના સિવાય ! કમળાબહેન આ ઉદારતાથી ગદગદિત થઈ જતાં. રમણભાઈની સારવાર કરવામાં હવે તેમને બહુ સરળતા થઈ. ચર્ચમાંથી દર અઠવાડિયે એક-બે બહેનો પણ થોડા કલાક માટે આવતી. કમળાબહેનને મદદ કરતી અને આશ્વાસન આપી એમને ભાંગી પડતાં અટકાવતી.

ખ્રિસ્તી સમાજની આ ભલાઈનો કમળાબહેનને પહેલી વાર અનુભવ થઈ રહ્યો હતો. 'ગોરિયા', 'કાળિયા' અને બીજા 'અમેરિકનો' વિશે આજ સુધી એમના મગજમાં બંધાયેલી ગાંઠો ઓગળવા માંડી. પોતાના ધર્મના સંસ્કારનો નશો એમને ફેતરાં જેવો વ્યર્થ લાગવા માંડ્યો.

કશી પણ મહેનત કે ખર્ચ વિના મળી આવેલી આ મદદથી સુધીરભાઈ તો મનોમન ખુશ હતા. મદદ ક્યાંથી અને કેવી રીતે આવે છે એની એમને પડી નહોતી.

મિ. જોન્સન અવારનવાર કમળાબહેનની ખબર કાઢતા. 'કમળા' બોલતાં ફાવતું નહોતું એટલે 'કમુ' કહીને સંબોધતા. ચાર્લીએ પોતાની સંસ્થા દ્વારા રમણભાઈને મેડિકલની મદદ મળે તથા ગ્રીનકાર્ડ મળે તે માટે પોતાનાથી બનતા બધા પ્રયત્નો શરૂ કરી દીધા હતા.

કમળાબહેનની અથાગ મહેનત અને શક્ય તે બધી દવાદારૂનો બંદોબસ્ત થયા છતાં રમણભાઈની તબિયતમાં કોઈ સુધારો દેખાતો નહોતો. છેલ્લા બે-ચાર દિવસથી તો એમને ન્યુમોનિયા પણ થઈ ગયો હતો. કમળાબહેનની સાથે ચાર્લી પણ રમણભાઈની સેવામાં મદદે રહેતો.

રમણભાઈને સરકારી હોસ્પિટલમાં દાખલ કર્યાં. એમનું શરીર બહુ ક્ષીણ થઈ ગયું હતું. કોઈ ટ્રીટમેન્ટને ગણકારતું નહોતું. અંતે ... એક રાત્રે એ ચાલ્યા ગયા. કમળાબહેન ખૂબ રડ્યાં.

થોડા દિવસનો શોક પાળીને કમળાબહેન ભારત જવા તૈયાર થયાં. એરપોર્ટ પર સુધીરભાઈની સાથે ચાર્લી અને ચર્ચના બે-ત્રણ સભ્યો પણ આવ્યા હતા.

‘કમુ, યુ વીલ બી લોનલી ઈન ઈન્ડિયા નાઉ’ ચાર્લીએ કહ્યું. કમળાબહેને મૂંગે મોઢે આંસુ લુછ્યાં.

‘બા, હવે તો તમારા ગ્રીનકાર્ડનું એપુવલ પણ થોડા વખતમાં આવી જશે. પછી તમે’

સુધીરભાઈ વાક્ય પૂરું કરે તે પહેલાં જ એમનાં પત્ની બોલી ઉઠ્યાં, ‘હા, ... બા, તમને ત્યાં ગ્રીનકાર્ડ મળે એટલે તરત પાછાં આવીને અમારી જોડે રહેજો. તમને એકલું એકલું નહીં લાગે. તમારું જ ઘર છે ને?’

કમળાબહેન અમદાવાદ પહોંચ્યાં. જૂનું ઘર ખોલતાં એમના હાથ ધૂજી ગયા. રમણભાઈના પેન્શનમાં રોટલો તો નીકળશે; પણ માનસિક અશાંતિ, એકલતા, અમેરિકામાં વહુ-દીકરાઓનો થયેલો અનુભવ અને ચાર્લી અને એના ચર્ચના માણસોનો અનુભવ ... આ બધું એમના મનમાં ઘોળાયા કરતું હતું.

એક સાંજે પડોશીનો દીકરો દોડતો આવ્યો. કહે, ‘કમુમાસી ... કમુમાસી, તમારો ફોન છે. અમેરિકાથી છે. જલદી ચાલો.’ દીકરા સુધીર સાથે વાત કરવાના ઉમળકાથી કમળાબહેન જલદી જલદી પડોશીને ત્યાં પહોંચ્યાં. ફોન લીધો, ‘હલો ...’

સામેથી એકદમ પરિચિત અવાજ સંભળાયો.

‘હલો, ... કમુ, ... હાવ આર યુ? ધીસ ઈઝ ચાર્લી. રિમેમ્બર?’

થોડી ક્ષણો સુધી તો કમળાબહેન કંઈ બોલી શક્યાં નહીં. આટલે દૂર સુધી આ માણસ મને ફોન કરીને મારી કાળજી કરે છે! કમળાબહેને ગળામાં ભરાયેલા ડુમા ઉપર કાબૂ મેળવી, જૂના દિવસોની સુખદુખની ઘણી વાતો ચાર્લી સાથે કરી. ... અને ફોન મૂક્યો.

આ ફોન ઉપરની વાતચીતથી એમનાં અગોમાં જાણે સ્ફૂર્તિ આવી ગઈ. અત્યાર સુધીની ઉદાસીનતા, નિરાશા અને ચિંતાઓ જાણે હળવી બની ગઈ! પ્રકૃતિલિત મન સાથે એ પોતાને ઘરે ગયાં.

છ-સાત મહિના વીત્યા. અચાનક એક દિવસ મુંબઈથી એમના ગ્રીનકાર્ડ માટેના ઈન્ટરવ્યુનો પત્ર આવ્યો.

એકાદ વર્ષમાં કમળાબહેન ગ્રીનકાર્ડના અધિકારિણી બનીને પાછાં અમેરિકા આવી ગયાં. સુધીરભાઈ અને એમનાં પત્નીને નિરાંત થઈ. હાશ ... ! ઘર અને બાળકો હવે સારી રીતે સચવાશે. અને પોતે પોતાના સ્ટોર પર વધારે ધ્યાન આપી તેને વિકસાવી શકશે.

દસેક દિવસ કમળાબહેન દીકરાના ઘરમાં રહ્યાં.

‘બા, ઉપરનો રૂમ હવે કાયમને માટે અમે તમારે માટે ફાળવી દઈએ છીએ. તમને અનુકૂળ આવે તેવું થોડું ફરનિચર પણ લાવી દઈશું.’

‘બેટા, એવું કશું કરવાની જરૂર નથી. આવતા અઠવાડિયાથી હવે હું બીજે રહેવા જવાની છું. આ ઘરમાં તારા બાપુજીની દુખદ યાદો બહુ ભરેલી છે. કાલે મને પણ કંઈ થાય તો તમારે માથે પાછી જવાબદારી આવી પડે.’

‘તમે ક્યાં જશો?’ સુધીરભાઈના અવાજમાં આશ્ચર્ય અને અકળામણ રણકી ઉઠ્યાં!

‘ચાર્લીની બાજુમાં એક એપાર્ટમેન્ટ બિલ્ડીંગ છે એમાં એણે મારે માટે એક રૂમની વ્યવસ્થા કરી છે. ચર્ચના બાલમંદિરના રસોડામાં મને કામ પણ મળી ગયું છે. હવે તમે મારી જવાબદારીમાંથી છૂટાં છો. કંઈ જરૂર લાગશે તો હું તમને જણાવીશ.’ આ વ્યવસ્થા સાંભળતાં જ સુધીરભાઈ ખાસ્સા ઝંખવાણા પડી ગયા. એમની જૂની માન્યતાનાં પૂતળાંને કોઈએ જોરથી તમાચો માર્યો હોય તેવો ભાવ એમના મનમાં જનમ્યો.

બાલમંદિરની ડે-કરેની નોકરીથી કમળાબહેનની નવી અને સ્વતંત્ર જિંદગી શરૂ થઈ. કમળાબહેન દર રવિવારે ચર્ચમાં પણ જતાં. ત્યાં બધા એમનો પ્રેમથી સત્કાર કરતા. જરૂર પડ્યે મદદ કરવા પણ સૌ ખરે ખરે તૈયાર રહેતા.

આજનો દિવસ એ વિશેષ દિવસ હતો. ચાર્લીએ કમળાબહેન આગળ લગ્નનો પ્રસ્તાવ મૂક્યો હતો. બહુ મનોમંથનને અંતે કમળાબહેને ‘હા’ પાડેલી. એ ઠીક ઠીક ખુશ હતાં. એટલે અરીસા સામે પોતાની જાતને જોઈને શરમાતાં હતાં.

કમળાબહેને આ વાત જ્યારે સુધીરભાઈને કરી ત્યારે તે દાવાનળની જેમ ભભૂકી ઉઠ્યા: ‘તમને શરમ આવવી જોઈએ, બા. ... આપણે અમેરિકન નથી. ... આપણો સમાજ શું કહેશે?’

‘ક્યા સમાજની વાત તું કરે છે, દીકરા?’ બહુ જ ઠંડા અવાજે કમળાબહેને પૂછ્યું. ‘બેટા, તારા બાપુજી પથારીવશ હતા ત્યારે કયો સમાજ વહારે ધાયો હતો? બેટા, તારો સમાજ તારી પાસે તું રાખ. ... હું તો જે કરવાની છું તે કરવાની જ છું.’ કમળાબહેનના મોં પર તરી આવેલી મક્કમતા અને ખુમારી જોઈને સુધીરભાઈ ડઘાઈ જ ગયા! માતાનાં આ સ્વરૂપનો એમને સ્વપ્ને ય ખ્યાલ નહોતો!!

લગ્નમાં હાજર રહેવા કમળાબહેને સુધીરભાઈને બહુ આગ્રહ કર્યો. પણ સુધીરભાઈ કે એમનો નાનો ભાઈ કોઈ હાજર રહ્યું નહીં. મોટી ઉંમરની માનું લગ્ન! એમાં એનાં દીકરાઓ, વહુઓ, ગ્રાંડ ચિલ્ડ્રન પણ જાય! એમના મગજમાં આ વાત જ ઊતરતી નહોતી!

ચાર્લી અને કમળાબહેન સાદાઈથી પરણી ગયાં. બંનેને એકબીજાની હૂંફ મળી ગઈ. સુધીરભાઈની બાજુવાળું ઘર વેચી એ બંને જણાં ચર્ચની બાજુમાં રહેવા જતાં રહ્યાં.

દર રવિવારે બંને ચર્ચમાં જાય છે. ત્યાં સન-ડે સ્કૂલમાં બાળકોને સાચવે છે. જે અમેરિકન સ્ત્રીઓને શાકાહારી વાનગીઓમાં રસ હોય તેમને તેઓ શીખવે છે. બીજી જે કોઈ પ્રકારની સેવા પોતાનાથી થઈ શકતી હોય તે કરીને સંતોષની જિંદગી જીવે છે.

ગમે તેમ તોય હિંદુ જીવ એટલે કમળાબહેનને કોઈ વાર મંદિરમાં જઈને ભગવાનનાં દર્શન કરવાનું પણ મન થઈ આવે. ચાર્લી એમની એ ઈચ્છા પણ પૂરી કરે. એમને મંદિરના પ્રાંગણમાં ઊતારીને આસપાસના સ્ટોરમાં પોતાનું નાનુંમોટું કામ પતાવવા જતો રહેતો. ક્યારેક મંદિરના પાર્કિંગ લોટમાં, દૂરના ખૂણે ગાડી પાર્ક કરી, કાંઈક વાંચતો, ગાડીમાં જ બેસી રહેતો. એને ખબર છે કે એ મંદિરમાં જશે તો સુધીરને અને તેના ફેમિલીને નહીં ગમે. કમળાબહેન તો મંદિરમાં ગુસપુસનો વિષય બની જ ગયાં છે. પણ એ તરફ ધ્યાન નહીં આપતાં, ચૂપચાપ દર્શન કરીને એ પાછાં ફરતાં.

છેલ્લાં બે વર્ષથી ચાર્લીએ કમળાબહેન સાથે જીવન જોડ્યું હોવા છતાં આજ સુધી એણે કદી એમને ખ્રિસ્તી બનવાની વાત સુધ્ધાં કરી નથી!

દુઃખની વાત તો એ છે કે ગાડીમાં બેઠેલા ચાર્લી ઉપર મંદિરમાં જતા આવતા ઘણા ભક્તોની નજર પડતી. પણ કોઈ એની ગાડી પાસે જઈ એની સાથે વાત કરવાની પરવા કરતા નહીં. મંદિરમાં આવનાર કોઈ પણ વ્યક્તિને ‘અતિથિ દેવો ભવ:’ના ઉમળકાથી આવકારવી જોઈએ એ ભાવના જ જાણે ભુલાઈ ગઈ હતી. ભક્તો તો ઠીક પણ મંદિરના પૂજારીએ પણ કદી એવું નથી કહ્યું કે, "Mr. Johnson, please come in. Let us pray together. Have some Prasad. Feel at home."

પણ ચાર્લીને આ બાબતે કોઈ અફસોસ નહોતો. હિંદુ ધર્મના એણે કરેલા અભ્યાસ પરથી એ જાણતો હતો કે માત્ર પોતાના જ આત્માના કલ્યાણની અને પરલોકનાં સુખોની વાતો કર્યા કરનારા આ ભક્તો અને પૂજારીઓને સમાજના પ્રશ્નોનું કે સમાજમાં દુઃખી થતી કોઈ વ્યક્તિનું જરા જેટલું ય મહત્ત્વ નથી.

હમણાં એટલું જાણવા મળ્યું છે કે ચાર્લી અને કમળાબહેનનું દામ્પત્ય બહુ જ સુખી છે. જાણે પાનખરમાં વસંત ... !!

[5, Philip Court, JOHNSON CITY, Tennessee, 37604 - 1955, U.S.A.]
ઑગસ્ટ 2008

કમુબહેન માટે આજનો દિવસ કંઈ જુદો જ હતો. કંઈક વિશેષ હતો. નવા પાટા ઉપર એમની જિંદગી આજે ચડવાની હતી. અરીસા સામે ઊભાં ઊભાં એ પોતાની જાતનું નિરીક્ષણ કરી રહ્યાં હતાં. થોડો ગભરાટ થતો હતો. થોડી મૂંઝવણ થતી હતી. બધું ગુંચવાડા જેવું લાગતું હતું. પરંતુ અંદરખાને એક પ્રકારની આનંદની ઊર્મિઓ પણ ઉછળતી હતી.

હવે તો શિરસ્તો પડી ગયો છે કે સંતાનો અમેરિકા હોય એટલે રિટાયર્ડ થઈને માબાપો પણ આવે જ છે. કમુબહેન અને પતિ રમણભાઈ પણ એ રીતે જ પોતાના બંને દીકરાઓને મળવા અને બને એટલું અમેરિકા જોઈ લેવા આવેલાં. અમદાવાદનું ઘર બંધ કરી દીધેલું. છ મહિના માટે આવેલાં. ગમી જાય અને ફાવી જાય તો પછી ગ્રીનકાર્ડની વાત આગળ ચાલે.

કમુબહેનની ઉંમર હશે ૫૨-૫૪ વર્ષ અને રમણભાઈ હશે ૫૫-૫૮ જેટલા.

મોટો દીકરો સુધીર અને તેની પત્ની એક નાનો સ્ટોર ચલાવતાં. આવક ઠીક ઠીક હતી. કમુબહેન અને રમણભાઈનાં શરૂઆતનાં બે અઠવાડિયાં તો સારાં ગયાં. રમણભાઈ સુધીરના સ્ટોરમાં જતા અને વસ્તુઓ આઘીપાછી ગોઠવવામાં મદદ કરતા. એકાદ મહિનો વીત્યો હશે ત્યાં રમણભાઈનું માથું બહુ જ દુખવા માંડ્યું.

‘વાંધો નહીં પપ્પા, આ બે ટાયનેનોલ લઈ લો. ... સારું થઈ જશે.’ દીકરા સુધીરે બે ગોળીઓ અને પાણી આપ્યું. અઠવાડિયા સુધી ગોળીઓ લીધા કરી પણ કંઈ ફેર પડ્યો નહીં. દુખાવો અસહ્ય બનતો ગયો.

‘બેટા, તારા બાપુજીને કોઈ ડૉક્ટર પાસે લઈ જા. ... નહીંતર નહીં મટે.’

‘બા, આ અમેરિકા છે. વીમા વગર ડૉક્ટરો હાથ પણ ના મૂકે. ૨૦૦-૪૦૦ ડૉલર થઈ જાય. હમણાં હવે એવી સગવડ પણ મારી પાસે ક્યાં છે? એ તો મટી જશે.’

બે દિવસ પછી છેવટે એક દેશી ડૉક્ટરની ઓળખાણ કાઢી અને એને ત્યાં લઈ ગયા. ડૉક્ટરે રમણભાઈને તપાસ્યા.

ડૉક્ટરે કહ્યું, ‘હાઈ બ્લડ પ્રેશર છે. તાત્કાલિક દવા શરૂ કરો અને થોડા ટેસ્ટ પણ કરાવી લો. ... વિલંબ કરવા જેવો નથી.’ ડૉક્ટરે પોતાની ફી લીધી નહીં. ઉપરથી થોડી સેમ્પલની દવાઓ આપી.

ટેસ્ટ કરાવ્યાનો ખર્ચ ૨૫૦ ડૉલર જેટલો થઈ ગયો. બેઈન-સ્કેન કરાવવાનું તો હજી બાકી હતું.

આ બાબતમાં રાત્રે સુધીરભાઈ અને એમનાં પત્ની વચ્ચે ઝગડો થઈ ગયો. પત્નીનો આગ્રહ હતો કે બાબાપુજીને હવે વહેલી તકે દેશ ભેગાં કરી દેવાં એ જ વ્યવહારુ પગલું છે. વીમા વગર આ ખરચા પોષાય નહીં.

દીકરા-વહુ વચ્ચેની આ તંગદિલીની વાસ કમુબહેનને આવી ગઈ. અહીંનાં દવાદારૂ અને દાક્તરી સારવાર આટલાં ખર્ચાળ હશે એનો એમને ખ્યાલ નહોતો.

‘બેટા, તારા બાપુજીને કંઈ વધારે થાય તે પહેલાં અમે અહીંથી દેશ ભેગાં થઈ જઈએ એવું કર. અમારે પણ તમને બોજારૂપ નથી થવું.’

નિર્ણય લેવાયો કે આવતે મહિને હવે બાબાપુજીને ભારત મોકલી દેવાં. એ રીતનું રિઝર્વેશન પણ કરાવી નાખ્યું. ઘરમાં હવે શાંતિ છવાઈ. બેત્રણ દિવસ વીત્યા ત્યાં અચાનક રમણભાઈના માથાનો દુખાવો ખૂબ વધી ગયો. ... અડધા કલાકમાં એમનો જમણો હાથ જુદો પડી ગયો. બ્લડપ્રેશર વધી ગયું. બીજા અડધા કલાકમાં ડાબો હાથ પણ જુદો પડી ગયો. ઈમર્જન્સીમાં લઈ ગયા.

‘લકવો. ... મગજમાં લોહીની ગાંઠ બંધાઈ ગઈ છે.’ ડૉક્ટરે નિદાન કર્યું. પતિના આ સમાચાર સાંભળીને કમુબહેનને માથે વીજળી પડી. સુધીરભાઈ પણ ગભરાઈ ગયા. હવે ? આ તો સાવ જ અણધારી આફત આવી પડી !

વીમા વગર રમણભાઈને પૂરતી સારવાર મળવી મુશ્કેલ થઈ ગઈ. હૉસ્પિટલમાં થોડા દિવસ રાખી એમને કસરત વગેરેની ટ્રીટમેન્ટ મળવી જોઈએ તેવું કશું શક્ય બન્યું નહીં.

પ્રકાશક : Parivaar Commnications, 4 Rosecroft Walk, WEMBLEY, Middx. HA0 2JZ [U.K.] . મુદ્રિત પ્રત : 275 . ગ્રાહક : 186 . [22.08.2008]

અમેરિકાના નોર્વોક-કેલિફોર્નિયામાં, ૨૭ વરસથી, રહેતા આનંદરવ લિંગાયત સુપ્રતિષ્ઠિત વાર્તાકાર છે. ‘ગુંજન’ નામનું ગુજરાતી દ્વિમાસિક પ્રકાશિત કરી સૌ ગુજરાતી પરિવારોને તેઓ મફત વહેચે છે. વિદેશમાં વસી ગુજરગીરાનો દીપ રોશન રાખનાર સૌ ગુજરાતીપ્રેમીઓને સલામ ! ... ‘સમાજના સંવેદનશીલ પ્રશ્નો, ગંભીર લેખો દ્વારા ચર્ચવાને બદલે વાર્તારૂપે રજૂ કરવાની ‘ગુંજન’ની પ્રણાલિકા મને ગહુ ગમે છે.’ એમ લેખક જયંત મહેતા કહે છે. માર્ચ-એપ્રિલ ૨૦૦૪ના ‘ગુંજન’માં પ્રકાશિત આ વાર્તા ટેનેસીસ્થિત તબીબી અધ્યાપક જયંત મહેતાએ લખી છે. સમાજના પ્રશ્નોને રોચક વાર્તા દ્વારા કલાત્મક રીતે રજૂ કરવાનો તેમનો આ કસબ દાદ દેવા જેવો છે.

‘ઘરઘરકી કહાની’ જેવી આ વાર્તા સૌને ગમશે. કમુબહેને ભરેલા અંતિમ પગલાં વિશે આપણે સંમત થઈએ કે નહીં થઈએ; ભારતમાં પણ હવે આ જ વાસ્તવિકતા છે. વૃદ્ધોની સમસ્યા વિશે સૌ અને વિશેષતઃ સંતાનો સભાન અને ઉદારમતવાદી બને તો જ પારિવારિક શાંતિ દ્વારા સામાજિક આરોગ્ય સધાશે. આ દૃષ્ટિબિંદુ ગમે તો આ વાર્તા વાંચજો, વંચાવજો અને વિચારજો, એમ ઉત્તમ ગજજર લખે છે.

(સૌજન્ય : “સન્ડેઈ મહેસૂલ-૧૧”, 7 August 2005)

દિવસે દિવસે રમણભાઈની હાલત કથળતી ગઈ. પથારીમાં જ ઝાડા અને પેશાબ થઈ જતા. સુધીરભાઈ અને એમનાં પત્ની તો સવારથી જ પોતાના સ્ટોરમાં ચાલ્યાં જતાં. રમણભાઈની બધી જ સેવા કમુબહેનના શિરે જ આવી પડી. કમર કસીને બધું કરતા તો ખરાં પણ હવે એમની પણ ઉમ્મર તો થઈ હતી. રમણભાઈને એકલે હાથે પથારીમાંથી ઊભા કરવા, બાથરૂમ સુધી લઈ જવા, નવરાવવા, સાફસૂફ રાખવા. ... આ બધું કરવા જેટલી તાકાત એમના શરીરમાં નહોતી.

નાનો દીકરો વીસેક માઈલ દૂર રહેતો હતો. એણે તો સ્પષ્ટ જણાવી દીધું કે અમે બંને નોકરી કરીએ છીએ. અમારાં બે નાનાં બાળકો છે. એટલે અમે કોઈ રીતે મદદરૂપ થઈ શકીએ એમ નથી. ઉપરથી સલાહ આપી કે દેશમાં ચાલ્યા જાઓ એ જ સારું છે. અમે અમારાથી બનતો ખર્ચ મોકલતા રહીશું. ‘માતાપિતાનું ઋણ’; ‘માબાપની સેવા’; ‘માબાપને ભૂલશો નહીં’; ‘ભારતીય સંસ્કૃતિનો વારસો’ ... આ બધા પરોપદેશના શબ્દો જિંદગીની વાસ્તવિકતામાં ક્યાંય ઓગળી ગયા.

દિવસે દિવસે, દીકરા અને વહુનો માબાપ પ્રત્યેનો પ્રેમ ઘટવા લાગ્યો. માબાપ હવે ત્રાસરૂપ બની ગયાં હતાં. કમુબહેન તો બાથરૂમમાં જઈને રડી લેતાં. માણસનું મન કેટલુંક સહન કરી શકે ! આ હાલતમાં એમને પ્લેનમાં બેસાડીને દેશમાં પણ કેવી રીતે લઈ જવા ! કુદરતે આ કેવી જાળમાં અમને ફસાવી દીધાં ! અમે તો ક્યાંયનાં ના રહ્યાં !

ચોવીસે કલાક રમણભાઈની સેવામાં ખડે પગે રહીને કમુબહેનનું શરીર થાકી જતું. મન પણ તૂટી પડતું.

એક દિવસ ગભરાતાં ગભરાતાં કમુબહેને દીકરા સુધીરને કહ્યું, ‘બેટા, તારા બાપુજીની તબિયત તો વધારે ને વધારે બગડતી જાય છે. પથારીમાં જ બધું કરે છે. હું એકલી થાકી જાઉં છું. કોઈ નર્સિંગ હોમમાં સગવડ થાય તો કર. અથવા થોડા કલાક નર્સ મળે તો જો. છેવટે, આપણે જે મંદિરમાં જઈએ છીએ એ મંદિરવાળા આ રીતની કટોકટીના સમયમાં મદદનો હાથ નહીં લંબાવે ?’

સુધીરભાઈ બા પર ઉકળી ગયા. ‘બા, આ અમેરિકા છે અમેરિકા. નર્સિંગ હોમનો ખર્ચ મહિને બે હજારથી ઉપર આવે. મારી પાસે એટલા પૈસા છે જ ક્યાં ? મને તો એમ થાય છે કે તમે લોકો અહીં આવ્યાં જ ન હોત તો સારું થાત.’

‘બેટા, તો હવે ગમે તેમ કરીને અમને દેશમાં પહોંચાડી દે.’

‘એમાં પણ મુશ્કેલી છે. બાપુજી લગભગ બેભાન જેવા રહે છે. બધું જ પથારીમાં કરે છે. આ હાલતમાં એમને પ્લેનમાં કેવી રીતે લઈ જવાશે ? બા, હું મૂંઝાઈ ગયો છું.’

(અનુસંધાન પાન 22 પરે)